

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228175

UNIVERSAL
LIBRARY

مطبوعات انجمن تاریخ

جامعہ اسلامیہ علی گڑھ

این نامہ کہ نقد فتح وارد و حیب

شد نام خزان الفتوح از غیب

کتاب

خزان الفتوح

حضرت امیر خسرو دہلوی

تصحیح مولوی سید معین الحق صاحب معلم تاریخ جامعہ اسلامیہ علی گڑھ

کتاب

خزان نفوس

بسم الله الرحمن الرحيم

خزائن الغنى

(۱)

این نامه که تقدیم شده دارد و در حجب
شد نام خزائن الغنى از غیب

در فاتحه کتاب بن نسبت فتح

الحمد للفتح الذي فتح خزائن الفتح على دين محمد وأمر
جميع الصار به بنصر مؤيد، أعز شأنه وأعلى سلطانه. والصلوة
على نبي السيف الذي شق بإشارة قلب القمر والصد
ووضح من بهانه القاطع. ولقد نصركم الله ببدر، والبيعة
والسلام على آلهم وأصحابه الكرام المنهين للنيام باللسان و
الإنعام شعر

لا زال ودھم یلازم قلبنا
کالفتح لا زل قلب سلطان الدّینی

بعد فاتحہ حمد خدائے مع الاخلاص و نعت رسول جہادہ فرمائے باختصاص
فتح باب خرنیہائے معانی جزیرائے خباب شاہ نشاید بدیت
مدح شاہ است اینکہ گرنویشمیش باشد صواب
ماہ راجل کردہ بر بالائے لوح آفتاب

اینک ایں نسبت علویا است

وَهُوَ سُلْطَانُ سَادَتَيْنِ الْآفَاقِ، أَنْوَرُ مِنَ النُّجُومِ فِي الْأَشْرَاقِ، ظِلُّ
الرَّحْمَنِ عَلَى رُؤُوسِ الْأَنَامِ حَامِي الْبَرِّ يَأْخُذُ حَوَادِثَ الْأَيَّامِ، فَلِكُلِّ مَلْعَاةٍ
بِالدُّجْبَةِ وَالْتَّقْلِينِ، شَمْسُ الْعَالِي عِلَاءِ الدُّنْيَا وَالْآدَمِيَّةِ، تَالِثُ الْقَمَرَيْنِ
فِي الْعُلَى، نُورِ الدَّارَيْنِ فِي الدُّجَى، مَدَارُ دَوْرِ الْقَمَرِ حَبَابُ حُدَامِهِ،
وَمَنَارُ نُورِ الطُّفْرِ قِرَابُ صَمِّصَامِهِ، أَصْبَحَ ضِيَاءُ طَلَعَتِهِ فِي عَيْنِ السَّمَاءِ
وَاصْغَى سَلَابِجُهُ فِي عَيْنِ الْعِلَاءِ، الْمَنْصُورُ بِالنَّظَرِ الْفَلَكيِّ عَلَى أَدْوَارِ
الزَّمَانِ، الْمَوْصُوفُ بِالْوَصْفِ الْعُلَى، أَعْنَى مُحَمَّدٍ شَاةِ السُّلْطَانِ شَعْرُ
اللَّهِ مَدَّ ظِلَّالَهُ، فَوْقَ الْوُدَى مَا ظَلَّ عَيْنُ فَوْقَ أَرْضٍ بِالنَّدَى
نسبت درفشان دین جناب مہر نشرشہ اندریں نامہ

نسبت ز کتابت است و تصنیف

رقم سنج مدایح شاهنشاهی علایی، بنده خسرو، که قلمش هر چند پابند کند و تمامی
عصه سیاهی و سپیدی را دست بدست و انگشت بانگشت به پیامید، از اول پایمجا
ایں شاه در تواند گذشت، اعرضه میدارد بر آنجمله، که چون در لوح پاک ازل اصابع
صانع نگاشته بود، که کلک ثناء خدا یگانی بر نون ناخن بنده، چون شهاب پهلوی هلال و
نیر در قوس سریع السیر باشد، الف الطاف الہی که فتاح لطائف ناقتنہای است، ابواب
فخائر، وَلِلّٰهِ خَزَائِنُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ، بر بنده بر بکشد، و جواهری
که بختری و ابوتام را عطا نہ فرموده بود، در ذیل صحیفه انشاء من ریخت. اگر چه هر درے
از آنها بود، که کُشتی قیمت آں نداند مع هذا از در آں نمی نمود که نشر آں جناب فلکتاب
را شاید، اما چون ستاع ازین بیش بہا تر در چہار باز اوطبعیت تغذری تمام داشت،

ناچار ہماں را در سلک نظم کشیدم، بہاں اتماما کہ بہیت

جناب شاه دریائے کرم شد

بدریا ہر چہ افتد روگرد

میں نسبت نظم و نثر ایں جا

چون یقین کردم کہ مضمونات حروف کثر مژ بندہ، بہرہاں خدمتے مویش تحت سیلمانے

کہ ابد الابد فرمان وہ جمہور انس و جان باد شرف قبول مے یابد، و ہر نظمی کہ بندہ
پیش مے برد، اگرچہ ہمہ دروے جز بحر خشک چیز دیگر نمی باشد، ازین عواطف
آں را آلبے تمام مجال می آید چنانک سفائن نفائس بندہ بمداد ایں موج الطاف در خشکی
و تری رواں مے گردو، واستغراق بدیں نعم بندہ را بر جہر جبارت عبور دادہ،
تا ازاں گوئد کہ در بحر نظم فراواں غوص نموده بودم و انبار ہائے آآلی گرد
آوردہ، خواستم کہ برائے سُدہ والانشاء نیز بہار اُتیم، بہیت
ماناکہ در ان نظر کند شاہ
چوں مہر بسوے سنگ قابل

نسبت است از عروس مشاطہ

اگرچہ مشاطہ کلکم ہموارہ بر تافتن اشعار موشگاف بودہ است، و ابکار نثر را
در پردہ اوران کم جلوہ نمود، بایں ہمہ چوں ایں عروس روئے نیاز بشاہ
راستین درو شعر را یی العیب مآمال عین العدا

اینک این نسبت ابیست رواں پچو آب

اگرچہ چشمہ عمر بندہ را بہ بقا، خضر مرزودہ دہندہ، متعطشان عین معنی را جز بہ شرب
ثناء سکندر ثنائی سیراب ندارم۔ اما چون رہش کرم کہ زلال زندگانی مایہ
بیش ازاں ندارد، کہ در نہایت کاروستے ازو لبشویید و سبیل سخن نیز ہماں قدر

که تالب گور زبانی بد ادا ترکند، چوں حاصل منبع عمر از زمان منی تا زماں
 منیت ازیں مقدار نمے تواند گزشت، محل آں ندیم که در قعر محیط باد صافی
 که لا غولها، فرد روم پس ازاں چند اں ماء الحیلوة ماسر کفے بر دست
 کردم،

نسبت آئینه بین پیر ز خیال

آنچه آئینهائے سکندر ثانی است، اگر به تمام روشن کرده شود، نمودار آں
 در آئینه زنگاری سموات نه گنج فکیف در آئینه طبع زنگار خورده بنده؟ اما بعضی
 از آنچه معائنہ گشته است باندازه تخیل خویش چنانچه روئے دهد نمودار کنیم تا اگر عیب
 بیناں را در مطبوعات بنده شکے است، رفع گردد. امید می دارم که چو ایں
 مرآت صفا بروجه روئے نما و نظر سکندر ثانی گذرد، آنچه ازاں ذات صافی صفا
 دروئے منطبق گشته باشد بالمواجهه موجهه مقابلہ فرماید. اگر آئینه درست است و راست و
 خیالش صادق، بر زانوئے ندماء خاصش قاعده رکوب بنشد؛ و اگر از بے هنری
 صیقل کثر طبع چیزے از تصویر آتش عکس افتاده بود، اشاره راند که بجد اسکان
 راست کرده شود. اما ازیں آئینه روئے نگرداند که خیال ذو و حسن کان له لیکن.
 گردو، بهیت،

لیکن دانم که کج نباشد هرگز

آئینه که در دور سکندر سازند

نسبت زکلام حق و آیات نکر

دریں کتاب، کہ بخطاب خزائن الفتوح تذهیب یافته است، از فتح دیوگیر
 که سام کیش محمدی را الفحائے اِنَّا فَتَحْنَا خواندند تا ضبط از نگل که کمانہاء لشکر
 منصور را فونہاء سورہ نصر اللہ بہشتند، بہ مفتاح العلوم قلم از صد معانی یکے
 در بیان آرم، و از قوارع این صحیفہ شمشیر کہ آثار وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ
 در حروف او واضح، و حیلہ فیہ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ در جواهر اولایح، روشن
 شود کہ از اس سورہ صدی چند سواد ہنود از صفحہ روی زمین حک شدہ است
 و تشریح دہم کہ ہم آ آیتہ نور چہ مقدار ظلمات کفر از راہ دین خوشستہ بہیت،
 تا ازین نور و دغاں احباب دین روشن کنند
 فضل رحمٰن و تبارک در حق این شاہ عصہ

اینک کردہ اینجا ست نسبت خلفا

اثرے از ماثر جہانداری این خلیفہ، محمد نام، ابوبکر صدیق، عمر عدل، نیز
 باز گویم کہ عثمان و از آیات رحمت رحمانی را در جلد مصحف وجود چگونہ جمع آورده است
 و علی کردار ایوب علم را در مدینۃ الاسلام دہی بکلید احسان بر چہ نمط باز کشادہ -
 و این مصر جامع را از کف و جلد فیض بچہ آب روشنی بغداد دادہ ؛ و آیات عنای

که از افتادن واقعات گراں خورشکسته بود، بعلامات خلافت خویش بر قاعده
عدل از سر برپائے کرده، و عرصه مملک آفاق را از ارشاد رائے رشید بر چه
طریق مامون گردانیده! در جمهور امور چه نوع المستنصر بالله و المستعصم بعونه بوده! شعر،

حیا ربی فی الخلافه سألها
من دجلة ما دام تجری جفر

نسبت امر و نهی سلطانی

عجب دولت مندے، که فضل رحمانی را در مرادات او علی الخصوص عنایت
بحدیث، که فی المثل آتش، که کشته و مرده آبت و بجزر و اتصال می میرد، اگر
از دواج ایشان در خاطر گذرانند، هر دو را از دیوان قضا عقد ساز واری بند
و سعی جیل سپهر در تنفیذ او امر او بنایست، که خاک که از باد پرانده حال است،
و باد که از خاک غبار آلوده، اگر این دو بطن را اشارتے بوفت بینهما اتفاق افتد،
موثران بالا گزیده باد را در حال آب گردانند و با خاک در آمیزند، شعر،

لیس الحال اذا اراد الضمیر
لو کانت الاصلاد طر الحبیع

(۲)

این فتح خزائن الفتوح است
هر گوهر از و چراغ روح است

میں نسبت بہار بے خوشتر از بہار

چون نسیم عوارف ربوبیت از مہب ارادت بر نو بہار جوانی این جہانیان
مالک دارا خلافتہ، کہ از مدگل دلتش کیے نشگفت است، شعر،

نضر اللہ اعضان نضرۃ ابداً

وروزیدن آمد، ہم در نور و زمکی چندیں شکوفہ فتح از شاخ کمان و خارستان او
در میان دو بہار، او بہار لکھنوتی تا بہار مالوہ، بلغفت - و نہال رفتش در
زمین کڑہ از لب آب گنگ چناں سایہ ستر گشت، کہ بہ مرتبہ ظل الہیش رسانید -
و ہر جا کہ جنگلہا مواسات خارے و بانغے بود، یا در کرانہاء آب خود رستہ آبی
ہمہ را پایال لشکر کرد

بعد از ان در آخر ربیع و ربیع آخر، کہ ریحان بی سرو پا شد و سالی آمد

کہ ہدیہ با صلصل سر کی کردہ بود و دل فاختہ ہم ربودہ ایشان شدہ، و روز
انہ پنج نیز نامی گشتہ بہ نظم،

بود تاریخ بظاهر نود و هشتصد و پنجاه

شنبه و نوزده از ماه ربیع الآخر

سوی باغستان دیوگیر، که از آن سوی آمد بهار است، برسان بادند
که بر شاخسار زند تا فتن آورد، و از برگ و منالش خالی فرموده - و راء را می
را که در آن ریاض شجره بود پس عالی اهل و هیچ گاه صرصر حوادث بروی آید
نیاروده، اول بعاصف قمرش متاصل گردانید، و بار دیگرش از سمر نهال کرد تا
دخت آزاد گشت - و از آنجا پیلان چون ابر نیسانی را گوهر بار کرده و اجموهار زر
بیش از آنکه سخن زرد بر روی زمین روید بر پشت بختیاں باد سیر و نجیبان بادیه سیر
حمل فرمود - و در شهر خدائے، که سبز و گرم بگوشتش می روید بابتانها کرده و مانکنور
پیوست، شمار ماه بروز هر چه خرم تر رسیده بود، و نهایت فرح و بدایت کام
در وی جمع گشته، و در تاریخ سال بار بهار بر نیخته، و دو هفته آخر صیف رفته و اول خریف
در آمده، بیت،

یعنی که بستان بود از ماه کریم و هشت

تاریخ سال ششصد و پنجاه و نود شده

اکنون بلبل سیه سر قلم بر گلبرگ ورق بر آمد، که بنوا صریر سرایش کند، آید
سر بلند بالش تخت از نور و در جلوس تا امسال، که سر ذوق و طرب کجا کرده اند، و
تاریخ نام نهاده، مصرع، یعنی شده سال هفتصد و نه.

که در سایه ابرها چتر عنان باد پارا هر جانب، که عطف فرمود، شمه از شمال نصر
بالصبا منتشر گردانید. رَبِّاعِی

وقد فتحت لصوله قلاع
كازهار الشقائق بالرياح

اینک این نسبت تاریخ و کتب

بعد ازین تاریخ خیراتی، که ازین تاجدار عالی ماثربطقات زمین ظاهر شود،
امید از حضرت ملک بخشی، که آثار تاجوران دین دار را بر صحایف روزگار رقم
خلود بخشد،

پنجااست که تحریر آس بر نمطی در قلم آید که عزیز السیر سلاطین آفاق گیر گردد،
و سخن بنیابتی بلند گفته شود، که آوازه نوبت بحری را فرود پوشد و غنفل کوس مجموعی
را مغلوب گرداند، اگر چه هر مقامه حکایتی ازین مغازی در تدبیر جهانبانی و کشورتانی
رائے آرائے شاهان گیتی دار و خسر و ان ظفر شعار است، **مخطوم**،

کیفیت جلوس جهانبان ملک گیر
کاسوده گشت از کف پایش سر سریر

این نسبت قصه کلیم است

چون شیئت ازلی بر آنجمله بود، که این محمد موسی قوت نیل شمیر از سر جنگه فراعنه کفر بگذارد، و گنجهای قارونی را یان از زیر زمین بر کشد، و جانب کشندگان کافران فرماید، و در دل هندوان گوساله پرست آوازه بقره را خوار گرداند، و بشعوب کمان شبان رعایا عالم شود، تقدیر الهی الفاغان مرحوم را که نزدیک او بمنزله یارون بود و موسی را، بدور ساند و مژده، سَنَسَدُ عَصَدَكَ بِأَجْنِكَ وَنَجْعَلُ لَكَ سُلْطَانًا مَبِیْنًا در گوش و گوش دید، تا بمشورت رای فرخنده او در روز عطار دو ماه میمون صیام که از روزه نصف اول رفته بود و نصف اخیر بر جا مانده، و در شمار آن سال موسی بر سر خضر رسیده و از دی جدا گشت، چنانچه سر یارون نداشت، منقطع، یعنی که چهارشنبه و بگذشت شانزده از ماه و سال ششم و پنجم و نود تمام

درین تاریخ شاه موسی قدم بر سر پلور تخت رفت تجلی نمود، و قطار بر قطار ایهوه زر، که از صَفْرَاءُ فَا قَع لَوْ كَمَا كَسَرُ الدَّائِرِیْنَ، حکایت میگفت، بهر کینه میداد و هر بار کف بسوط را پراز دوشین میکرد و در بخشش ید بیضی می نمود. و از افشاندن جواهر الواح زمر دین سبزه زار مانکپور را زیور تر صیغ میداد. چون جانب مخالف غلبه بود هر چه قوی تر، هر دو برادر و افق

دست نیاز بالا میگرداند که رَبَّنَا إِنَّا نَخَافُ أَنْ يُفْرِطَ عَلَيْنَا مِنْ عَظَمَةِ
 نَدَاءِ تَقْوِيَّتِ دَرَمِی رَسِیدَہ کہ لَا نَخَافُ إِلَّا نَبِيَّ مَعْلَمًا، تا بمیقات خویش در حوالی
 حضرت آمد۔ فرمان دہ ایں طرف باد فرغت در سر کردہ از کرانہ آب نیلگون حوض
 ارادت کرد، باز الام الملی ویش داد، کہ لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى پس بر
 ثُبَّان رُوحِ خَویں کہ فِیہَا مَآرِبُ احْزَرِی بَارِئُ کَوُوعِ عَلَیہَا انداختہ،
 در سواد مصر جامع نزول فرمودہ۔ ہم در اں سال کلیم سرے داشت کہ ازاں
 سرہان رابے امان کردہ بود و بینداختہ؛ و بشمار ماہ ذی الحج بروز ی رسیدہ،
 کہ پائے موی بر سر طور آمد و سر جبل نیز جدا شد و ہمانجا افتاد۔ روز خود بے گفتن
 روشن است۔ **ختم**

یعنی دوشنبہ وزمہ حج دوروز بیت

تایخ سال ششصد و پنچ و نود ہماں

دریں تاریخ ایں الوا الامرند، اطیعوا امری از مشرق تا غرب

در داد۔

(۴۴)

شعر

عرفه کنم از نبود بر بنده زباں گیری
رجان جهان داری بر رسم جهان گیری

شعر

پس از انصاف و عدل اندر جهان راعی العبادی شد
که گرگ از کشتن بزرگ یوسف گشت در عهدش

نسبت اینجاست از مراتب ملک

هر سری را که با فسر شریف عقل مشرف گردانیده اند، پیش از آنکه رؤت
صائب را امام سازد، بیدیه فکر برین پایه ترقی نماید که مرتبه جهان داری
از درجه جهانگیری برتر است، از اں وجه که اطلاق اسم جهان داری بر
حضرت صمدیت محل وجوب دارد و خطاب جهانگیری از روع حقیقت
جنز در حق ملوک مجازی جواز نه پذیرد. و حکما گفته اند که گرفتن جهان برداشتن است
آنکه بگیرد و نتواند داشت، آن گرفت بروی گرفت بود، و واجب است که جهانی
بروی گرفت کند، تا او ازاں گرفت جهان گیرد. و این نیز بر جهانیان چون روز
روشن است که جهان گرفتن و داشتن صفت تنیع آفتاب است، ازاں روی که
شرق و غرب عالم زیر شعاع شمشیه خویش می آرد و می دارد. و جهانگیری مجرد
بلعان برق مانند مالی عالمی را فرا می گیرد، اما در حال باز میگذارد. چون

جنانگیر عمد، آید الله یدک باخذ التواحي وصبط الاقاصي درین هر دو آفت
اصلی ملک تملک مقدرت بمشابتی دارد که زبان قلم از تحریر آں بریده است
و تیغ زبان از شترج آں قاصر، بنده ناچار از راه التزامی که نموده است، درین
هر دو جاده کلک تیزی پای را بقدر وسعت مجال خویش طریق جولانی مسلوک
گردانید. و بکلم مقدمه که بالا تمهید کرده شده است، در ترتیب این کتاب مراتب
جهانداری را بر مدارج جهانگیری مقدم داشت، تا عماد هر کلمه در محل خویش قیام
پذیرد و قوایم مملکت تکلم باز گونه نیفتد، ^{نقطه}

موزه بهر پایا، کلاه از بهر سرافسر بود

موزه بر سر نه نهد انکس کش خرد و دگر بود

بیان رسم جهانداری که شد پیدا

بعده شاه که گشت اندر آں خروشدا

نسبت اینجا است ز انجم و اختر

اختر سعادت جمهور بر آیا آں روز بر آمده بود، که بر ضمیر منیر این آفتاب آفاق روشن
کردند که **وَإِذْ وَلَّيْتُمْ جَعَلْنَا كُمْ عَلَى سُلْطَانٍ مُّبِينًا** زیرا که چون نظر
بلندی داریم، که کار شفقت و مهر این صبح رفعت و پرورش ذرات دُرّیات آدم
بدستی است، که آفتاب را در حق ماه و انجم افلاک، و ماه را در باب انوار و نجوم غا

میسنر گردد؛ اول آنکه از مشرق تا غرب و جنوب تا شمال ممالک چندین بار
خارج رعایا به بخشد، و دیگر زربهای که رایان هند از دور مسراج و بکر با جمیت نجم نجم
گرد آورده بودند، بزخم تیغ چون آفتاب که آب را جذب کند میکرد، و بیت المال
را بمشابه مال مال میگرداند که نه در قلم عطار و گنجه و نه در ترازوی زهره سنجید. و بمیزان
سنبه زر می بخشید تا هر که صفر است حوت و از غرق تنگ زر و سیم میشود. ۵

سبک گیرند میزان فلک را روز جودش

هر آں میزان که بر روزین بینی گراں باشد

حدیث بخشش گنجینه زر

بوزن پیل بل چیزی گراں تر

نسبت زر و ترازوی زر

پیش ازین که محمود زربش یک پیل بار زرداد، آن بخشش گراں در جهاں شد. پس
جهاں بخش زربهای بخشش را بموازنه بر کشید که ازاں گراں تر نباشد. پیلان گراں را
را فرمود تا کشتی وزن کردند و هم سنگ آن زربسائل دادند. نظم

شبه که بخشش گنجش بوزن پیل بود

که ام شاه توان گفت هم ترازوی او

بیانِ بخششِ اسپان چوں باد
که صد آخر بهر بخششِ فزوں داد

نسبت اسپ پلِ رواں چوں باد

و اگر بیانِ بخششِ اسپ کنم، طویلہ اوصاف را کند ربط کوتاہ گردد۔ بادشاہان
جواد باشند، و این وافر جو دہر روز چندیں جواد را بہ محتاجی سے بخشند بیشتر آں
باشد کہ کم از پنجاہ و صد نہ بخشند۔ اگر کیے دہد از انہا باشد کہ دوش نتواند بود۔ پایگاہ
جملگی رایان را بزخم تیغ سپری میگردد اند و بعضی ازاں بسپہر تازیانہ چاکب پیچاں را
میدہد کہ ہنگام سواری تازیانہ چاکبی پیای خیز رانی آہو رسانند۔ بعضی تیزی یمانی
و ہندی پیایگان احاد را و امیدار دتا بموافقت تیغ زیر رکابی سپہر کش ایشان
میگردد؛ بعضی بمفردان رکاب بدل می فرماید تا شتابندہ کہ در عمد دیگر کش
از پیادہ دویدن دوال می شد، دریں نوبت پایش چیز بار رکاب دوالک بازی نمی کند
و بعضی پای کوب جبستہ زن گلہ برگلہ بمطربان میدہد تا امیرانی کہ پیش ازیں
اسپان دست زن بے اصول داشتند، بغایتی کہ معروفک رباب خفتہ از ایشان
تنگ بروی، دریں وقت ہمہ بر رہ نوردانی دنگ می نهند کہ در طریق بابا د سخن گویند
نسبت کہ اسپ ہی بار و ایں سحاب کن شک
گل پیادہ ہم اربعد ایں سوار بر آید

بیت

ذکر فراخ داشتن مایه رزق ہر کے
 تا نبود بعد او تنگی عیش بر کے
 نسبت زیریاست نگر و محترفہ

باز برای وسعت معاش عامہ خلق محترفہ گراں فروش را از بار خراج بیک دانید
 و سببی راست کار بر سر ایشان گماشت کہ با بازاریان زبان آور زبان درہ عدل
 سخن گوید و بی زبانان زبان دہد متفحصان دانا بقوت تمام در کار سنگ غرض نمودند
 و ہر سیمہ دے کہ بنگ قلب سودا می کرد، بزخم درہ بی سنگش کردند، و تشدید و صلابتی
 بجائی آوردند کہ ہلکی سنگها آہنی گشت، و رقم عدل بر آں نگاشت، تا ہر کہ کم ہی
 کرد، ہماں آہن زنجیر گلوئی او گشت، و اگر در زنجیر تیز گردن کشی نمود، زنجیر شمشیر شد
 و آنچه حدیاست بود بر سر ایشان رسانید۔ چوں محترفہ آں حدت معائنہ کردند، از
 میزان آہن گذشتند، بلکہ آنرا حصار آہنین جان خویش پنداشتند، و آں نقش را
 حزن نفس تصور نمودند۔ گوئی کہ آں نقش علی العموم نہ بر آہن بلکہ بر دلمائی آہنیں الشیاست

نظم

نشان عدل شہنشاہ بر پناں دلمہ
 چو نقش موم بر آید چو نقش آہن ماند

مشرع عدل کا ندیں ایام مُشد
 کاژدہائے پیش مورے رام مُشد

نسبت ز رسوم عدل و انصاف نگر

و اگر از رقم نصفت این درگاه سلسله جنبانیده شود آهوائے دوشاخه قلم زنجیر برگردان
شیران معنی نمد زہی عا دل کہ از مہابت عدل او پیلان ست در راہ مور لطف
کنان پائے بر زمین نہادہ ، و پلنگان شیر گیر پیش محراب تیغ اواز صہوجی خون
حیوانات تو بہ کردہ محتسب انصاف او چنگ و نائے شیران شکستہ ، و دوز ظالمان
سگ روئے بر انداختہ ، و کاسہ سر عنوانان نوک خوار گولنار گردانیدہ ، و خون
جباران بزگیر عریختہ چوں خون بر روئے خاک +

ذکر اصلاح امور خاص و عام

منع شاہد کردن و منع مدام

نسبت اینجاست از صلاح و فساد

باز از آنجا کہ آب دادن عین شریعت خاصہ آن ذات مطہر است ، شراب را
کہ ام الخبائث است ، و بنت الکروم ، و ہمیشہ ویشکر ، با جملگی شواہد آن کار از مجلس
فساد سپردہ صلاح باز آورده ، چنانکہ خمر نمک سر شستہ و سوگند خوردہ کہ بعد ازین
در خمرہ سر کہ باشد حق نمک نگاہ دارد و فساد و خور البصلاح باز آورد۔ و شاہدان
کہ زلف در بنا گوش نشانده ، برائے فساد زنجیر مے بریدند و پانی کشادہ میگشتند ،

برہمہ بعقد جبالہ پائے بند گشت، و از رشتہ موی پیشانی بر شتمہ چوں موئے
پیشانی روئے آوردہ۔ و آنکہ در آیام فساد ریشہ دانی ایشاں از نان زنا
آہار بدنامی داشت، کار پرہیز گاری ایشاں بجائے کشیدہ کہ در پردہ سترہ ہنگام
تافتن ریشہ دامن بند است تمام دست بردست مے مالند۔ فی الجملہ ہرچہ مادہ
فسق و فجور بود، چنان منقطع گشت کہ، شعر

اِذَا بَاتَ فَحَلَ بَيْتَ الزَّانَا
فَقَدْ حَاصَ بِالْبَيْضِ حَلْقَمُهُ

حدیث امن وامانی کہ شد نبوت شاہ
کہ برنجیدہ کسے گوہر فتادہ ز راہ

نسبت اینجا ز امان و امن است

باز از آنجا کہ رعایت ایں ذوالالانست در حق کافہ رعایا از دہانہ آب سند
تالب دریائے محیط، زبان تیغ چنان کا مگا گردانید کہ کسے نام دزد و دوطرار
ورہ زن بگوش نشنود۔ شب روانے کہ آتش در دیہائے میزدند، چراغ
بر کردہ پاس رہ دشتن گرفتند، و در ہر حدے کہ روندہ را رشتہ تابانی غائب شد،
بیا سر رشتہ آل بیرون می آوردند، و یا تاوان می دادند حفرہ زنان و کیمنان

وگره کشایان، که در سواف ایام عمل خویش را دست و پائے می نهادند، از زخم
شمشیر سیاست دست و پائے گم کردند، و آنکه ازین سیاست سالم ماند بمیت،
بر آں گونه بیکار شد دست و پایش
که بے دست و پا زاد، گوئی ز مادر



ذکر خوں رختین سحر گرانِ خوں خوار
کز گلو رخت برونِ خوں که ز لب کرد بکار

نسبت سحر آدمی خواران

سحره خون آشام یعنی، که گفتار آن آدمی خوار، که در گوشت و پوست اولاد
و اطفال مردمان دندان بے خرد تیزی کردند، و سیلِ خوں فرودمی بُردند و
گوارشان می آمد - و از ناگواری آب هم ایشان را فرو دزد خاکشان تا
حلق فرودمی بردند؛ و مرم و ماز را بر کاسه سرایشان سنگ انداز می کردند، و
سزا بهائون که بخورده بودند از سرایشان فرودمی آید - نظم
همی شدند خراب انداز دم سكرات
بلے خورنده آں چه چس خراب شود



ذکرِ خوں ریختنِ اہلِ اباحت بہ سزا
کہ سزائِ عملِ آلِ طایفہ را داد جزا

نسبت ز اباحت و سیاست

باز از آنجا کہ کمال دین داری این معین شریعت
را احضار فرمود، و متفحصان صادق را برایشان گماشت تا ہر یک را
پیش جہتند، و بزعم تفیش کردند۔ از کیفیتِ آلِ آلودہ گان بے حیایان
روشن گشت کہ مادہ از پسر شیر فرو آورده بود، و غال روئے خواہر زادہ را
سیہ گردانیدہ، و پدر و خستہ را عروس کردہ، و میان خواہر و برادر شیر چربی آرد
بر ہمہ از سین سیاست آردہ راند، بحدی کہ مرداں را اگر در خود بینی از سرہیت
تیت می گشت، و زنان اگر در تن شیر می داشتند، کہ از اں تن شیر باخوں ہم
برون می آمد۔ و آردہ باخنداں آہنی دلے و خندہ بلیار بر سرایشان خون می گسلیست
آنکہ دوگان بضر پنهانی کیے شدہ بودند، آشکارا بزخم آردہ یگان دوگان می شدند
و انفس کہ گشتہ بود باغی کے صل

از نفس خویش نیز جدائی افتاد

بیت

ذکر از زانی نرغ غلہ

کہ بیک دانگ گراں شد پلہ

نسبت فصلها غمد و نرغ

باز از بس که آن غیث رحمت را در غضب آسایش عام و طراوت
و نصارت احوال خواص و عوام، رعایت ہر چہ تمام ترست، نرغ جویب کہ منفعت
عام شہرے و روستائی است، در آئینے ارزاں داشت، کہ از کف ابر مثل
قطرہ نمی چکید۔ و ہر بار کہ غام را آب در میان نماندہ، و مردمان را غم روئے داد،
برکت تو سقے کہ از انبار خاص و رحق کافہ برایا ارزانی داشت۔ ابر ہا را نیز از
امساک فویش جیا گرفت، و بمرئی آن کف دریا بار و باریدن آمد۔ بار ہا بر آئیں
مری برق بر سحاب تر دامن آواز بلند خندہ ہا کردہ است، و بر زمین افتادہ۔ زیراکہ
برق را روشن است کہ ابر گاہے بارد و گاہے نہارد۔ و چون بار د، باران او
آب باشد نہ زر۔ اورا بابا و شاہ دریا بخش ماچہ نسبت، کہ ہموارہ بارد و باران او زر
باشد نہ آب۔ شعر،

کَيْفَ يُحَاذِيكَ بِالْبِدَايِ عَيْنٌ
جُودَكَ عَيْنٌ وَجُودُهُ مَاءٌ

داستان اساس و ابر العدل
کرد پی خلق باز شد در فضل

نسبت بند کشاو است پیر

باز دار العدل کشاده تر از پیشانی راست کاران بنا فرموده، و بگلی حاجت مایحتاج
خلایق بدان بر بست، و هر قماش درختی که کشاو کار مردم بدان بر بسته است، فرمان
داد که از اطراف به بندند و جز آنجا نه کشایند چنانکه آن کشاو را برستی نباشد **نظم**

هر کسے کان کشاده بر بند
بند بندش به تیغ به کشایند

ذکر خست سرئے عدل و قماش

مایه کار سنع و او باش

نسبت جامه و لباس نگر

شل جنس بلوسات، از کپاس تاجیر، که بر تنگی عورتان پوشیده ماند؛ و از بهار
تا گل باغی، که در تابستان و زمستان بکار آید؛ و از شعر تا کلم، که میان هر دو موئے به موئے
فرقا بسیار است؛ و از جز تا خز، که نقش هر دو با یکدیگر بازی میخاند؛ و از دیوگیری تا
هما دیوگیری، ع که هم دامن جانست و هم دامن تن **شعر**

صِدَّ الْحَاجَّانِ بِهِ فِي سَتِّهِ بَلَّ بِهِ قِيْدَ قَلْبِ الْحَوْرِ

ذکر هر میوه و حوائج خواص
که سخن شرح کردش نتوان
نسبت میوه نخته و شیرین

و از غنص تفکه هر میوه گزیده که بر طبق زمین بر آید، که اگر در فسیح آن پردازم سخن
منشعب گردد. و از اصل با زمانم، و دیگر حوائج لابدی مردمان در خورد کام خواص عالم
همه را در دارالعدل مذکوره از عدل خاص متیا گردانید تا هر کس در شور و شیون هر چه
بسترو بایسته تر بالصف می ستاند، مصرع، انصاف میدهی به بهی جو د شاه را -

(۴)
ذکر بنیاد خیر کیس بانی
کرد ہر رضا ربانی

از عمارت برآمد این نسبت

باز آنجا کہ در عمارت دین و دنیا میان او و خدائے راز لیت، در اقامت خیر
بنیاد دے نہاد، کہ سپہر دروے شید اگر دو۔ و آغاز این بنیت بنیت خالص از مسجد
جاسع حضرت کرد۔ و فرمان داد کہ سہ مقصورہ قدیم را چہارم بعید آمد و چنان مرتفع گردانند
کہ سپہر چہارم دوم بہت معمولش خواند۔ بفرمان اعلیٰ و روز از گردوں سنگ ہر
آوردند، و از زمین رنگ بر ماہی بردند، و بر لوح سنگ آیات قرآن چنان نقش کردند
کہ بر سوم نقش نتوان بست۔ و بدرجہ بالا رسانیدند، کہ پنداری کلام اللہ بر آسمان
خواہد رفت۔ باز جانب دیگر نبوے فرود آوردند، کہ نمودارش با نزول قرآن باز خواند،
تا از ارتفاع این کتابہ میان زمین و آسمان نقارے پیدا آمد، کہ ہرگز فرود نہ شنید
چوں این عمارت شرف بالا و فرش فرود، از فرود تا بالا، تمام گشت، مساجد دیگر
در شہر با تحکامے بنا فرمود، کہ چوں در زلزلہ قیامت نہ بام ہزار شمشہر فلک بینفتند، گوشہ
ابروے بیچ محرابے خم نگردد؛ و مساجد کہن کہ دیوار ہاش را کعب و مساجد گشتہ بود، و وقف
را وقت قعدہ اخیرہ شدہ، ستونہاش را چنان در قیام آوردند، کہ قواعد الصلوٰۃ عماد الدین

دروے از سر اقامت یافت، و ارکان اربعہ برسان انبیہ خمسہ مسلمانانِ محمد و
موبد گشت؛ و درون و بروں آنرا گنج نورانی تنویرے دادند کہ از نور ہائے
پسیدہ آں، ع، گوئے گنبد کہ بود گشت.

ذکر فراخ کردن جامع بہشت وار

پس از پی منارہ بنا کردن استوار

نسبت اینجا مسجد است و منارہ

چون توفیق ربانی بنیان مختل مساجد را تجدیدے بہ محل بجائے آور دتا مانند کعبہ
محترم از خرابی ایمن گشتند، علو عتیش بر آں داشت، کہ منارہ بلند جامع را
کہ یگانہ دہراست، دو گانہ گرواند؛ و گنبد سپہر ابدان عمارت عالی شرف از زانی
داد، کہ از اں بالا تر نتواند بود۔ نخست فرماں داد کہ صحن مسجد را ساتھی ہر چہ فراخ
و تمل کنند، تا جماعت اسلام را کہ از فرحت توفیق در جہاں نئے گنبد، عوصہ جہان
در جہان پدید آید۔ و دور منارہ بہمت تقویت عمارت تصعیف اول گیرند، تا کلاش
بدان نسبت سرفرازی کند۔ و کلاہ منارہ قدیم قبہ کمر جدید نماید۔ بیک اشارت
بعلی گردنہا رسیارہ کہ دکان گاو فلک در زیر داشتند، بکار آمدند۔ و مشتری
بخیریدن سنگ و آہن بازار گرم کرد۔ و مہم بر اندن ثور شرف نمود۔ ارے،

جائے کہ عمارت بیت اللہ بود، کو اکب کیستند کہ سنگ بر سر نہ کشند و اگر ایشان
از مقام خود فرو دنیا نیند **نظم**

بدو خود مناره تا آں جا

بد بدنگ بر سر ایشان

طالبان سنگ از بے سنگی در اطراف شتافتند۔ بعضے چنگ در دامن کوہ زدند و
از بس کہ در تحصیل سنگ عشق تمام داشتند، عاشق وارد امن کوہ را چاک چاک
کردند۔ و بعضے دقلع بنیاد ہائے کفر از پولاد تیز تر بودند۔ آہن ہائے تیز کردہ روئے
جہاد صہنم خانہ لویان آوردند، و باز دہائے را آہنیں را در شکن سنگ نیروئے
ہر یہ قوی تر دادند۔ ہر جا کہ تخانہ در تعبیدیت کمر تعظیم بستہ بود، زبان تین بیجٹ محکم
اساس کفر را از دل او بر می کنند تا در حال آں تخانہ سجدہ شکر بجائے می آورد۔ و تخته
سنگ ہائے کہ از معلم ملکوت رقم شقاوت قدیم داشت، چون قلم تقدیر زوئے بود، کہ
آں نمہ تختہ بہدیہ را تمایعہ مساجد اللہ تحریر یابند، حرف معمول را بدر و نہ صلب
در پذیرفتند، و در کنار زمین می غلطیدند۔ پولاد کھنڈ بعکس غاصبت مقناہ شدہ
سنگ را سوئے خویش میکشید، و بارکشاں آہنیں اندام نیز برودہ نگ شدہ سنگ
می ربودند از بشکہ ہا صد فرنگ تا فرنگ مسجہ لپٹ سنگین بارکشاں گراں بار سنگ بود۔
بگردون سنگ میکشیدند، کہ گردون نکشد۔ و دپس کو ہان ستور کو ہے مہل میگردند، کہ کوہ
تخل نکند، شعر

لَوْلَا الْمُهَيِّئُ كُلَّ حَالَةٍ
كَانَ الْحَتَلُ فِي إِعْطَامٍ مَقْهُورٍ

سنگ تراشان هند که و جمعیت خارا، قریب و رابے سنگ گردانند، تیشہ برداشته
روئے خارا را بطافتی ایس سیکرند۔ اگر وہم بروئے بگذر و بلغاؤ۔ و معماران
وہی کہ نعمان مندر را در ترتیب عمارت سنگ پندارند، ہنر را دست افرا از عمل
نحو ساختہ، سنگ را با سنگ بہنجارے می پیوستند، کہ اندیشہ ہیچ رازے دران
در بہاؤ نہانی در نگہ۔ تا در و دیوار مسجد از تمیم خاک بتوضی ابر پیوست۔ و اس سال
تا بیخ در عمارت نبشته شد، مصرع،

سال یعنی ہفتصد است و یازدہ

عمارت آل مقام کریم بدین حد رسیدہ بود، کہ بالا رفت بنا، عمر موقوف از بنیاد
منارہ استوار تر می باید۔ تا بنیاد منارہ کہ از زمین بالا آمدہ است بر آسمان
بالا رود۔ و آب و گل بنده را نیز اگر درین منظر شست چنگاہ بنگاہ باشد،
باشد کہ کتاب این منارہ لا بشرف تمام مطالعہ کند و دعاء بانی خیر بخواند، منظم
و گر لظاہرہ من تا نہایتش نرسد
بساکانکہ رسند و نگہ کنند و روند،

کیفیت عمارت حصن حسین شہر کاد پدید سید سکندر دگر جہر

نسبت زعمارت حصار است

حصار دہلی کہ نائب کعبہ معظم است، ہر عمارت او برآمدہ بود، و از دور مدام نہ شیشہ خراب تر از اس شدہ، کہ خوابات در نوبت ہمایوں بر طلقستان خراب و در محل و غیر محل فروتنی می نمود؛ و فی الواقع توالت کہ ہانگ خود باشد گہ پیش خسان شارع روئے بر زمین می آورد، و گاہ سوئے خندق سفلہ سلاہسا عوج میگرد؛ و کنگرہائے او، کہ بریزند اس آں عمامہ بر زمین افتادے از موضع ناپسندیدہ، لکہ بر زمین می زدند۔ چون نوبت اساس مملکت خدا لگانی علانی شد، ع، کہ تا بنیاد عالم باد باقی،

ہست اس جانیز نسبت از عمارت

فرمان داد کہ از خزائن معمورہ ہم سنگ خاک و خشت زر برکشند، و در وجہ عمارت نہادند، تا معماران و نادان دست بکار بردند، و دست بہت حصارے دیگر قائم مقام آں اقامت کردند، کہ ساعد بر شش با صالیح کنگرہ با کف خضیب ثریا پنجہ کرد؛ و بازوئے با قوتش مریخ زیر دست رازی بغل فرو مالید؛ و بالا بلندش آسمان فیروزہ را کہ فیروزی خویش ساخت بشر باشد کہ عمارت نور انوں دہند۔ چنہ ہزار مغل بز ریش را بر سرش قربان کردند۔ چون اس عمارت کہ عامرش را خردہ بسیار باد، تمام گشت، موسس کائنات حفظ خود را بجا است آں نصب

فرمود خطم،

کے دزد و فتنہ راہ برد در میان او
جائے کہ کردگار بود پاسبان او

ذکرِ عمارات قلاع دگر
کز کرم شہ بہ فلک برد سر

نسبت است از عمارت اینجام

چون معمار دار العلای محمدی از عمارت معمورہ حضرت ماجو گشت، در تمامی
عممہ ممالک اشارت فرمود: ہر حصار و قلعہ کہ از ہوا ہائے بشکال تری در مجاہد
رہے یافتہ بود، و در بند غنودن و خفتن شدہ، و رضہاش بعاذہ دین باز کردہ، و
زندہ انہائے بروں دادہ، و از گریہ باران گلہائے زعفران رنگ فرود ویدہ، و
دیوار ہایش بنجدیدہ، و بقفہ افتادہ، و در گوشہاں آن زندان ماران ضحاک
حلقہ کردہ، و بازو ہائے قلعہ ہوشک جائے ساختہ، عمارتے کردند، کہ بجائے
رضہائے مار و کژدم، بربہا بر آمد بربج عقب بنابت تر، ع،
برج کسرش تا بقوس و قاصد جو زاکم

ذکر تجدید عمارت بدہ و خطہ و شہر کہ پر از غلغلہ تیج و اذان شد ہمہ دہر

اینک این نیز از عمارت نسبت است

و هر جاسی که پراگندگی درونی راه یافته بود، و بعضی را طاق چوں محراب
 ترتیب مصلا بر زمین پست شده، و بعضی دیوارها از مرمت و پیوند بسیار تجاوه
 خشکی گشته؛ و بعضی را با و خاکسار از خاک یزهر روز تمیم داده؛ و بعضی را بعد از غسل
 باران تیر و ستون تنگی و مستند گشته؛ بسم چوں آب ریختند، و همه را تجدید می کردند و شعر
 تا قاعده نماز تمام گردد
 و آنگاه دعائے بانی خیر کنند

ماجرائے حوض سلطان کان زلال جاں صفات
 دارد از محلول آب خضر اطلع حیات

نسبت حوض لطیف و تربین

چوں حوض سلطان، که به اسم شمس چوں چشمه آفتاب تا صبح قیامت روشن
 خواهد بود، و هر روز آفتاب او را آئینه روئے خویش می ساخت، و افعلی العکس
 صورت حال شمس خود را توجیه میکرد. اگرچه آفتاب برو تافته می شد؛ اما برای
 تعظیم شمس فرو رفته، اندک اندک آب فرو دمیخورد و آفتاب هر بار بزبان شعلات
 از سر لغتی می گفت، که
 اِنْ حَبِجَ مَاءُكُمْ غَوْرًا فَمِنْ يَّاتِيكُمْ مَاءٌ مَّعِينٍ

و حوض از گرمی ہائے او بر خود خشک می شد۔ اس سال خود باشتعال سخون فلک
متحرک یکبار کہ بروئے گرم شد، و بے آلبش کرد، چنانکہ درونہ حوض ازیں بے آبی
برقیہ و پارہ پارہ گشت۔ بادشاہ روسے زمین علیٰ زخم خسرو سیارات فرمان داد؛
کہ دروں اور از گم ہائے پاک کردند، و غبار ہائے تو بر تو لبستہ را بیرون بردند
چون در خشک کردن حوض اشتعال آفتاب از فلک بود، و مجازات فلک گنبد
بناکرند، کہ آفتاب را از دیدن او دوران آورد، و ہم براں گنبد فروداشتند۔
ہنوز در افتادن بود کہ باران در رسید و محکم گرفت، و حوض صافی دل را با چلن
بے آبی کہ از آفتاب کیشہ بود چشما پر آب شد۔ زہے رقت ایں حوض کہ بر مہر
آسمان لطف خود ظاہر گردانیدہ۔ ہرے، رسم بزرگی ہیں باشد۔ فی الحال آب
در شہر شیریں شدہ بود، و شہر از چاہائے درونی برآمدہ۔ اگرچہ از رحمت آسمانی
یکبارانے نزول یافت، اما درونہ حوض از خشکی بیش از اں داشت، کہ بیک
شربت مرطوب گردد، و شہر

ہر آبے کہ باران فروریخت پاک
فرو رفت چوں گنج قاروں بہ خاک

بین نسبت ز قصہ موسیٰ

شک نیست کہ شہر دہلی مصریت، کہ نیل و فرات آب ستایان او میآداستن توانند۔

از تنگی آب خلق را خوانا به قوم موئے روئے نمود. بادشاهے که کشمیر نیلگوں او فراعنه
کفر را در آب نیل فرو برد، بلکه نیل تیغ را در خون زرد تبایان یهودی مزاج غرق
گردانید. ازین عطش عام چوں ابله بود، خشک آورد. اما کلیم وارید بیضا
باستسقا برداشت. در حال برهان وَظَلَلْنَا عَلَيْنَا لِنَعْمَا مَبْرُشْتِ
خاک بے آب سایه انداخت، و هم تنین معولی بردست کا دندان حوض عصائے
موئے گشت، و در چهار جانب چو تره حوض دو گان سه گاه ذهاب پیدا آمد.

فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ نَشْتًا عَشْرًا عَيْنًا تَدَّ عِلْمَ كُلِّ اُنَاكٍ مَشْرُوبًا
بر سر خنجر روز آب تا گلوگاه چو تره برسد. چوں با چو تره بعد از دیرش طاقات شده
بود، بصفا و مصافات تماشا ساقه کرد، چنانکه محیط ربع مسکون را - تابنده خورشید
بیت تر و صفت گنبد حوض و حوض از عین طبع بیرون ریخت - شهر

تَرَى جُبْدًا بَيْنَ حَوْضٍ كَمَا

حَبَابِ عَلَى مِطْحٍ بِحِوِّ بَرَاءِ

در گنبد و چو تره است نسبت

فَوَيْلٌ لِلرَّائِعِ بَيْنَ الْحَوْضِ جُبْدٍ

كَنَمَفٍ بَيْضَةٍ لِّلْعَفَاعِ عَلَى الْجَبَلِ

هم در تعریف گنبد گفته شد

بین گنبد و عرض کش به تشبیه صواب

شد نیمه از بیضی سمرغ خطاب

گنبد زیر و خیال گنبد در عرض

یک بیضه برون نمی و نمی در آب

باز گشتن از بیان رسم گیتی داشتن
سوئے عالم گیری و طرز علم افراشتن

(۵)

اینک این نسبت بلاد و قلاع

چون قواعد و آئین انبیه خیرات که در ایام این بانی مبنای جهان برت عسکر الحی
 بُنِیَانِ عَسْکَرِ اَبَدًا آسان یافتہ است و می یابد،
 بیش از آنست که قبضه قلم در رباط سواد و جز تحریر تواند گنجیند؛ پس
 از چنداں ماثربہا نبانی ہر چند خانہ سخن کہ بالا رفت بنا بر قصور طبع انحصار افتاد
 بعد ازین کلید زباں را کہ بدندان خرد و مشرفست، درخشش آرم، و لفتح باب
 آسمانی ابواب فتوح این جہاں کشائے باز کشایم۔ و چند مقامہ گفتار در
 صفت کشور گیری و قلعه کشائی این سکندر عہد اساس نهم، و گنجائے کہ در بنیاد
 آب و گل بندہ مدفونست، بہ بحث درونی بیرون کشم، **نماظ ششم**،
 و آنگاہ دریں صحن نثار ہر فتح
 زیر قدم قلم کشم رنجتینی

فتح اول کہ ظفر یافت سپاہ منصور
 بر بلا عین کہ در حد جارن منجور

اینک این نسبت نخواست و جفا

کیفیت فتح یافتن گرازان لشکر منصور کثرت اول برگرد رعین در نوبت این
سلطان بنجر نوبت، نصر اللہ اعلا مہ، در زمین جبارن متجورانیست کہ چون
تا تار موئے شگاف بالشکر مانند طوفان عذاب از طرف کوه چودی بر حکم
جبارت قدیم سوئے آب بیاہ و جلم و ستلہ گذر کرد، و موج آں دوزخیان
آتش در نی بست تلوارها گہو کہ نرزد، براں گونه کہ تا حوالی شهر روشن شد - و
خرابی در عمارت قصور انداخت - آوازہ جناب بلند برآمد کہ ع

خبر بحضرت شامہ نشہ ہماں برسید

نسبت دست باز و ست اینجا

الفغان مرحوم را کہ عضد السلطنت بود با تمامی دست راست لشکر و عظام
صاحب قوت و عصبتہ ساعد ہم دست گردانید، و بہ تیغ زدن جہاد نامزد کرد،

کہ تا ہنچاں پشت بستہ بقوت

روند و نمایند و مشتہ بکافر

نسبت اسلحہ است این بنگر

خان ارش کمان چوں تیر خویش می شتافت، و دو منزل رایکے میکرد، تا حد

جارتن بنجور به نشان گاه غواپیوست: چونکه مسافت در میان بیش از تیر پرتابی
 نماند. آن روز روزی بود که بعد از روز تیر آید، و در آخر ماه رویت نماید، و
 ماه ربیع الآخر دهمه بر آورده و مهران گبران پیغمنده، و در شمار سال تیر بازی شده،
 و دو سر مغل شکار کرده یعنی که پنج شنبه و از آخرین ربیع، و در دزو بیت و ششصد
 و هفت و نود شده درین شده تیغ الف خان اسلام بر سر کفره در رسید، و سوئے
 ذوالنیران غزا اشارت راند که علمائے ظفر بر پشت بستند و بجهت ابرو روئے
 بآب سستند بر آورده، و به منت کشتی شمعرا

گوشتمند از آب پیک زنان

برای گونه کوپیل کشتی بر آب

نسبت جنگ و شش بین اینجا

مغل از لب آب سخن چندان دلیری میکرد، که جنود منصوره از کنار آب گزر نکرده بودند
 حالے که موج لشکر اسلام در میان آب رسید، ایشان کناره کردند و آب آش
 شمشیر نیاوردند. گرما گرم روئے بتافتند. اگر چه بعد مسور و بلخ بودند، چون صف مؤ
 پائمال سواران می شدند میخواستند که زیر زین فرود روند. آب شمشیر بر شط رو د
 بطریق روان گشته، که خون بر روئے آب مانند مرقاب میدوید. بهادران
 که به تیر هکی موئے مره بشکار افتند، که چشم نزدند، و چشم زدنی بعضی را بر ختم تیر

دیدن گین چوں جریغ الماس سفته شده بود، و بعضی را پیکان پولاد در پرده دل آهین
برساں کلید و قفل میفت و آواز میداد، شعر،

بسینه که ز بس دنگ قفل او نکشاید

کشادنی دل او جز بدین کلید نشاید

الغرض از دست هر بران قادر دست سمنگ مغل بقدر بست هزار، ع

در ماتم خویش بر زمین نخت

و از تمن کدر لعین یک فوج بزرگ، که از خم گرز و عمود بشیری خورد گشته بودند

و بعضی را که استخوان آرد شده بود، توشه آن جاں برداشتند. و بعضی را که از باد

سبب جان پیش از آن پرید، و ایشان زندگانی کالبدی مانده، اول سرالشان

بعد افتاد، و بعد از آن هر چه بطریق سرگم بیرون شدند. مابقی غلبی اسیر سلسله

خدا و فعلو گشتند. طوق آهین که مشتاق آن گردن بود تو وضع تمام شد

معانقه بغل میکرد، و گوشمال سخت میداد. و در گوشه های بهادران شعر

نَادَا سَلَامٌ لَهُمْ لَصَوْتُ أَرْفَعُ

هَذَا جَزَاءُ مُعَايِدِ الْإِسْلَامِ

نسبت زرم و نرم بین این جا

چون سخن میدان مساف را از روی خون آلوده تتار پیر از هزاران هزار

طاس شراب کردند، و شگالان دشت را بر لب آب عشرت میفرمودند، و شیرگیر گردانیدند، بهیمونی و مبارکی عساکر خلیفه عصر را، **جَعَلَ دَوْرَةَ مُدَامًا فِي قَوَارِيرِ السَّمَاءِ**، بمطابعت کیمیت الفغان از تختن خون میثوم مردان غواران قید و، که هم ترک قے اند و هم بقے، آفتن مراجعت شد غان مغفور **سَقَاهُ اللَّهُ شَرَابًا طَهُورًا**، اول شادی این فتح بزرگ به مجلس نشاط به نشست، و از زرو و جواهر بر حریفان رزم و بزم سنگ انداز کرد. بعد ازاں ست جام راحت بر عزم زمین بوس مجلس عالی رکاب گراں گردانیدند، و طبقه اسرار را، که نقل دندان پیلان مست بوده اند، در جرعه گاه قصاص آورد. شاه کینسر و غلام خود را نمودار این فتح را پیش ازاں در جام گیتی نملے رائے روشن دیده بود. چون خیال ضمیر در ساغر مراد معائنہ کرده، حله بیشترت، **لَكُنْ شَكْرُهُ**، زبان را بکام رسانیده، امیدوار کاس باب کلازید دانکه شد. بعد ازاں که نقطه از شرک باقی نگذاشت، مشغول شکر گشت و با خانان میمنه و میسره جشن عشرت فرمود. و بخشش فرمود، که عامه شری لشکری از محنت و عسرت، **نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهَا**، چنان خلاص یافتند، که شعر،

إِنَّ طَلِبَ السَّائِلِ مِنْ عَائِلٍ
قَطْرَةُ مَاءٍ وَحَبْلُ الْبَقْرِ قِفَا

نمودار فتح دگر بر نسل
علی بیگ و تر تاق بستان نسل
از غزا و جهاد نسبت بین

کیفیت فتح یافتن جنود اسلام کثرت دیگر بر جسد انبوه مغل این است؛ که چون
علی بیگ و تر تاق و ترغی از صدر کرستان تا آب سند تیغ زمان قطع مسافت کردند
و از رود جیلم مانند تیر زین سوئے گوشه شدند؛ تا ترغی سر اصلع خود را بر سر نیزه شجاعان
اسلام طاس پرچم میدید، و یک و دو بار از صدرت شمشیر غازیان بحلیه حبیه بود. اگر چه
دل آهنگین داشت، اما پیش سندان شگافان جهاد دل نتوانست نهاد. بهم
چلیک زنان غزا در دل گزرا نید، و هم از عقب خله کرد. اما علی بیگ و تر تاق را
چون تیغ گاه درین ولایت گزرے نبود، تیغ محرابی مومنان را تیغ خطیب تصور
کردند، و در دیارے که اگر کسی با هنر سر در آید، یک سر باز نبرد، یک سره درآمدند
بقدر پنجاه هنر اسوار شکار انداز مسگس، چنانکه از باد آن لشکر کوه لزاں گشت،
و ساکنان کوه پایه را بلندی در دامن اقامت ننماد، هر چه از صدمه تند آن خاکساران
بر پریدند، و در گزاری گنگ افتادند. بارقه صولت ایشان تا بد انجانی زد گرفت،
و دود از قببات هندوستان بر آورد. و خلق خانه سوخته سر و پا آتش گرفت
خود را در آبهادرهای افگندند، تا از آن حدودی سر خبر بدرگاه پناه رسید.

بنده خاص آخر بیک میسر و ملک مانک باسی ہزار سوار قادر و دست نامزد شد، کہ کشش
 دراز کند، و سہمی بران نشانہ لعنت زند، کہ زخمہ بزرگ در کار ایشان راہ یابد۔ سپاہ
 منصور در راہ ہے کہ از روز بیکاراں دراز تر بود، شتابان تر از عمر مشغولان رواں
 شدند۔ و چون اہل بر سر آں کشتن در رسید، رونے بود کہ ما ہے گویم و از جہاد الآخر
 و ہفتہ بے کم گزشتہ، و در تاج سال معلوم شد کہ پائے علی بیک در سلسلہ افتد و سر و پا
 تر تاق نیز ہما نجا گرفتار آید، ^{نظم}

یعنی کہ نخچینہ و از آخریں جمادی

دہ روز رفت و دو در سال پنج و ہفصد

القصہ بجز دیدن گرد لشکر اسلام خاکساران منسل چون ذرات گرد زیر وز بردن
 گرفتند، و با چندان گراں جانی کہ بودہ اند، جان شان سپرد و دل سنگیں ہم بر جا
 نماند، کہ لنگر حال ایشان شدے بہترال فوج پشہ کہ مقابل صرصہ شود، ہر چند پائے
 پیشتر می افکندند، پس ترمی افتاد، و سنادی اہل آواز شان میداد، کہ کن تَفَعَّلْ
 الْفَرَارِیْنَ فَرَزْتُمْ سِتَّ الْمَوْتِ وَالْقَتْلِ - چار و ناچار چون
 آتش در ایشان نمازدہ بود، یک حملہ خام آوردند، و لشکر سکندرنانی، کہ سد آہن
 تو ان گفت، از انہا نہ بود کہ خم خورد۔ یا جوج فعلان را پیش انداخت پس مستظہر
 باداد، وَاَنْزَلَ جُنُودَ الْکَمَرِ تَرَوٰہَا، تیغ آبدار رواں شد
 و رویہائے آتش رنگ بر زمین افتاد و گرفت شمشیر زنان اسلام کوئی کہ

بر آب رواں گوئے آتش می بافتند. در آن سر اندازی علی بیگ و تر تاق، که
 سران لشکر بودند، پوچ دیدند که آفتاب شبیر بر سر آمد، و ایشان را وقت زوال
 نزدیک شد، و هر هاء ایشان از تلف آن خورشید جانگیر سیاه گشت، خود را در سایه
 علم اسلام انداختند، و گفتند که شعاع تیغ در پاخان آتش زده است، که تا ما بایستیم
 خدا ترسیم، آسوده گردیم **نظم**

کائنات که گشته یافت از تاب حادثات
 آسایش مجوی بجای از سایه خدا

اینک هست نسبت شطرنج

بساطی که از استخوانها منخل پیل تن قطع شطرنج گشته بود. رخ هریک از زخم تیغ دو نیم
 شده و از کوب گز اندامها خریطه شطرنج گشته، و کشتگان مانند مهره مضروب
 چپ و راست فرو غلطیده؛ و اسپان که خانه خانه می نشستند، بعضی زخم خورده
 افتاده بودند، و بعضی گرفتار آمده. دسورانی که بر سان پیاده پس نمی خریدند پیاده
 می شدند و پیش می دویدند، و فرزین می گشتند، یعنی سر بر زمین می نهادند و علی بیگ
 و تر تاق که دوشه شطرنج بودند، از استخوان کلاں ملک آخر بیگ بر سر ایشان حریفه
 درشت افتاده بود؛ و هر دورا در معرض مات انداخته، و می خواست که سوت شاه
 را تنی راند، تا اگر شده خواهد **نظم**

اگر او جاں بہ بخشد و گرنه
 ہر دور اہل مال فرمائند
 نسبت از نزد گم کن این جا

چون ہمگی سپاہ کفرہ را کہ ملعب شیطان بود، بستہ پیش تخت آوردند، آں
 ہر دو بازندہ کہ دعوائے حریفی می کردند، کعبتیں دیدہ بر لباط خدمت غلطانیدند، و
 برائے بردن جان خویش، جو انہر دی شاہ را شفیع آوردند۔ در باب آن ہمہ
 سرخ سفیدان دوزگ اشارت چنان رفت، کہ بعضے را مردار کردند، و بعضے را
 در خانہ بر بستند و آں ہر دو مہرہ مضروب را کہ معلق ماندہ بودند، در خانہ فرود
 آوردند و کشادشان دادند، تا از ششدرہ مردار شدن خلاص یافتند۔ ناگاہ
 از گردش کعبتیں قلب ہلکے کی را ازاں دوبے آنکہ ضربہ بدورسد، دست روزگار
 مہرہ برچید؛ و دوم کیتا ماند، نظم

منصوبہ لعب او چنان است افتاد
 کو جان عزیز برو بازی بازی

شرح فتح دگر قتل تمنہائے مغل
 و اں بخلق کیا گک صفت انگدن غل

نسبت ایں جا زہار است خزاں

کیفیت فتح دیگر اینست، کہ چون سپاہ غبار انگیز کافر آبادھم اللہ، در
 آخر دس ماہ باد غرور و بروت انگندہ سوئے روضہ ہندوستان، کہ فرود
 ترین ولایات او بہار است، بر سان صسہ خزاں تبندی آہنگ نمود، و گرد
 از اقصا و زمین سند بر آورد۔ ساکنان اس جانب مانند برگ در برگ ریز برگختن
 و ریخت ریختن آمدند۔ اس مصر فتنہ چون قوت آں نہ داشت، کہ در خاک کہلرم
 و سامانہ گردے بر آرد، جانب بیابانہائے ناگوروئے در صحرا نہاد، و باد یہ
 نشینان اس زمین را رفتن گرفت۔ چون تن آں مردار خوران و مردارے
 کہ گزیدہ آں سگان شدہ بود، بسیار شد، و گل خوشبوئے ناگوردا، کہ از چندن سودہ
 حکایت می کند، منتن گردانید۔ قاصدان باد سیر خبر آں بخیر مشکوئے مشکبوئے
 خسرو مظفر شمشیر رسانیدند۔ بادشاہ ابوالنظفر، کہ فوایح اخلاق او نافہ آہست
 رغم الانق آں گندہ دماغان از بسفیہ مغنیر اسلام بر جنود عالیہ مصاف فرمان
 داد۔ کہ شہبان عنبر غبار را نور در راہ برنجی فرمانید، کہ ایں آوازہ نشر نگردد؛
 نباید کہ تابوئے گندہ بروت از ہیبت صندلی آودہ کند، و سوئے مشک
 بیدار خراسان فرار نماید۔ ملک طیب شمائل عز الدولہ والدین کا فوسلطانی
 نَعَطْرُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلٰی بِأَحْلَاقِهِ، کہ بکار فرمای ششم

محشم نامزد گشته بود، شیران آہو سوار را چنان بتعجیل رواں کرد، کہ از مشک شام
و کافور صبح فرق نیکو دند، تا بمقصد غزای طریق پلنگان در پیے نخچیر بوئے کناں در
رسیدند۔ حالے کہ دریزہ گرد مجاہدان پیران آن شب پویان درآمد، ہر ہمہ ہاشمام
آن مشکیں شدند اشعر

ومسوحیعیانی قیام بخیر
کما جعل حبَّتْ علیہ رواج

نسبت آب میں رواں چوں آب

بر سر آب علی و آہن موبے از جیوش دریا جوش مسلمانان در رسید، و
کپکے لعین میان تیز آب تیغ افتاد، و دست و پا رزون گرفت۔ نزدیک بود
کہ آب شیر از سرش بگذرد۔ مومنان حسیم دل از یمن و یسار درد دیدند،
و دست گیرش کردند، تا آن سگ آبی را بآبیاں دیگر بہ در گاہ دولت تاب
اعلیٰ رسانند۔ چوں فوج کپکے تمام، بعضے از قطرات پیکان بر جائے سر دشمنان
بعضے کہ از جہے زندگانی ہنوز آہے داشتند، با دقہر خدائی برایشان وزید،
و ہمہ را اسلسل گردانید۔ لشکر دیگر از آن اقبال مدبر و مدابیر تائی بو، کہ تشنہ خون
مسلمانان و از خون خویش سیر آمدہ، و عقب می آمد۔ ناگاہ سیلے از خون کفر
مقتول سوئے ایشان گزشت۔ و چوں آن سیل ایشان را آشنا بود، ہمہ میکبار

در غور آں فرود رفتند؛ و ہم از خوش آں خوں، کہ بہانگ بلند از تیز آب شمشیر
 سخن می گفت، بہ پے بروں بردن، کہ ایشان را خوانا بہ بزرگ بر سر آمد، در آں
 سیلاب تند ہر چند پائے می افشردند جالے ایستادن نبود۔ درین میان مقدمہ
 لشکر اسلام، مانند ابر و باراں، بر سر ایشان در رسید۔ جو شے در آں جویونیاں
 افتاد تنہا ہمہ از باران تیر می گرخت، و دلہا در ناودان پیکان می آویخت
 ہر طے فوجی چنانکہ از دریا موبجے نظر

در کُ غار ہی رفت فرو پشرو شور
 ہمچو سیلے کہ نگو سارفتہ در لرو لور

نگہ کن نسبت اعضا و مردم

خبر لبر لشکر اسلام رسید کہ لشکر منغل را دوسر لود، کہ در ولایت بادشاہ تاختند،
 یکے اقبال دوم تائی بو۔ اکنون کہ میمنہ میمون سلطانی بر ایشان زد، دست پائو
 گم کردند، و آن ہر دوسر منغل یک سر راہ آب سہد گرفتہ میگریزند۔ آنکہ پائے خود
 فراموش کردہ بودند، دریں حال از سر خود یاد نمی آرند۔ وقت آنست کہ شمشیر
 اصحاب یمن سر ہا و ایشان را در دست دپائے اندازد۔ در حال بہ فرمان سر لشکر
 چیرہ دست قوی بازوان غوا دست در مشت تیغ بردند، و سوئے آن یابان
 بے پایان رکاب گراں کردہ، دست بدست بدیشان در رسیدند۔ و در آں

کشترا و اهل سر میکشند و گردن میدروند - چنانکه آب تیغ جائے ناگومی رفت
و جائے تاکرمی رسید - پیل خون تا به پنی که الک نظم

ز تیغ غازیان شدیل خوں تا به پنی کافر
که ناید قطره خونی ز پنی مسلمان

نسبت نگر از قیامت اینجا

چون شکر منصور، که کمر جها دبرائے نصرت دین مالک یوم الدین بسته بود، در
ساعت برهان لینصرن الله من ینصره معانته کرد - و تختیزی از نهاد آتش
بے شمار ملائین بر آورد - پنداری قیامت قائم شده بود، و موکلان مالک در
رسیدند، و کشتگان سنگ دل کفر را برائے افر و فتن میچید، که وحشود
هنا الناس والحجاره، گردمی آوردند - در آن عرصه
عرصات چون کافر بحجاب را بدوزخ فرستادند، و یک حشر وار دیگر
به وکیلان عذاب تسلیم افتاد، تا بسلاسل و اغلال شان مقید کرده، بموقوف غرض
رسانیدند سر زنجیر شان کپک لعین که عقورے بود از کلاب جهنم از امر ائمن جزائی
بوئے گرفته شد، و اقبال به او یار بود، که اصحاب شمال گرفتند - دیگران هر عمه یاد
چاه دوزخ افتادند، و یار در رشته دوزخیاں اسیر گشتند - ملک سیرت لشکر بهشتی
را سوئے حضرت خلد بقائے خدایگانی، اخذ الله ملکه، باز گردانید - و ساعتی

خبر سے تازہ بخواب نائب مالک یوم الدین می فرماتا دوبہ تشریف جواب
وصلہ خلعت مشرف می گشت؛ تا بخواب جنات رفت رسیدند۔ چشم آورده
را بعض گاہ نشور رسانید، و پیلان کو خندش بعدائے خویش آیت اذ احببنا
سیدت، بر خواندند بیشترے ازان پیہ پشماز ابروئے ہوامی پرانیدند مع
سما لنعین المنقوش زباجمشر

اینک این نسبت عمارت ہیں

ہیکل پیاں، کہ عمارتے است محکم برستونہائے مبنان، چون از خراب کردن
بنیت آں تخریبان بلاد ماندہ گشت، فرمان بر این جملہ اصداد یافت، کہ از آفت
گل باقی ماندگان کلابہ نگر حصار کنند۔ در حال بفرمان معمار ملک و دین، نظم
شد از حصار تتاری و چینی آویزاں
چوزنگیان نگون راز عمارت نو

نسبت نگر از کواکب اینجا

داز آمیزش قزوئہ مثل در ہر برج قراں زل و مرتج معائنہ شد، و تاثیر آں
قراں خمین ہم بجان آں مرینان سرایت کرد۔ و چون خلگی بروج منزل مرغیاں
وز حیات گشت، ہنوز فلک زدہ چند باقی ماندہ۔ ایشاں را بہ تمیغہا و چرخ رنگ

گردن زدند، و ازاں سر ہاتھوں میں لے کر راس را ستر تا راس فلک بر کشیدند،
 چنانکہ مرتیج حالے کہ آزا بدید، سر نہاد نظم
 یکراں بشیں نیست بچندیں بروج چرخ
 میں صد ہزار اس بیک بروج بر زمین

(۶)

چو کردم ذکر فتنه چند را ندن بر منسل خنجر
کنون گویم فتوح هند و از گجرات گیرم سر

بگم کن نسبت دریا و باران

چون شمشیر آبدار خدا یگان بحر و بر آلاش خون کفره مقل بسیار شد، خواست
که آن لوث مترکم را بر دریا محیط پاک بشوید۔ پس پیش از ایام بشکال، در سالے که
آزاد بر آب ریخته بود، دهم دورے با بها یافته، و روز از فرود در عدا و ازہ بر آوڈہ تہی
حلال جمادی الاولیٰ بجوئے آب رسیدہ، ہشتم

یعنی چہار شنبہ و زاوئی جماد بست

تایخ سال شصت و شہت و نود شد

دریں تایخ پنجستہ عارض والا را فرمان فرمود، کہ لشکرے چون ابر و باران بر سمت معبر
گجرات بخواب کردن بتخانہ سومنات نامزد کند۔ و الفغان مرحوم را، ستقاہ اللہ
مین عین الغضرات، بر سر آن سراپردہائے فتح و فیروزئی، چون ملکہ کہ موکل
ابر باشد نصب گردانید۔ آں ہمہ ابر ہا بر عزم فتح سوئے دریا رواں گشت،
تا چنانکہ بنیاد بتخانہ در آب رسیدہ بود، ع

سر بتخانہ قسم بہ آب رسید

اینک این نسبت و عروس

چون جمیعت شاه خدا یگانی در آن دیار شهر رسید، شیر شاه را ستین آس ولایت
چون عروس آراسته را، که از جملگی شاهان مانده بود، بقوت تمام فتح فرمود.
و خون ریز یهلے بے اندازہ کرد. و در آن میزبانی حلقی خوش و طیر دشت را
با شتر به دام و اغذیہ سراسر صلائے عام از رانی داشت،
تا در آن شادی کہ ہند و جملہ قربان گشتہ بود
وام و دود خورند تنبول و حی البتند دست

نسبت از دائرہ و مرکز میں

پس از انجا خان اعظم لشکر جانب دریائے محیط کشید، و پیرامن بتجانہ
سومنات، کہ مرکز طاعت ہند و انست، دائر لشکر را تدویر فرمود. و نیزہ خطی را
در آن مرکز بسہ افزائی نصب کرد، کہ از نوک نشان نزدیک بود کہ جب فلک
پارہ گردد. و علم اسلام راست تا نہایت خط استوا ارتفاع داد. گرانی لشکر باقی
بود، کہ خط موم در کرۂ زمین قوس گشت، و قوسہائے کہ از دو نیمہ دائرہ لشکر میست،
ہمیش بے خط از نقطہ سویدار کفرہ یکزشت،
و آن نقطہ دو نیمہ بھی شد زہم است مانند دائرہ کہ شود از طلسم دو نیمہ

نسبت کعبه و خلیل نگر

پس بتخانه سومنات را سوتے کعبہ قسم در سجود آور دند؛ و چوں خیال بتخانه
سنگوسار در دیار انداختند، گوئی که آن تنگه اول نماز کرد و بعد از آن غسل
و آن بتانرا که در نیم راه بیت الخلیل خانه گیر شده بودند، وره زن گمراهان گشته،
سنت خلیل شکستن ایشان درست کردند۔ مگر یک بت بزرگ ترین بتان بود، با حرام
حضرت خدایگانی فرستادند، تا هندو بت پرست را شکستگی آں الہم عاجز باز نمایند
بوکہ باز کردند، گوئی زبان شیر شاہی تفسیر این آیت واضح میگرددانید : کہ
فَجَعَلْنَاهُ حُنْدًا ۱۰ اِذَا كَبَرْنَا لَهُمْ لَعْنًا ۱۱ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ
آں چنان داکفری، کہ قبلہ گبران بود، مدینہ اسلام گشت۔ و بجائے پیشوایان ابرہہ
پس روان ابرہم پیشوا گشتند۔ و مومنان سیناں صلب ہر جا کہ بت و بتخانہ
میدیدند، بصلابت تمام شکیستند، نظم

تبکیر و شہادت از غزا ہر سو بود ؛
بت ہم شکی شہادت گو بود ؛

نسبت مسیح و خطیب نگر

ہماں کفرستان کمن آوازہ بانگ نماز چنان بلند برآمد، کہ در بغداد و مدائن شنیدند

وزمزمه خطبه علانی سجدی کشید که غفلت،
 در قبه خلیل و چه زمزم او فکند
 نگه کن نسبت دریا چو دریا

شهر نرواله که در آن دیار دریائے دیگر است، و شهر کنبایت که دریا پستن
 آن سرفرازی می نماید، و شهر های دیگر هم از نواحی آن سهل؛ اگر چه بد بحر
 بتشدید بدیشان می رسید، مع هذا موج لشکر اسلام در شستن لوث کفر بدریاء
 التفات ننمود، و هم از طوفان خون آن ناپاکان خاک آن زمین راپاک
 شست. اگر چه خون پاک و پاک کننده نباشد،
 اما چون آب شمشیر که پاک کننده است، بر آن غلبه قوی داشت، آن خون
 نیز حکم پاکی گرفته بود. المقصود نه از آن خون بلکه، نظم

شد از شمشیر اسلام آن زمین پاک
 چنانکه از آفتاب آسماں خاک

داستان فتح رنتنبه ورکاند ریک غزا
 گشت از اتسان دار کفری دار اسلام در قضا

نسبت آفتاب و سیارات

چون چتر آسمان سائے ظل اللہ بر سر کوه رتنبجور سایه کرده، جهانگیر آفاق
آفتاب دایر بر سر بدروزان آں دیار از سر گرمی ایستاده نمود، و روز عمر
ایشان را در حد زوال انگند۔ آں قلعه شامخ را، که زبان کنگرش باز بانان
زبان آوری میکرد، در دور دایره لشکر در آورد۔ هندوان زحلی، که نسبت
کیوانی دارند، خمس کشی جنگ در هر ده برجه آتشی بر افروختند۔ و برج خاکی
را آتشی گردانیدند۔

نسبت نگر از عناصر این جا

هر روز آتش آں دوزخیان بر نو مسلمانی حرارت زبان میکرد۔ چون استعداد
اطفار آں همیا نگشته بود، مسلمانان پاک عنصر آب خویش نگاه میداشتند، و
به کشتن آں نمی پرداختند۔ از خطیله پر خاک میکردند و آب شیب می بستند۔ و دختن
خطیله برائے خاک بدان۔ بالنسبت که گوئی باد شاه روئے زمین بجهت گرفتن قلعه
خاک رانیز خلعت میداد و نکیف آدمی را، نظم

از چنین شاه ملک باد آباد
تا بود آب و خاک و آتش و باد

نسبت منجیق میں اینجا

چوں پائشیب از بلندی بہ برج مغربی حصار پیوست، و مغربہای سلطانی از
 بنی سار ہاکوہ حطوم بر آوردہ، و ہر کردہ ہر برساں گرد کو ہے سوئے آن قلعه ملج
 رواں گشت، و دل ہندوان افتاد ن گرفت۔ شعر
 فمن ضربت الضحیٰ حللہ
 من الشرق تھموا الی المغرب

نسبت اختران نگر ایں جا

نوسیلانے چند از سلطان بدختر کہ روسے از آفتاب اسلام تاشتہ بود زوہ
 بدال زحیان پیوستہ، و آن ہمہ میخیان در برج آتشیں قوس گیر شدہ؛ اگرچہ
 در سہ برج آتش افروختہ بودند، و مثلثہ ناری در اں سماء ذوات البرق
 ثابت گشتہ؛ اما تیر در یک برج بوبال قوس گرفتار آمدہ بود، و سوئے آتش
 سیر می نمود، و محترق می گشت۔ اذماہ موقر جب تاشتر معظم ذوالقعدہ لشکر منصور
 پائے قلعه مذکورہ منزل داشت۔ آتش بلند بر سر برج دود از منطلہ آب چکان
 ابر بر می آورد۔ و ہر روز نیک اختران اسلام در پایان پائشیب بچن می شدند، و جنگ
 سلطانی پیش می بردند؛ و دلاوران بہرام صولت در چنان آتشی، کہ شیر سہ از اں

رم خورد، سمندر وارد میفتند، و پایگان معلق زن بیابگ فی تیر بر آتش
پائے میگویند، چنانکه پرنده را ازان کره آتیر بر تیر اراکے پرواز بود شاهان بیان
بحری سپاه ازان کره آتش که تا آتیر دوید و بود مع،
گزشتن براں جانب امکاں نه داشت

نسبت منجینق اینجا هم

باز عروسگان عداها در درون حصار با پستانانگیس، که پابسته جاله هند
بوده اند، و در آخر شعبان آشکارا سنگ انداز میگردند، غضبانها سلطان
حبته الله محتسب فداایشان شده، سنگ سارشان می گرد مع
ناچار سنگار شود هر که مفلس است

نسبت غل و باران بنکر

سنگ مغربهای بیرونی، که بر هوا میفتد، چنان برابر میزد که برق از جوت
و آتینان سنگها و گران بر سر حصار پان مانند تاله می بارید - و میخوردند و سر میشدند
آرے علف شان نماده بود؛ سنگ میخوردند - کار عسرت درون حصار بجائے
کشیده بود، که یکدانه برنج بدو حبه زر میخیزند و نمی یافتند - و از آتش گرنگی
حبه القلب ایشان در سینه سفالین بریان می شد، و میخواستند مع

کافر ابکشند وزیر دنداں گیرند
تَحَلَّتْ الدُّبْرَا بِاِیْکَلِ کَرْب
ولکن لا تطیق خلویطن

شعر

نسبت سوم نوروز نگر

چون آفتاب سپهر منزلت، حمل الی السماء درجات شرفه
بخشن نور دزدی پشت، و از یختن سکه زبر و روئے زمین برگ ریزی
پدید آرد، که جهانی ازاں برگ ریز گلستان گشت. بعد از نوروز آں آفتاب
عدل بر اں کوه بتافکنی تام بر آمد. و روز بروز تیزی و گرمی افزون ترمی کرد.
آ آینه خان قلعه مروج که آب از حوضه نیلوفر می برد، از بے آبی و بے برگی
خارستان گشت، و جهاں بر رستے از زندان غنچه تنگ تر شد. یک شب ازیں
دل تنگی نزدیک بود که زهر او بر قدا بالائے کوه آتشی، چوں لاله کو ہے بلند بر
افروخت، و نار پستانان گهر خ را، که در بالش او نشو و نما یافته بودند، در آتش
انداخت، چنانکه فریاد از آتش بر آمد. چوں آں همه هشتی و شانرا بحضور خود در دفع
فرستاد، با یک دو بے دین دیگر بر سر آتش آمد، و خواست که بنام نیک جان
باد و دد. اگر چه باد سحر می وزید، اما ز گسهای چشم کمین کشایان هنوز بستی خواب نیافته
بود. چوں رستے آنجا رسید، مطرب بلبل نو ابرار اومی آمد گل بانگے زد. بر همه

کیں ورنہ شمشیر ہا، سونی کشیدہ، چون نسیم صبح از بجائے بختند، و حملہ آوردند، و
 سر و گل آگیں رائے را، کہ با و سر داشت، بر پرانیدند، نظم
 آری چو کثری در سر بے دین باشد
 بی دنیاں را منرائے سر این باشد

نسبت نگر از ستارہ و ماہ

شبے کہ روزان از برج روشن گشت روماء ذوالقعدہ بر سر چوار رسید، سال
 ہم از اول ذوالقعدہ در حساب آمد، نظم

یعنی از ذوالقعدہ سیدوم و از شنبہ بود روز
 ہفتم سال آمدہ از ہجرت شاہ رسل

نسبت نگر از حصار و مسجد

دریں تاریخ فتح آں چنان حصن حصین بزودن رائے متین مستخلص گشت، و در باب آں
 دار الکفر خطاب دار السلام از آسمان نزول یافت۔ و مسمورہ جان کہ کفرستان
 کہن بود، شہر نواہل ایمان شد۔ و نواہد و الاء خدا یگانی، کہ بالاء آں قلعہ آہنیں چوں
 کلید بر قفل برآمد، گوئی مفتاح بود برائے فتح باب ممالک جنوب، کہ اول تجرانہ
 بآہر دیو، کہ باہر دیو بدال استعانت داشت، شکست؛ و بعد از ان انبیہ کفر را

بقوت بازوئے جہاد متخلخل گردانید، که چندین تبحر بنیاد، که از صدہ صور قیامت
در غلطیے بوزیدن سیم اسلام بر زمین خفت؛ و ہر سنگی کہ گوشہا و قلاع کفرہ از شنیدن
کرنا تے ہندوی صخرہ صما گشتہ بود، از ندا و بانگ نماز گوشہا ش باز شد۔ و جائے کہ از
حدت بر مائے برہمہ گوشہائے ہندو اں پارہ می شد، از سماع خطبہ محمدی ضماخ گوش
مومنان پر از نوای سرور گشت۔ ایہ است کہ بعد ازین نیز، رباعی،

ہر سو کہ سپاہ پادشاہ خواهد رفت
داغم کہ نہ تیرے بخطا خواهد رفت
ہر جا کہ کند خطبہ شہ صیتش
آواز گرفته بر سما خواهد رفت

کیفیت فتح حصن ماندو

ضبط ہمہ مالوہ بیک دو

نسبت چشم نگہ کن روشن

چوں نیزہ و راں سپاہ منصوبیل ریح را از اکل رایان کھلی کردند؛ و بعضے
زمینداران بزرگ کہ مینا تر بودند، از سم پیکان خارہ شگاف ترکان طریق
نخت چشمی و وقاحت در گوشہ نہادند، و دیدہ کنان بدرگاہ علی آمدند؛ و از

سودن سیاهی دیدہ سنگ آستان سلطنت را سرمه کردند، و استخوان خویش را از
 سرمه دامن شستن خاک باز رہانیدند حضرت خدایگان نیز ہر یک را بسین عاطفت
 ملحوظ گردانید، و پرتو رحمت پیش از آنکہ ایشان چشم میداشتند، بر سر ایشان گسترد،
 تا در سودا ہند بیج گبرے خیرہ چشم نہاند۔ از ان روی کہ پابر بستر نگین قصاص چشم
 بر ہم نہادند، و یا بر خاک سجده گاہ بندگی چشم باز شدند، مگر در جنوب رائے ہنگام دیو
 آلودہ و کواکب پر دھان، کہ جمعیت او از مردم گزیدہ در خانہ سی چل ہزار سوار بود، سپاہی
 خود چند آنکہ در قلم نیاید، و غبار انگیزی حشر انبوه سرمه غور و در چشم ایشان کشیدہ، و پردہ
 اذ اجاء القضى عمى البصر، پیش بصیرت ایشان فرو بستہ، چنانکہ راہ
 اطاعت کم کردند۔ فوجی از جنود پسندیدہ خاص نامزد گشت، دنا گاہ بران گراہ
 بے مینائی زود فتح خود پیش از ان دویدہ بود، و چشم در راہ نہادہ، کہ چشم منصوب بر ان
 سوئے کے گذریابد، تا اگر دلشک اسلام بر سر ایشان در رسید، و دیدہ مینائی ایشان
 بستہ شد، و زخم تیغ میرفت، کہ سر ایشان بازمی شد از بسکہ چشمنا خون کہ در گل فروہ
 می خورد، تا چشم مردم کار کند زمین خلاب شدہ بود، و ہندوان از ان زمین خوں
 خوارہ پائے گیر با چشم پر آب در گہا بسیار فرو رفتہ؛ درین حال کوکاء لعین کورا
 کور درآمد۔ آپش، کا الحمار غی الوحل، پائے در گل بہاند، و طرفہ العینی
 از زخم پلکیائے چوں پر گس زنبور خانہ ہزار چشمہ شد۔ و سوئے چشمہا صدید و غلیس
 شتافت۔ و در زمان سمرجنت برگردیدہ او بدگاہ دولت آباہ فرشتاوند تا و زبر

نعل مرکب داخل خدایگانی بعین علو رسید. چون ولایت مالوه، که از پس عرصه وسیع
مهندسان میانز اتحادیه آن ملکن نگردد، گشاده شد. ضبط آن را منتصر فی می بایست،
که روان و کار دیده، که هم آن عرصه جدید را مضبوط دارد، و هم حصار نامد را، که علو
نظر از زبردین آن فرود ماند، به رلے رشید و جمد شدید فتح کند. پس از آنجا که چشم
بینش پادشاهانه بنمود، از دولت شناساء ضمائرو سرالر مردمست، بتاتق نظر فرمود،
که از اعیان ملک کدام بنده اسپندیده ندیر یقین آن مصلحت لایق باشد چون ضمیر طیم برین معنی
قرار گرفت، باشارت ابرو واجب خاص را فرمود تا عین الملک را روشن کند، مصراع

که مادر تو بینائی دیده ایم

آنگاه بخطاب عین الملکیت مشرف گردانید، و در سرصد ارت محل عزت داده.
اکنون سواد مالوه را، که از ظلمت کفر نبور اسلام متجلی گشته است، بر تو مقرر فرمودیم
تا چشم دورین را در وی بجاقت تمام کار فرمایی، و مردم دیده خود را انگذاری که
از شفه قند زحواشی پلک سر در نقاب خواب کشد. و چون در آن خاکله خارخاشتی
خس دزد و هنوز خراش و خش کشتی باقی است، از چشم زخم خسا این نگردی، و بجست
فتح قلعه مذکوره در بند بستن چشمها و کشادن رغنهای باشی. و چون بکرم مفتح الابواب
استخلاص ممکن گردد، و درون آن گبرستان قدیم را، که لوث کفره چون چشم مفسداں
آلوده فساد مانده است، بآب شمشیر پاک بشویی، و پهلک دیوانا مردم را، که در سر
آفتاب برسان دیده کوران در دل خانه در زفته است، و شسته، آنرا بر لے کوری دیده

ہندوان، چنانچہ دست درشود برون آرمی کہ اگر آں دروں خزیدہ ور
عین آں قلعہ چنہ گاہے از ناوک کیش مسلمانان بے گزند ماند، ترا از عین عتاب ما
تقیہ چشم باید داشت، شعر

عَتَابٌ لِّلْصَّيْبِ عَلَى الْجِبَالِ

بصیر میاۃ اعتہا دِ مَاءِ

حالے کہ حاجب خاص بر سر عین الملک آمد، و عین آنچه اشارت اعلیٰ بود، بر سیم حجاب
موتے بموتے گرہ در سہر بروزہ باز کشاد، از بس مہابت موتے بر اندام عین الملک
چوں شرہ پیرامون چشم بفاست؛ در حال پست چشم بر روتے زمین سود، و حکم فرمان
را از مردم دیدہ در پذیرفت۔ و بامردم حسین خویش بران سوشناقت۔ و چشم
زم وقیظ سپاس کارے، کہ از پیش تخت سلیمانی بد اس مامور بود، باز کشاد۔ و آں سواد
را از ریاکاراں باقی ماندہ، چون چشم از کثر دمہ، صاف دامن پدید آورد، کہ تیغ از
فعل خویش منکوشد، و در چشم نیام در رفت۔ و رائے سیاہ رو، کہ مانند چاکسوئی ناسوہ
خود را در پناہ دو سنگ انداختہ بود، و سوو خویش دران میدانست؛ و روشن کردہ کہ
بسبب عین الملک اوراکوبے و سحقی رسد۔ حالے از راہ خیرہ چشتی قرۃ العین خود را
پیش فرستادہ بود، و آن مردم دیدہ پیش دیدہ خویش سپہ ساختہ؛ و جمعی انبوہ کہ حب
مضرّت او بودند، چوں موتے زیادت کہ در چشم برآید، گرداگرد او نصب کردہ، ناگاہ
فوجے از خیال عین الملک برساں صدمہ غبار سے، کہ بر چشم مردم زندہ، بالیشان

دور چشم زدنی ہر چہ مردم خیرہ بود، میان خوں و خاک در غلطیدہ آن مقلد رائے خواب
 اجل بستہ شد۔ ہنوز رائے روشن میں الملکی ہاں مقدار التفانی نمود؛ و ترصد
 میکرد کہ عین ذات رائے را تمیہ دہد، و یکبار از پیغولہ قرابیروں اردو۔ و دریں کین بود،
 ناگاہ دیدہ بانے از بالائے حصار برغونی بر رفتن در رسید۔ و در رائے کہ دیدہ بود،
 بہ چراغ بنفش روشن کردہ پیشوا شد۔ و کو کبہ عین الملک را شامشب بالا برد،
 چنانکہ ماحولت شہانی بر سر مہلک دیونرید، دیوان درونی را روشن نگشت۔
 چوں پیکان دیدہ در بقدر قطرت باران در باریدن آمد؛ و لمعہ بر قہار شہیر
 خطف البصار کردن گرفت؛ و از شہاب تیر آتش در نہاد آں دیوان سایہ
 پرورد افتاد؛ رائے ہلک دیو آتش زدہ حربہ شہا بے، سرو پا سخت
 سوئے چشمہ سار گریخت۔ و ہمانجا کشتہ شد۔ مینایان و زتاریح آں سال دیدہ بوفند
 کہ مہلک دیو در عین مہلک افتد، و شمشیر ہند رسد، و سر ہند و بنید از د۔ شمار ماہ و نام
 روز ہم از اول ہلال روشن خواہ شد

یعنی کہ پنجشنبہ و پنج از جمادیش

تا پنج سال ہفصد و پنج آمدہ پیش

دریں تاریخ اعیان دولت سلطانی را چہ فتح بزرگ روئے نمود، و دروازہ
 حصار ماندو مانند چشم بخت بر روئے مقبلان کشادہ گشت، و در تصرف منظر آن
 فتح آمد۔ و حاکم کہ ان پوشیدہ نظر با فسوں چشم بندی در محملے کفر

چشم بسته مانده بودند، دیدہ مومنان زیر ابروئے محراب بر زمین بندگی مراغه
 نیاز آغاز کرد۔ و از نور جماعت و جمیع خطبہ دیدہ ملائک روشن گشت۔ و از غفل سبع
 مثانی در عین صلوات خمسہ ارکان اربعہ حصار بیابان صلا فاتحہ خوان شد الحمد
 للہ رب العالمین ملک عین الملک عین انجیل از سیاهی دیدہ در قلم آورد، و بدست
 حاجب خاص جانب جنب بے علی فرستاد، تا در نظر ہمایوں گذرانیدند۔ پادشاہ بنیا
 کہ میان سیاهی پتربالین انسان عین است،

عَیْنُ اللّٰهِ عَلَیْہِ، بدین بشارت در حضرت خداوند ناقد بصیر سجۃ شکر بجائے آورد،

و عرۃ آن سواد ہم بر عین الملک مقرر داشت شعر

اللّٰهُ أَكْمَلُ مُلْکِ سُلْطَانِ الْوَرَى
 وَاصْبِرْ مِنْ عَيْنِ الْکَمَالِ

داستان فتح چتوڑ استاین

کاسمانست از بندہی بر زمین

نسبت باہ سال بین اینجا

چون شمار ماہ جمادی الآخر بر سر حساب آمد، و روز از اوّل بامداد روشن شد، سال خود
 بخت گفته اند، بیت،

یعنی کہ بدوشنبہ ہمیشہ از دوم جماد
تا پنج عام ہر مہرہ دو گشتہ در شمار

دریں تاریخ جہانگیر عہد باہنگ فتح چتور و مامہ بلند آوازہ را زدن و نواختن فرمود۔
و از شہر دہلی ہلال علم را سریع السیر گردانید۔ چتر سیاہ سلطانی را تا آسمان غانی
برکشیدہ، ہذاں حدود پیوست۔ و از ندائے طبلے کہ با کاسۂ فلک گوش میزد،
مژدہ دیں سلطانی، ع،

رسانید در گوشہ ہائے سپہر

نسبت دریا و بارانست این

پس بارگاہ اعلیٰ را، کہ ابر ہائے آسمان استراحت تو اں گفت، در اں سواہیاں
و آب نصب فرمود۔ و از جوش جیش تا سواحل بحرین زلزلہ در آنگند۔ چنانکہ ہر دو
رو در زرف از گرد پاہ پایاب گشت، و دست راست و دست چپ لشکر افغان
کہ در ہر بازوئے قلعہ خیمہ را انبوہ تو بر تو برساں ابر ہائے مترکم کہ در کوہ پایہ
فرود اید فرود آمدند۔ دو ماہ بشکال سیلاب تیغ تا کہ کوہ میر رسید، و بالا تر نمی رفت۔
عجب قلعہ، کہ سنگ ڈالہ سر کوب آں ممکن نگردد، غم

و ریل فرود و دوازاں بالا

بیک روز تمام تا زمین آید

نسبت منجیق اینجا ہم

آں قلعہ فلک زینت، کہ بہ فرودتی ابرسم فردنی آورد، از سر زانش کر و ہم
مغربی نزدیک بود کہ در زمین فرورد۔ اما علیٰ از بیت المعمور شش ذیہ عمارت
دین محمدی میداد۔ بدان بنیاد بانگ خویش می بود، و راز برادر خویش بنیاد
پادشاه بر کوہ تتر دری نام، چنانکہ آئین چتر داری است ہر روز آفتاب از چتر سفید
بر سر آوردہ، کاہ جانگیری میکرد۔ و پہلو اتان مشرقی را بہ کشیدن مغربی اشارت
می فرمود۔ در پلہ مغربی بوزن سنگ مفردان مشغول بودند، کہ روز ایشان جز بہ پلہ مغربی
وزن نتوان کرد، نظم،

ہر یکے مفرد کہ چون او سنگ بردارد ہزور
دست را سازد ستون در زیر کوہ بے ستون

نسبت قصہ سلیمان میں

ہمیں سنق ہر روز سیاہ مامور سلیمانی زرہاے داودی پوشیدہ گرد آں حصار
کہ از با حکایت میکرد، برمی آمد۔ تا شمار شہر محرم در میانہ آیام رسید، و روز از آخر
شب روشن شد، سائے درآمد کہ سلیمان بر سر تخت بر باد صبا بر شستہ بر ہوا
میرفت، نظم،

یعنی دو شنبہ وز محرم کے دودھ
 وز ہجرت رسول شد ہفصد و سہ سال

دریں تاریخ سلیمان عبد بر تخت باو پائے نشست، و بر چنایاں حصارے
 کہ پرندہ بالا پریدن آں اسکان نداشت، بر رفت - بندہ، کہ مرغ این سیکھا،
 برابر بود، چنانکہ بسیار گفتند: ہمد! باز گشتم - از اندیشہ این عتاب، کہ صائی لا
 اَرَى الْهُدَامَ کَانَ مِنْ اَلْعَابِیِّیْنَ و ازیں ہم، کہ جواب غیب در حضرت
 سلطانی چہ باشد، اگر گویند، یَا نَبِیِّی سُلْطَانُ مَبِیْن،

مرغ ضعیف را کجا حوصلہ طاقت آورد

گر بہ عتاب گوید شش شہ لا عَزَّ بَنَدَہ

ایام بشکال بود، کہ ابر سفید و بازو اے بحر و بر بر سر آں کوہ بلند برآمد - و آں رائے
 دوزخی برق زدہ خشم خدایگانی سر و پا سوخته، از دروازہ تنگیں چون آتش از سنگ
 بیرون جست - و خود را در آب زو، و سوئے بارگاہ جہاں پناہ گر نیت - و از برق شمشیر
 این گشت ہمندوان گویند: ہر جا کہ طاس روئیں باشد، برق افتد - روی رائے کہ از
 ہیبت چوں طاس روئیں زرد گشتہ، نظم

یقین کا مانس نبود ی ز برق پلک و خنجر
 اگر نہ در پنے بارگاہ شاہ فتاد سی

نسبت رنگماء گوناگوں

در اس روز کہ آں رائے زور و رائے از بیم پلارک سبز بارگاہِ محل فیروزی
 شعاریناہ جست، بنجرہ ملک را کہ در باش نخت نامدار سپہر خضر سبز باد،
 ہنوز صفرائے خشم میزد، از انجا کہ رائے گیاہ خوا خضر رائے رازاں و ترساں
 برساں سبزہ پامال پشمرده وزیر سراچہ دولت خزیدہ دید؛ اگرچہ باغی بود اسیم
 اخلاق بادشاہانہ نگذاشت، کہ بادگرے برا و وزد۔ اما سموم قمر سوئے باغیاں
 دیگر وزانید، و فرماں داد، کہ ہندوئے سبز رنگ را ہر جا کہ دیانند، چوں سبزہ و گاہ
 خشک بدروند۔ در یک روز بقوت فرمان نخت مقدار سی ہزار کندہ و دوزخ بزرگ
 کندنائے دو نیم کردند، چنانکہ تمامی سبزہ زار خضر آباد براں گوئے نمود، کہ کوئی مردم
 گیا رستہ است۔ چوں باد قمر خدایگانی جملگی مقدمان پنج فرو بردہ آں زمین را
 بے بد و رنگی متاصل گردانید، و رعایا خوشہ چین را، کہ از ایثاں خار خارے سر
 بر نزنند، نہال کرد؛ اصل و فروغ آں روضہ مینورنگ بوالہ و وٹہ بلند مملکت
 عظم خضر خان، مصرع، نہال غصین شبا بہ مختل
 فرمود، و بخطاب خضر آبادش نامی گردانید۔ و پتر لعل بہ سر خضر خان والا مانند
 فلک طلے بر سر آسمان خضر بر کشید۔ و خلعتی مرصع، کہ چرخے بود پر اجم در برش
 پوشیدہ، و از سر بلینش دو علم زرد و سیاہ را پناں بالا برد، کہ از علو آں علمہا و

خورشید و کیوان را در صفر و سودا افکند - و بدور باش و درنگ، که زبان هر یک زبانه
 بود از شمع خورشید، کوکبه دوشش را بیا راست - پس بر خیت لعل و زمرد گلبن
 و جوش را سر سبز و سرخ روئے گردانید چو از تربیت مراتب خفیه کنی و پردا
 بهات خضر آباد فراغ کلی بجاصل آمد، **نظم**

عنان دوشش گرفت فیروزی که فرماید
 چو سبز چنگان رکاب از سبز سیری
 نسبت عاشور میں خوشتر ز عمید

بعد عشمه عاشوره علم خلافت محمدی، مَدَّ الْعَلَّی ظِلَّالَهُ، باتفاق حسن حللی، سر آں ہندو
 را مقہور کر دہ، سوئے مذیت الاسلام دہلی خود فرمود و العود احمد بہاؤ اللہ
 کہ قتل ہوئی ہند، کہ از اسلام خارج بودہ اند، بر ذوالفقار کا فر کش چناں فرض گردانید کہ اگر
 دریں عمدہ برائے نام رافض حقے طلب کنند، سنیاں پاک را بر روئے اس خلیفہ بحق
 سو گند یا د باید کرد، کہ شعر

لَمَّا كَ عَاصٍ كَايِي فِي زَمَانِنَا
 بِسَيْفِ الْإِنِّي نِيْدَ فِي الْهِنْدِ حَضِيَانَا

قصہ فتح دیو گدہ در گپے قید رائے و خلاص یافتن وے

نسبت زینت اسپان نگرید

رائے رام دیو تو سنے بودیک بار در کند قدرت بندگان دولت مقید شده، و بہ تازیانہ ریاضت، کہ دیو را رام کند، متراض گشته چون شہسوار ملک بہ نوازش تمام در ریاض مراد و دیولانہ قدیش بازگذاشت، برسان اسپان آسودہ لگام اطاعت و قایمہ گردن شکن را فراموش کرد، و حرونی و گردن کشی آغاز نہاد۔ شاہ فلک پایگاہ ملک نائب بارک را، اَحْكَمْ اللّٰهُ سَوْطَ سَطْوَتِهِ، بگفتن آن رسیدہ نامزد فرمود۔ سی ہزار چابک پیمان سرتازیانہ برائے ارتیاض شہسواران لشکر، برابر او رواں کرد؛ تا سی صد فرسنگ راہ خارا و کوہ را سہل گرفتند، و بیک لگام ریز بر جمعیت آن افسار کشگان زدند، و تا پنج سال روشن شدہ بود کہ رائے رام دیو در قید دوبارہ افتد و بر سر ولایت باز آید، ملک سہکش بشیرے روز ہائے رمضان در راہ تا روز فتح طے کرد، جو بہ مقصد رسید آن روز بالا نین بود۔ نظم

یعنی کہ شنبہ وزمہ روزہ نوزدہ + تا ہفصد و شش آمدہ سال یک شان سواران را فرمان داد تا عنان عزائم کب دادند، و تیزی شمشیر را کہ خنک سنویت براخوک گردن گبران سیراب خون گردانیدند، چنانکہ با چنداں سیلاب تند گردان ایشان بر آوردند۔ تفرقہ عظیم در آن جمع اشقات راہ یافت۔ پسر رائے کیسوارہ عنان بہریت داد، و بشیرے لشکر ہنود، از زخم تیر و نیزہ با یکدیگر دوختہ، سوئے و مہ جہیم گرختند،

و لشکری کہ باقی ماندہ پیش تیغ غزاة دو نیمہ شد نیمہ از ایشان برابر پسر رائے از بس
 خافت لگام را سوئے بار دم کردند، بیرون شدند، و جان گریز پائے خود را، کہ
 چوں اسپ بدست در بند بیرون شدن بود، ازین بیرون شدن غزانہ بیرون برڈن
 و بعضی در سایہ زینہار در آمدند، و زینہار از سواری خویش خالی کردند، بقودش
 اسیری سپردند چوں شمع و فیروزی در تصرف شہسواران اسلام آمد، ملک ہیکش
 فرمان داد کہ غنائم لشکر ہر چہ بابت سپاہیان بود، بدیشان بازگذاشتند۔ و آنچه از در
 نمود، کہ جز بدرستی اعلیٰ فراخوردہ بود، از مرکبان پیمانہ شمشیر و شمشیر، و پیلان کوہ پیکر
 غار سائے، و غزانہ، کہ با دپائے ہم را پیرامون آن جولان زدن مجال زدن نباشد،
 بعد از عرض و حساب بہگماشتگان پایگاہ و پیل خانہ و غزانہ تسلیم کردند، شعر،

يَحْمِلُ الْأَثْقَالَ كَادَ الْأَرْضُ أَنْ
 تَحْتَ السَّيْرِ فِي بَطْنِ حَوْتٍ تَعْنِيهَا

نسبت تیغ نگر بر گوہرہ

چوں فرمان کامکاری بر زبان تیغ بریں جملہ بود، کہ بہنگام قتال بر رائے و خوں
 پیوند او مصرع، حدنگہ دارد تا بتواند،

چنین فی نسخہ ہمیسہ خیال میں جملہ بالا آگزیوں پڑھا جائے تو زیادہ مناسب ہوگا: و جان گریز پائے خود را، کہ چوں
 اسپ بدست، در بند بیرون شدن بود، ازین غزایرون برڈن، مصنف کی معنی بہر حال ضامین کاتب نے کچھ گڑبکی ہے،

لشکر کش والا کند اجتہاد را چنان اطناب داد، کہ رائے گردن کش را با اغلب گردناں
دیگر زندہ بدست آورد۔ چوں سر از ذمہ تافتہ بودند، اول رقبہ قدرت بادشاہ مالک
الرقاب بر رقبہ واجب الضرم ایشان، نظم

عصہ چنان کرد، کہ نزدیک بود
کز تن ہر یک رگ جاں بگسلد

نسبت بحر اتر عیسیٰ ہیں

بعد ازاں جا، کہ طریق جاں بخشی عیسیٰ آخر الزماں یعنی سلطان مہدی نشان، پیدا
دراں مہابت، کہ از خیال شمشیر ریاست دم حیات در وجود ایشان نامنقطع گشتہ بود،
براعتاد نفس آن روح اللہ دم شان داد و از سر زندہ گردانید۔ چوں آن ہمہ طایفہ جانی
و کشتنی بد مدہ آن نفسی جاں یافتند، ہر ہمہ را ایماے معنوی کردہ بہیت مجموعہ مسیحی
رسانید، تا از لقائے حیات بخش خدا یگانی روح اعظم را برای العین معاینہ کردند۔ مصرع
وَالَّذِي بَشَّرَهُمْ بِعِيسَى خَالِدًا

نسبت آئینہ است این بنگر

سکند شانی ازاں روئے، کہ در آئینہ ہائے او جز حسن عاطفت صورت نہ بندد، را
رام دیو را، کہ آثار کید ازو معائنہ کردہ بود، در سد غفو و عافیت پناہ داد، و خیال منعکس،

کہ از دل آہنیں زنگ خوردہ۔ اے مویہ شدہ، بر مثال نمودار آئینہ ناچیز تصور کرو۔ و
چنان محل قریش بخشید، کہ رویش بنیروئے بخت یک دم از آئینہ زانوئے جدانہ کشتے
رائے راجت در پیشانی بود، کہ تیغ ہتیدی باوشاہ جوشن عصمت او گشت۔ و شرفنامہ
اسکندری نیز این حال روشن باز نموده، نظم

کیدہند و راجو بخت کینہ و ربے کینہ گشت
تیغ اسکندر پیش روئے او آئینہ گشت

نسبت ماہ و آفتاب نگر

قریبش ماہ کامل رائے روشن بخت در پر تو مہر بادشاہ شمس جہبہ، مانند ہلال
قامت خدمت و قیامیداشت۔ روز بروز ورجت و منزلت او بلند تر و افزون تر
سیگشت، تا از گردش دور قمر برساں بدر دائرہ دولت خویش تمام و کمال گرد آورد
از افاضت آفتاب ملکوت بر سقف زنگ یافت، و باکو کبہ آراستہ سوئے بروج
استقامت خویش سریع السیر گشت، شعر

رَعَى اللّٰهُ سُلْطٰنًا يَّرِىُّ عِبَادًا
كُنْى لَضَى الْبَدْرُ مِنْ قَبْرِ نُوْرَهَا

حدیث نسخ سوانہ گشت خیر آباد ز تیغ شہ کہ ہمیشہ بخیر باقی باد

نسبت و حشیاں صحرا میں

چون شیر و طیر اعلیٰ ہنگی زور آوراں افسر را بطبا نچہ مقدرت خود کرہ چنانکہ مقدار پانصد
 فرنگ از مرغزار حضرت پیچ شیرے نہاند، کہ ہنر براں سپاہ سلطانی را در نچیر کردن آں
 پنچہ شوکت رنجہ باید کرد، شہسوار سلاطین شکار را از درنگ بسیار رمال افزو در خواست
 کہ چند روزے خوش آہو نگ را بہ صحرائے نچیر مطلق عنان گرداند در سألے کہ تیر تہی شکم
 رو باہ را چناناں گرفته بود، کہ آہ بیروں پیدا د، و چون روزے درآمد کہ پائے صید
 گرفتار آید، در شما آں ماہ آہو بمیانہ دام بر بستہ شد۔ نظم
 یعنی کہ سیزدہ ز محرم چار شنبہ
 سال از عدد ہفصد و ہشت آمدہ نہ ہجرۃ

❦

معمائے ست این تاریخ وضع خسرو مسکین
 توا ز نافہ بروں کش بے خطا این مشک بے آہو
 در میان محرم دگر مار و رایت را بعزیمیت درست در اہتر از آورد۔ شعر
 نزلت الاعلام ذلزلۃ کما
 صکرت عظام الوحش فیہ دقتما

نسبت مرغان پراں آمده

چون رسم پرواز این جانگیر چنانست، که در هیچ جنبش قلعه ناکرفته و قلعه داری صید ناکرده باز نگردد و صف لشکر را عزم شکار از حضرت دلی تا قلعه سوانه، که صد فرسنگ مسافت باشد، بره کیشد و آن قلعه را، که همیشه وحشیان رهن بود، محصر گردانید و حصار دید بالائے کوهی، که عقاب بده ستونه بر عمارت آن بر نتواند رفت.

سیتل دیوانام گمر بر سر قلعه کوه مانند تیغ در قاف، خزیده، و چند هزار گرو و دیگران چون ارگان کو هساری، بر تیغ کوه به کشانیدن خویش حاضر نشسته بودم، خویش را نگاه می داشتند و مثل سرغان بنگوار، دهانه باز کرده رادنگ میدیدند تا سنگ مغربی از هر جانب پراں گشت. بعضی چون کجشک از کرمه بر می پیدند، چنانکه سنگدانشان را یک یک میشد و بعضی جان میکنند و دست پای میزنند و پایان لشکر بر گرفتارنشان کلاه می نداشتند و آن مرغان غالی از بالا نره میکردند مصحح کما لَعَبَتْ دَجَا جَابِیَی

باز نسبت رخش سحر امین

جانب مشرق آفتاب آفاق، رَفَعَ اللَّهُ بُذْجَهُ إِلَى اسَدِ السَّمَاءِ، بر تخت شیر پام که چشم شیر از عین الهه ساخته بودند، نشسته بود. و شیر زنان میمه را سوک باز و جنوبی حصار دست کشاد داده، و شیر گیران میسر را جانب باز و شمالی

دور فرموده، و منجیقهای مغربی بعد از ملک کمال الدین گرگ کرده شعر

کہ فی قتلِ اسَدِ کَمَالِ

کَمَالِ الذَّنْبِ فی قتلِ النِّعَامِ

نسبت دیگر از وحوش بدین

اگرچه آن مغربیان از گرگ خالی نمی بود، اما بهر سبب فارسی در کوه می افکند، تا آن روز که سهرپا شیب بر فراز نخچیر گاه کوه رسید، و بفرمان شاه پیل بن پیل نان لشکر پیل پایه پاشیب بر رفتند، و یکبار بران بهایم حمله بردند، ایشان نیز، از آنجا که در جنگ گران و گریز داشتند، بران گونه پیش آمدند که اگرچه سر برائے ایشان از زخم شمشیر چون فرق گوزن شاخ شاخ میشد، یوزی نمیکردند۔ و آنکه در بند یوزی می بود، او را آه می گرفتند۔ بعضی از زخم پیلک شکاری در خواب خرگوش می شدند؛ و بعضی زیر گنگ مغربی، که زاویه زواست، آرمی گشتند۔ مفردان شیر زور، برائے آورد کردن آن سپاهان ماشی، دوگان سنگ نیز رواں میداشتند، که میان دو سنگ آردشان می بایست، تا آنان خود را پخته کنند۔ و بعضی را برائے میهانی دام و دو هم بدان غلوه گوشتا بهی می کردند۔ در آن روز از هنگام طلوع ذنب السرحان تا غروب غولہ شعیر

قتلت کلاب الکفر فی ظِلِّ کَمَا

سبیل الذمائم علّا اکریمہم

نسبت مرغ و باز آمدہ باز

بعضے مرغان ہندوئے کہ از چنگ طغرلان لشکر بجلیہ بسیار باز رستہ بودند، تا بو تیمار
از و میزد، از آشیانہ کوہ برون جستند، و خواستند کہ سوئے جالوریان کریز
کہ ناگاہ ہرگان دستگا و سلطان خبر یافتند، و در و امایشان در شستند۔ و بعضے را پر کم
میکردند، و بعضے را بل تا آن زمان کہ شاعر،

غَرَابُ الدَّجَى قَدْ ذَاغَ عَنْ رَوْضَةِ النَّصِيَا
وَمِنْ بَيْضَتِهِ الْأَوَارِبُ بَارِزَتُوا لَدَا

نسبت دام و دود و گر بارہ

تاریخ عام بہ تگ آہو بالا رفتہ است۔ اما تاریخ شہر این است، کہ چون
عدوماہ ربیع الاول بروزے رسید، کہ بامدادان آہو بے سر ہوا برآمد، و روز
بر سر جہاں روشن شد،

یعنی کہ از ربیع نخستیں سہ روز بیت

صبح سہ شنبہ از دم گرگ آمدہ برون

دریں تاریخ قتل دیو وحشی راکشتہ پیش شیران دہلیز اعلیٰ آوردند۔ بشکوہ گرگی گرازشعر
شَارِبَةُ شَاہِ لَدَى الْعَبْدِ بِلَوْتِ سَخْتَسِ از زخم تیر انگشتوانہ انگشت در دہاں

بماندند چون مهم آں وحشیان بکفایت پیوست، خسرو آرد شیر غلام شیرویه چاکر ملک
 کمال الدین گرگ را، که گرگیں این عهد است، به پنجر گردن گزراں آں بیابان
 نصب فرمود، بدار اعتماد، که اگر از کمان ابرو بجائے قطره بازان پیلک آبدار بارود،
 او سپر آب نیندازد، که گرگ ازیں بارانها بسیار یاد دارد۔ چون عدل راعی العباد
 گرگ را رعایت اغنام آں دیار فرمود، تا آن همه بزلن باکر را از خاراران ان زمین
 باز رهازد، بیک گشت شکا خیش قتی نامدار بر آورده نشانہ شکار را سوئے چوتره
 شیران شرف مرجعت ارزانی داشت، تا ماه رایت برادر بروج اسد بمنزل
 استقامت رسانید شعور،

وَهَنَّا لَضُرْعَامَ السَّمَاءِ بِجُشَرٍ
 بِأَنْوَاعٍ فَتَمُوتُ تِلْكَ وَمَعْبَرًا

(۶)

براس منط کتم اکنون بیان فتح تلنگ
کز اتباع قلم پائے و هم گرد تلنگ
باز نسبت ز انجم و افلاک

چوں رلے خورشید فروغ سلطان شرق و مغرب را، شعر،

اهضات بیضه مقصر اودها
کمشل اشمس شرقاً ثم غرباً

بعد ضبط بیشتر عرصه جنوب اتفاق آس شد که چل رویاں آرگل را پے سپر ابله
نعل لشکر گرداند؛ در شمار این سال دیده بودند که سر حشم بر تلنگ رسد، و آرگل گرفتہ
شود، از جہادی الاول آخر اہ ماندہ بود، ^{نقطہ}م

یعنی کہ بیست و پنج شد از اولین جہاد

تا پنج سال مفصلہ و نہ گیر در شمار

کہ بر عنونی اختر سعد، نو شیر و اس عصر بز چہر آفاق را با کو کبہ پیر مدار و انجمن ستیاریہ
شمار، بموافقت سایہ بان لعل ظل الہی، نامزد فرمود، تا بحیث اقبال را جانب جنوب
عناں داد؛ و سایہ بان لعل از لہر مہر شمس السلاطین مانند ابرے، کہ از تاب آفتاب

معرخ گرد، بر سمت دریائے معبر روان گشت۔ از بس کہ آں منظر پہ فرغت از یاد
حضرت می پرید، پنداری سحابے است باد قبلہ سوئے دریاں می برد۔ بہتالبت
آں آسمانے بر لیسان بستہ، سعود مساعد لشکر منزل بہ منزل میر می نمودند، تا ہر سمرہ
روز ختم فرخندہ ملک ملکوں الوزرائی بطالع سعد و سعد پور رسید۔ و در آن
مقام کہ از پور سعود بادشاہ نامی گشتہ است، دور و ژپائے علم بر سر سعود پور بود۔ چوں
ماہ جمادی الآخر از دیور بنیت روزے کہ نسبت بہ ماہ دارد از سیانہ صبح روشن شد
یعنی دوشنبہ و نہ جماد دوم ششم

ماہ رایت ملکی باجمہو ملک و سائر انجم سیارہ مساعت نمود، و ہمس اول ماہ بود،
و ماہ زائد النور، برائے شب روان لشکر، ہر شب مشعل روشن تر و بلند تر می افروز
و آفتاب کہ قبلہ ہندوانست، اگر سوئے اسلامیات تیز میدید، گرد سپاہ خاک دروید
می انداخت۔ نظم

آرے آں دیدہ کہ میند بزمے این سپاہ
لایق اوسرے نبود مگر خاک سیاہ

نسبت راہ ہائے ناہموار

راہ پیش آمد، بغایت ناہموار، در ورغنائے بسیار، کہ اگر باہ ازاں گذشتہ، چوں
آب در چاہ افتادے، و اگر آتش براں جلتے ہا، و دیدے، از مرکز خویش

سوئے خاک نگوں سار در گشتے۔ زمینے در دامنہائے کوہ، از تیزی آب در زہائے
 بیارش افتادہ، و از ہر درزے صد ہزار جوال دوزخار سر بر زدہ، پنا کہ تیز یان مقرر
 گوش را در بریدن آں خار دوزخار موئے بر اندام سوزن میشد لشکر فرمان پذیر در
 چنین صحرائے صف صف می رفت، و چنان دشت دشت را صراط مستقیم می پنداشت
 در عرصہ شش روز، کہ کوہ بود، پنج آب رواں چوں تجوئن و چیل و کینواری و
 بناس و جوی در پایاب بگذشتند، و بہ سلطان پور، بعرف ایرج پور، رسیدند۔
 نظم

لشکر سلطان ایرج بندہ را

چار روزے شد در اں منزل تقام

باز نسبت ز انجم و افلاک

چوں ماہ مذکور روز ہمارا بشمار طے کرد، و روز آفتاب از سر آفتاب روشن گشت ہمسومہ

یعنی کہ زمرہ نوزدہ و یک سنبہ

ایک روشن طلعت بر پشت شہدیز طلوع نمودہ، با ثوابت دولت تیار گشت نظم،

شہسوارے زبرو در تیرہ اور ہوائے

نما تے بود رواں بر زبر سیائے

نسبت نگر از چہار پایان

ازین ہم بارگیان لشکر فرنگ بفرنگ ہر رنگ فری بر سر می یافت۔ آں ہمہ

دشت آشیان بزخم کاسه ننگ رومی شکستند، که از کاسه پیرے نمی ریخت، و از جنبش
بارکشاں هم شکافته، زهره زمین شکافته می شد. و پیکان تیر سیر نیز پائے آه نہیں کوہ
می بریدند؛ و از بسکه پیادگان خارا نور و آں همه سختی و صلابت زمین را پائمال می کردند

هم در کف پائے ننگ شد پوست

هم از سر ننگ پوست شد باز

نسبت موسوم استفتح است

تا بعد سیزده روز، در غره ماه رجب، بمنزل کماندار رسیدند. در چنان بیابان شهر
خداے باستقبال لشکر اسلام آمد، و صاحبان را مشاہدہ سہ ماہہ مہر مہر بابرکت بسیار
پیش آورد. در آن منزل تا مدت چهارده روز عرض غزاۃ دین بود، و ملائک فاتحہ
میخواندند، چنانکہ گوش رجب بازمی شد. تا ہم در آن خواندن استفتاح تیز در رسید
و بشارات فتوح مستقبل بدستور حال، فَسَحَّ اللَّهُ عَيْنَ الْعُلَا عَلِيَّهِ اَبَدًا
رسانید. در آن موسوم خجستہ جنگی ائیمہ و ملوک و محارف و مشاہیر لشکر پیش سایہ بان خاص
اجتماع نمودند، و بہ استماع دعائے بادشاہ عیسی دم وقت رازندہ داشتند، و بخواندن
دعائے روزہ میرمحل زاد آخوت میکردند. شک نیست کہ پیرمون آن ظلمہ آسمان سائے
جمعے بود بغایت متبرک، چنانکہ اقامت نیز حاضر بود، اعتصام بہ جبل متین نموده، کہ کسے
در رشته ایشان نمی شد. و ماہ باکر است رجب دعائے بادشاہ و دعائے استفتاح

را با توقیر تمام، مصرع

می شنید و هر چه خوشتر می شنید

نسبت آبها و جوها بین

چون روزه داران استفتاح از شربت افطار روزه مریم را آب روئے
افطار دادند، باد اداں شب لشکر دریاوش درخشش آمد و مانند سیلاب تند در رود
میر می نمود، و هر روز برود دیگر می رسید، و خلق را در هر زمینه عبره بر آب دیگر حاصل
می گشت. و چهار پایان چون پنج پایه در آب می غلطیدند. اگر چه همه آبها مایه عبره بود،
اما نزد بدان مانست، که گوئی ماده ایست از طوفان باقی مانده. از آنجا که کرامت
سلطان صاحب ولایت همراه اولیائے دولت بود، همه غرقا بیا محو در رسیدن
نهار کوکبه لشکر، بر خود خشک می گشت، و مسلمانان به سولت میگذاشتند. تا در مدت
هشت روز از گذشت چند اں دجله بنیل کنته رسیدند. جائیکه چنین آبها را
ببند آهسن نعال مراکب را برائے بریدن راه آب میداد، ^{نظم}

زین بس عجب دار، اگر موج قلب شاه

از نیل مصر و دجله بغداد بگذرد

نسبت قصص سلیمان بین

چون بنیل کنته، که سرحد دیوگیر است، و اقطاع رائے رایان راج دیورسید، در حال

دستور آصف رائے، حکم فرمان سلیمانی، اس حدود را از تاراج لشکروں مور و ملخ
محافظة فرمود، چنانکہ کسی را از در و دیوار آبادانی و خرمن و کشت و هفتالی برداشتن
امکان نہ بود، نظم

انچہ در خانہ مورے گنج
یا کام ملخے طعمہ شود

نسبت از کوہ و در راہ زمیں

دور و زبرائے تخص منازل پیش آہنگ، دامائے کوچ را از آہنگ بازداشتند
چوں شمار ماہ جب نیز در گذشتن کوہ بے پایان بگذشت، مصرعہ
یعنی از ماہ جب شش روز بیت

در روز شنبہ، کہ ناف ہفتہ است، ناف زمین از جنبش لشکر و جنبیدن آمد،
وزمین چوں شکم نغنے زدگان فرو بالا شدن گرفت، ہم خاک را اندام کوفتہ بود،
ہم سنگ ہا را تکرے سخت روئے دادہ لشکر منصور در چناں مہلکہ بہ صحت و سلامت
می گذشت، تا بریں طریق قریب از درہ روز بعد را و تلنگ را بد شواری، کہ کسی
را امکان آسانی نہ بود، می نوشتند زمینے پر از سنگ لاجہائے درشت، کہ ہندوان
را بار بار در گذشتن اس دل افتادہ بود، آنچنان خرنگہائے گراں زیر پای چہار پای
لشکر اسلام بر طریق غبار می گشت، کہ چشم فلک خیرہ ماند، نظم

ہے چو میلہ رکے ریک شیب و فراز
کرومہاش چو حص نخسل دور و دراز



لَوْ كَانَ يُوصَفُ غَارُهَا وَجِبَالُهَا
خَرَّتْ بِمُجُودِ افِيهِ فِكْرَةٌ وَاصِفُ

نسبت پردہائے موسیقی

ہر جانب سے از ابریشم موسیقی باریک تر، و ہر جاعصہ از گیسوے چنگ پیچاں
تاریک تر ہر درازنائے چناں تنگ کہ اگر باد و آہنگ کند، خراشیدہ بیڑیں
گذرو؛ و ہر روے چناں ناہموار، کہ رفتن آں بر بلط بلک بر عنقا و شوار باشد بسیار
مرد بستہ زن بدعوے راہ شناسی چپ و راست سوئے بلندیا آہنگ می نمود
ناگاہ می غمزید و بے جا گئے چنگ می زد و بناخن گرفت میکرد، گرفتار دست نمی آمد، جائے
می افتاد، کہ زخمہاش تو بر تو می رسید، و دست بردست میزد، مرکبائے کببائک
صہیل بروئے ہوا پاکو فتندے، از بسکو فکلی پائے در دست ردن آمدہ بودند، نہ ظلم

اسلمہا تو سن و قاض، کہ رفتے چوں باد
پاش در دامن کوہ آمد و غلطید، و فتاد

نسبت ابر و برق باران نیز

دریں اثنا ابر سیہ روئے، در مذلات غلایق، گوہر تمام خویش پیدا می کرد. لاجرم باد بقفار نخستن میراند، و آبش ریخته می شد. و هر بار که برق منتک بر لغزش روزنگان میخندید، رعد چنان بانگ بر میزد، که ناپیدا می گشت. ابر گوئی از دریائے کف بادشاه دسے پر داشت، که چون درایں حضرت تراویدن نمی توانست، تندی خویش بر لشکر فرو می ریخت. و برق پنداری آتش زده زبانه شمیر شامی بود، که چون در محل یارائے آن نداشت، که از سر گرمی چست کند، مصرع

سوزاک خویش هر دم می کرد روشن اینجا

نسبت اینجاست از جهاد و غزا

اگر چه درایں عقبات مجاہدہ بس بزرگ با مجاہدان لشکر همراه بود، اما چون در بنیت جهاد بنیت صادق لہ تعالیٰ کم اجتماع و پیست کرده بودند، و نظر بر اجر کامل، که رجا و قلب بدانست، داشتہ، آن پنج بنجم می نمودند، تا از آنجا کہ صد نوع عون آہی نامیر حال آن کتیبه منصورہ بود. ہر کہ از کبار و صغار درایں درہ و کوہ و خارہ و غار و ریگ و دشت گذشت، شعر

كَانَ السَّلَامَةُ دَا قَبْتَ اَحْوَالَهُ مَا لَتَصْرِ رَاقِبَ رَايَةَ لَا سَلَامَ

اینک ایس جاست نسبت شمشیر

ہنگام ہر بدن آں سہل و جس بتیزی عزم و عزم تیزی در جدیتر اگر میان دو آب
 یکے شہر و دوم بوجی زمینے پیدا شد کہ دے کان الماس نشان دادند -
 چون قوت شمشیر شاہی کہ آثار آں ہلکی مکنوات معاون از خزاں رایان
 و قبضہ خنجر گذاران اسلام موجود است ہرقوی بازوے بندگان دولت بود
 شستہ خاک را در کاو کا و نیکنند کہ شمشیر زناں با قوت نظم
 از تیغ برکشند گھر سہل اں بود
 کہ آہن کلند چہ آید گھر برون

نسبت است از خرننگان ایس جا

ہم دین روز ملک اژدہا صولت با سواران جرّارہ چنداں عقبات مار و میچ را
 بگذاشت، و بحصار سر بر کہ از شمار ولایت تلنگ است برسید ہنوز عقب زین
 بر پشت ایان نیش میزد کہ اژدہ آں نبرد را فرمان داد تا کہ اگر دھار حلقہ بستند
 از برون تیر اندازان تیر می انداختند و از درون ہندوان مار امارا فریاد میکردند -
 را و تان رے چنان از میکان زہر آلودہ گزیدہ شدہ بودند کہ از سہم زدگی می خواستند
 کہ در سوراخ مورد رزفند برے گرختن ہزار پائے شدہ در گوشامی خزیدند -

بیشترے را ز زخم بلیک برہر اندام سوراخ مار پیدا گشتہ، و جانہائے درہمیت
آمد؛ و پیرامن حصار از جنبش ننگان وریا آتاشم زمین تاپشت باہی می لرزید
و کنار ہائے خندق را سوسوہ، کہ سوار در گرفتہ بود، شمع،

تدی ارض تنقش من تعالی
کَبَطْنِ الصَّبِّ اَوْ طَصْرِ الْاَنَاعِی

نسبت آتش لطیف نگر

در آن دم کہ پیکانہائے تیز شعلہ آتش را بر سر چوب کردہ، بہ سوختن خانہ آں
دوزخیان و دیدن گرفت، رؤے آں خانہ سوختگان چوں دیوار آتش رسید
سیمرگست۔ از غابت نامی، جو ہر آتش را بر باسیر برکشیدند، دہر ہمہ خود را بازن
و فرزند در آتش انداختند، و بہ دوزخ می رفتند۔ ذلک جَزَاءُ اَعْدَاءِ
اللّٰهِ التَّادِیۃُ چوں بیرون حصار، از سوختہ شدن آں کندہائے جہنم، روشن شد،
غازیان بر یک از تنہا سنگین دولہائے اہنیں چھاقے کشید، و از میان شکمہائے
کوہ و آہنہا جوش، چو شرارہ از حقیق، بیرون می جستن۔ ناگاہ از دمدم ہوا فتح، بآں تندر برآید آتش
درونیاز بلند تر گردانید، سپاہیان آتش پارہ لشکر اسلام ہر تہہ شیر بر مثال زبان آتش را گرم برکشیدند، و
بر حصار بر رفتند و در آن مشتے مختص و خاشاک نیم سوختہ در افتادند۔ ہر کہ از جوہر آتش ناسوختہ
ماندہ بود، از گوہر لاپاک افروختہ می شد۔ چون کار بدان حد رسید، مقتدا مان

باقی ماندہ حصانیز خواستند، که بقاء خود را فدائے جوهر کنند۔ دریں اثنا نائب عرض
 ممالک ابقاؤ اللہ، کہ سراج دین است چوں ہنگام روشن کردن چراغ فتح و
 انانیت نام برادر مقدم حصار را، کہ منہ شدہ بود، و کثرت زار ہائے اں زمین خریدہ،
 بفرمود تا بدست آور دند، و مالش سختش فرمودند۔ و چوں سوختنی بود، بزبان روشن
 چرب کہوند، و میرائے سوختن و کہ دنوں نگاہ داشتند و حالے اں چراغ مردہ
 ہندوان را برائے زندگانی زبان دادند تا چوں صبح فتح و فیروزی و منج رومی
 از آفتاب تیغ جہانگیر آفاق بدید آن نائبرہ فتنہ را الطفا کنند۔ چوں اذان قلعه دود تالاج
 آسمان و غانی برآمد، بعضے کہ تکیگان ازاں آتش انگیزی با دیدہ پر آب پیش رائے
 شتافتند و برسان ہمیں تر گریاں و نالان سوز دروں بیروں دادند۔ آتش در رائے
 گرفت و خواست کہ سوئے دریا گریزد۔ اما چوں رائے بزرگ بود، صاحب
 پیل و شیم مصلحت ندید کہ بدان جہت شعلہ خویش روشن کند۔ ناپا بر سوختگی حال خود
 قدرے گریہ کرد، و حرقت درونہ را بتکلیں داد۔ تنظیم
 یک آتش غم چو سر بردارد
 روغن بود آب دیدہ دروے

نسبت روزخت شاخ و رشاخ

روز شنبہ و ہم شعبان، شاخ بد شعبہ فسق و الفسقہ۔ از انجا کوچ کردند۔

و خواستند که شجره طیب را در خاک تنگ انشعاب پدید آید، شجره همیشه را که
در لب بیخ فرو برده است، بقوت تمام برکنند. چون شعیان سب سمر و پا از درخت
به نمود، مصراع

یعنی از ماه مینی چهارده روز
در دو گویان در مزارع کو نربل رسیدند هنگام نصب علم طوبی شکوه، ملک نابار یک
طوبی، که کار فرمای بهشتیان است، هزار سوار پرند را، که زاع فتح جز بر شاخ کمان
ایشان آشیان نسازد، پرواز فرمود، تا بے دینے چند را، اگر چه نجر خون برگ سید
بر دست گرفته باشد، زبان گیر گیرند، و اخبار آن زمین پرسند. چون افواج مذکور
در مرغزار هائے آرنگل در رسیدند، و نعل مرکب از مالش سبز زار هائے آن سواد
سبز آهنگشت، دوسر و آزاده نامی یا چهل سوار خدنگ انداز باد پایان سوسن
کش را پیشتر رانند، و بر کوه اکلنده، که از انجا تمامی عمرات و باغستان آرنگل نمود
می شد، برآمدند. نظم

که بنیند از انجا و جائے روند
که مردم چو مردم گیس بدروند

باز نسبت ز ساز هائے مصاف

از تیغ کوه نظر تیزی کردند. چهار تیزی سوار بند و در نظر آمد سواران لشکر کمان کشیده،

در لے ایشان در شستند کی را به تیر چار پری سپری کردند، و کا پکش بخدمت
سر لشکر فرستاد و او خود فله دید و دریں پوست باز کرده، و گفت، نظم
که پشتم شیر خنیں باز کنیم
از سر منہ و بے فرمان پوست

نسبت آفتاب و ابرنگر

چون لشکر انخارید، و سایه بان لعل سر بر آبر سود، چنانکه ابر را از دُسر رخ روئی هر چه
تمام تر جاسل آمد، ملک عصمه بهنگام طمیره، بمظاہرت ہم شتی چند، روئے به تماشا
حصار آورده، اگر دگر دھار و رعین آفتاب می گشت رخصنے دید، که مثل آن مصراع
در گردش آفتاب نتوان دیدن

نسبت قلعه و حصارنگر

دیوارے از گل خام، اما چنان سنگین که خشت پلاد زوئے نخله، و اگر که و به مغربی
بروئے زند، چون فندق طفلان باز پس جہد بر جہائے خاکیش از ثوابت ترا
و برج جوزاش تا کر علم کفره بهر کنگره از بیم گونساری درازہ، و عرادہائے ہنود
از ترس شکستن در نالہ۔ را و تان خلی، با ہمہ سنگ گراں، خود را و در فلاخن بلانہادہ بوئی
بعضی جہت مخلق سنگ گرد میگردند، و بعضی کہ بے سنگ بودند خشت و زوئی

می آمد تخت آں روز ملک غازی چند جا به قلب رانیکو سره کرده و باز ششم

تا بامداد پیش برو کار و بار جنگ

شده بکاسه سرسند و دوزنگ

باز نسبت بزجوم و افلاک

روز دیگر که فلک بکود پوش قاصح صبح بر علم آفتاب میداد، رایت آسمان سائے ملک شمرتی
بعزیمت کوح ارتفاع یافت، و در منزل انکنده نزل کرد کربت دیگر ملک الا
گرد بر گرد بروج حصار دور فرمود، و جائے استقامت لشکر و نظر آورد نظم

تا رشته برشته خمیها را

همسایه کند چو دلو با حوت

هست این نسبت شعبان برات

روز اول برات بود، و میانه شعبان، که سایه بان لعل را در میان شهر رسول بپنبدی
نصب کردند، که طالع وضان ازاں فرو ترمی نمود. و در آن شب خواجه نصیر الملک
سراج الدوله، اخاء الله برات عمره، بذات خویش چراغ بر کرده، لشکر را شمت
میکرد. و هر قسم بجائے میفرستاد، تا حصار را در شوره لشکر در آرند، و نقطه و آتش
درونی را از سلاح پانواں بیرونی باز دارند نظم

وانکہ زپے سوختن آں در روئیں آزند بہسم مادہ ناری و ہوائی نسبت زخشم شمارایں را

چوں سایہ بان ہمالیوں مقابل دروازہ انگل، میل واری نصب گشت، خیمہاں
پیرامون حصار چناں دامن بہ دامن دوختند، کہ سر سوزنے در میان نگنجد، حصار
را کہ ہندوان دروئے برساں گز پائے در دامن استراحت دراز کردہ بودند
و خفتہ، بیداران لشکر منصور بہ گز پیداری می پیوندند۔ و پاس آں محل بہ اہل تعقیظ
حوالہ می کود، چنانکہ ہر تینے را ہزار و دو لیست گز زمین فتمت رسید۔ و تمامی دو حصار
دوازہ ہزار و پانصد و چل و شش گز بود، کہ در دور خیام درآمد۔ چناں دار کفر،
بیراع ساختند از خیمہاں بازار کرپاسی تمام۔

اینک ایں نسبت در و دگری

لشکر منصور برساں دندانہائے ازہ صف کشید، و دل ہندوان و نیم گشت۔
فرمان دادند کہ ہر کسے در عقب خیمہ خویش گشتہ گر یعنی حصار چوین کشند۔ در زمان
تیرہائے بوسلی برائے نصر اسلام تیار شد، و لشکریاں ہر یکے اتحق کنندہ لشکر گشت
و دقتانے، کہ سنگ میوہ خواران نہ خوردہ بودند، تیرہائے آہنیں می خوردند، و

می انداختند آن روز ملک غازی چند جا به قلب رانیکو سره کرده و بار ششم

تا بامداد پیش برو کار و بار جنگ

فروده بکاسه سرهند و دوزنگ

باز نسبت ز نجوم و افلاک

روز دیگر که فلک بکود پوش تا صبح بر علم آفتاب دید، رایت آسمان سائے ملک الشرقی
بعزمیت کوح ارتفاع یافت، و در منزل انکنده نزول کرد. کربت دیگر ملک الا
گرد بر گرد بروج حصار دور فرمود، و جائے استقامت لشکر و نظر آورد ^{نظم}

تا رشته برشته خمیها را

همسایه کند چو دلو با حوت

هست این نسبت شعبان برات

روز اول برات بود، و میانه شعبان، که سایه بان لعل را در میان شهر رسول پلندی
نصب کردند، که طالع رمضان ازاں فرو ترمی نمود. و در آن شب خواجہ نصیر الملک
سراج الدوله، اخاء اللہ برات عمره، بذات خویش چراغ بر کرده، لشکر افتحت
میکرد. و هر قسمی بجائے میفرستاد، تا حصار را در شوره لشکر در آرد، و نقطه و آتش
درونی را از سلاح باغیاں بیرونی باز داند ^{نظم}

وانکہ زپے سوختن آں در روئیں آزند ہم مادہ ناری و ہوائی نسبت زختم شمارایں را

چوں سایہ بان ہمایوں مقابل دروازہ ارگل، میل واری نصب گشت، نیمہاں
پیرامون حصار چنای دامن بہ دامن دوختند، کہ سر سوزنے در میان نگنجد، حصار
را کہ ہندوان دروے برساں گزپاے در دامن استراحت در اذکر وہ بودند
وختے، بیداران لشکر منصور بہ گزپیداری می پیوندند۔ و پاس آں محل بہ اہل تعقیظ
حوالہ می کود، چنانکہ ہر تنے را ہزار و دولست گز زمین فتمت رسید۔ و تمامی دو حصار
دوازہ ہزار و پانصد و چل و شش گز بود، کہ در دور خیام درآمد۔ چنای دار کفر،
یراع ساختند از نیمہاں بازار کپاسی تمام۔

اینک ایں نسبت در و دگری

لشکر منصور برساں دندانہائے ازہ صف کشید، و دل ہندوان دو نیم گشت۔
فرمان دادند کہ ہر کسے در عقب نیمہ خویش کشتہ گر یعنی حصار چوین کشند۔ و در زمان
تیرہائے بوسلی برائے نصر اسلام تیار شد، و لشکریاں ہر یکے اتحق کندہ شکن گشت
و دختانے، کہ سنگ میوہ خواران نہ خوردہ بودند، تیرہائے آہنیں می خوردند، و

فریادی کردند، و می افتادند. و هندوان درخت پرست معبودان خویش را نمی توانستند
 که در آن واقعه فریاد رسند. تا هر شجره ملعونه، که در آن دار کفر بود، همه را از بیخ برافکندند
 در و در آن بیک دست آهن آب داده را، برکنند یا تیز کردند و در حق چوب خسته
 و شکسته پیش نهاده می نهادند. و میش نهانی می زدند، و به زخم زبان تیشه، تراش
 خویش پیدای آوردند. تا حصار چوبی پیرامون لشکر درکشیدند، با تحکامی، که
 اگر از آسمان آتش بار، شعر

هُوَ الْإِيمَانُ مِنْ حَرْقِ دَوَامًا
 كَمَا مِنْ غَرَقِ مَصَايِفِكَ نَجِ

نسبت جنگ و ساز زرم این

چون شام هند و چهره بر آفتاب شخون آورد، و خواب شب رو بر دروازه های چشم
 تا فتن برد، و حصار دیده در بند آن شد، سپهر بر پشت بسته، و تیغ بر آورد، و صبح
 و روی کشیده به پاسانی لشکر، خواب را بر زمین مژه از چشم بیرون راندند. چون دیک
 دل شب شد، و شهاب سوئی دیوان ظلمت تیر انداز گشت، و ماه کامل سپهر
 لکوک بر سر آورد، و بمقدار سوار هند و سوار، تیزی سوار، هندی گذار، از خیل بانگ دلو
 مقدم آن دیار، بانگ دیو بر آورد، بر لشکر اسلام شخون آوردند، مصرعه
 لاجول که این سپاه از ایشان شد

نسبت جانوران آبی

ہنگان محیطا لشکر خود در کین آن ماہیاں در پوش بودند حالے کہ دریافتند
 بزخم سپیک آبدار ہر یک را دم ماہی ساختند برگستونیان باخہ و از زخم گرز
 و عمود سر در سینہ میزد و دیدند۔ و سر ہائے را قتان چوں بیضہ ہنگ بر زمین
 ماہی پشت می غلطید۔ در یک دم آن ہمہ مردم آبی میان یل خون غرق گشتہ
 بودند، و مانند ماہیان بسبل کردہ خدے افتادہ۔ و نیم کشتگان نیزہ و تیر چوں شوک
 مار گزیدہ فریادی کردند۔ و گریختگان زخم بر پشت خوردہ، شبہ شکل معلولان سرطانی،
 در بچکے درآمد مرگ پیش خویش باز کشادہ۔ شعر

ظَمَانُ نَزَعُوا لَوْ بِأَحْبَابِ الْوَعَى
 بَلَّوْا بِمَاءِ صَوَابٍ مَحْلُوقِ مَنَا

نسبت آئینہائے آہن ہیں

چوں بضر و طعن شمشیر و سنان اغلب ہند و مقتول و مغلوب و ہنرم گشت
 بعضے گریختگان کہ تیر ہی عزم برگستوانہا بریدہ بودند و در بند بریدن راہ بندہ
 پولاد و زوران و غول از حلقہ آہنیں لشکر سنگ جہاد محکم بر کشیدہ و پیکا نہائے پلارک
 برد لہائے سنگیں کفر تیز کردہ بدنبالہ ایشان در شستند۔ و سر نہائے را کہ دلاں

حدود درمی یافتند، بصراحت تیغ هندی و تارچه ترکیش سقومی کردند. و بعضی را منعلو
 و ماسور بلشکری فرستادند. و در میان تنی چند از قطعه اسیران خپاں سلسله جنبانیدند،
 که "قصیه السیت" دهم نامشش فرنگی تنگت. سه زنجیر نعل، که بندان فولاد پشت
 کوه را خنجه کنند، آنجا نهفته داشته اند. در حال بفرمان کار فرمائے خود شاهی، از
 فولاد دندان لشکر، سه زار سوار جراره بدال طرف برابر رکاب قرابگ میسر
 مطلق عنان گشتند. چون در کوه مذکور رسیدند، پیلان را خود ازال حدیث ترزوه
 بودند. ناچار بتعاقب آن قطعه زمین دیگر قطع کردند. از اقبال تا محد و خدا یگانی سلسله
 قید آن هر نیل بدست بندگان دولت آمد. پیلان خود بکبت شتافتن بدر
 شاهی زنجیری گسستند. چون بلشکرا گاه رسیدند، ملک تیغ زن یافتن آن هر سه
 کوه آهن غنیمتی گراں تصور کرد، و نگاہ داشت، که با پیلان دیگر، سوئے زنجیر
 و انول سلطانی فرستد **نظم**

یقین در آئینه تیغ دیده بود آن حال
 معائنہ شدہ بے گفت کاہن در مال

نسبت میر حاجب و چوگان

چون کار فرمائے لشکر نائب میر حاجب حال بود، و چوگانش نسبت
 تمام، هر روز دیوانه سواران لشکر را در پے مقدمان لکڑ دیوتاختن فرموده بود۔

وہ چوگان ابرو اشارت راندہ، کہ ہر کجا راوتی سرباز پیش آید، سرش گوتے
 سازند و بحال گاہ عرض رسانند سواران باندہ میدان رخصت فراخ یافتہ،
 گوتے سرازینہائے ابنوہ جدا گردن، بازی میداشتند ہنزازیانہ بالائے مرد، کہ
 در لشکر بود، بچاگی بر اسپ می پیچید، و بازی بازی ازان سربازان گوتے
 می برو و آں ہمہ سربائے خون آلود چوں گوتے رنگین، خد متے جنگ چو گانی ملک
 پس آورد۔ ملک نیز گویاے سنگین مغربی را، گرد بر گرد حصار، گرد گردن می
 فرمود نظم

تا بزخم گوتے سنگین آ پنہاں میداں کند
 قلعه را کاجا بازی گوتی تہواں باختن
 باز نسبت ز بنجیق نگر

چوں مغنیق بیرونی استعداد از شجرہ طیبہ شہادت داشت، ناچار خرابی در نیاد
 کفر می افکند۔ از انجا، کہ عدا دہائے ورونی را بر آمد از شجرہ ملعونہ پسند بود، بضرورت
 از سنگ صلابت اسلام انکسارے می پذیرفت۔ و سنگ مسلمانان ہمہ بقوت جبل
 متین بلندی پرید، لاجرم صواب ہمراہ او بود۔ و کہ وہ ہندوان از رشتہ زنا
 تقویت داشت ص

لابد ہمہ بزحطا ہی رفت

نسبت ساز ہائے قلعہ کشائے

چوں سا باطلہا در گہا مرتب گشت، و بلندی آں بجائے کشید، کہ حصار یان
یکبارگی فرومانند؛ خندق حصار کہ پیش لشکر اسلام بکا و کا و درونی عمق خویش
عرض میکرد، ہر چند در ژرف می دیدند، و تعمق می نمودند، هجوم چندان سپاہ را
سوئے خویش راہ نمی داد؛ و دولب جہان در جہان باز کشا وہ، از حفظ
حصار سخن می گفت۔ عاقبت خاک در دہانشس کردند، و لبالب بر خویش انباشتند
کہ ہر دوشس یکے شد، و در اں تیج جائے سخن نمازد۔ و یک جانب در بازوئے
حصار کہ صد دست پنہاں داشت، بزخم نگہائے بزرگ چناں خورد گردانید
کہ از معانقہ ہنوز زیر بغلے بار داشت۔ جانب دیگر نیز با سید کرہہ مغربی،
دیوار دروازہ را از رخمائے بسیار، و روازہائے دیگر پیدا آمد۔ آں ہمہ دروازہ
فتح بود، کہ بفتح باب آسمانی بر بندگان دولت خدا یگانی کشا وہ گشت۔ انظر
ہر رخنہ، کہ در خانہ دشمن افتد
باشد ز برائے دوست دروازہ فتح

نسبت از جنگِ حصار است ایں جا

چوں از میان خندق تا مکر حصار، از سختن خاک، خاک ریزے بلند بر آمد،

دو دیوار ہائے حصار گلیں نیز از زخم ننگ خاک زیر شدہ تھو استند
 کہ پاشیے چنان کشادہ بہ بندند کہ صدمہ پرہ بستہ و کشادہ بالا رود حالے بہ تن
 پاشیب را چند روزے می ہایست، و فتح برائے دیدن از پس شتاب بر تیغ
 پائے میگوشت۔ وزیر صائب تدبیر لوک رائے زن را ہر رائے زبون رائے حاضر
 گیر و انید، و حسن اتفاق را بران قرار داد، کہ پیش از ترتیب پاشیب،

شرط دست آزمائے بجائے

چون فتح لیسے ماست، باشد بد

اینک این نسبتِ ماہِ رمضان

چون شبِ شنبہ درآمد، و شمار رمضان جائے رسید، کہ اول صیام رفت
 بود و آخر دنیا بد، مصرع

یعنی از ماہ روزہ یازدہ روز

شبے روئے نمود در غایت روشنائی متابش سوا دلیلتہ القدر را بیاض
 کردہ ادیمہ ترا بجای امداد آسمانی را بہ بانگ بلند خواندہ، و ہر روزہ نقد ثواب
 برائے ثردہ غادیان مہیا داشتہ، فیروزی سپہ بختہ نزل از زلف شب
 کند ساختہ، نظم

پروین دو کف از بہر دعا باز کشادہ کاید بدو دستش ز پیہ فتح کلید

نسبت نردبان شہر ایں جا

دریں شب آہنوسی، وزیر عالی درجہ فرمان داد، کہ ثناب شب در ہر خیلے نردبانہا
بلند، با ساختگیہائے دیگر، ساختہ کنند۔ و ہر گاہ دہل جنگ آواز دہد، ہر کس از
النگ خویش رواں شود، نردبانہا را سوئے دیوار حصار بزند، مصرع
نما کار فتح پایہ پایہ شود بلند

نسبت تشریف و خلعت بنگرید

چوں بہ برکت روزہ، بجہت سر لشکر اسلام، تشریف فتح مہیا گشتہ، و کلاہ
ماہ بسرید، بامدادان، کہ آفتاب جو زاکر قبائے چرخ را طرا از نور ببست
کمر بند آں غزا، بر عزم پوشیدن قبائے سلاح، مصرع
بسوئے آب دویند، موزہ را بکشید

نسبت زعباوت ست ایں جا

پس آب وضو را، کہ ہر قطرہ اذان تیغے ست آبدار برائے جان شیطان، کہ
الْوُضُوءُ سَلَامٌ صَلَاحُ الْمُؤْمِنِ، با استعمال رسانیند، و مستعد جہاد اکبر روئے
بہ محراب آورد، بیکش مجاہد نیز قاست تعبداً با قاست قرطی خدائے راکع و ساجد

گردانید، و دست نیاز بطلب سر سبزی و فیروزی سوئے آسمان برداشت،
 و نیت خیر باد شاه خیر را در حضرت ملک خیر که خیر از ویابی است، برائے قلع
 آن خیر شفیع برد. و رجال از دروازه غیب کلید فتح در رسید، ولیکن وقت را
 می بالیت مصرع

كَذَاكَ الْأَمِيرُ هُوَ نَ بَوَقْتِهِ

نسبت جنگ و حصار است این جا

تا سپهر زین آفتاب یک نیزه بالا بر آید، و در زمان ملک مجاهد، نُور الصُّورِ حَبَّتُهُ مِنَ النَّارِ
 سپهر صمت نفس ساخته، و الف و نون و اَلْضُّرَّا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ، راتیر و
 کمان غزا پر داخته، و کمند خیل الله را بر دوش توکل حامل انداخته، آهنگ حصار گرد
 که تا بحسن سفالین ز گبریز و غون
 چنانکه محتسب از خم شراب گلناری

نظم

نسبت جنگ و حصار است این هم

خروش طبل حربی، تسبیح یُسَبِّحُ الدَّعْدُ بَحْمَلٍ، غلغل در گنبد فیروزه افکنده و هل
 غازیان هر طرفه آواز میدارد، و فتح لبیک گویان میدوید. و لا واران کمرش بند،
 چون شیران نیستانی، بر دیوار حصار حشمتن گرفتند. تیر چون باران نیسانی می بارید، و

صد فہائے سینہ ہندوان می شکافت، و گوہر ہائے پریشان دروئے می نہاد -
 کاوندگان سنت بازو، بکا و کا و تمام، در قلع حصار و نشستہ بودند، و حصار گلین
 نیچے بہ پردہ غبار سوئے آسمان میگنجخت، دینچے لباس خاک خود را در حمایت زمین
 می انداخت، کمان ترکان، اگرچہ خشک پے بود، از بلندی با آسمان پہلو میزد، کہ کمان
 رستم، و تیر قادرستان، با آنکہ یک انداز بود، ہوا را پوشیدہ می رفت، کہ ابہرہم
 بعضے متین را در قلع حصار بکار داشتہ گوئی زبان آوردے بجاث راجتے بر بنبا
 فرمودہ اند۔ و بعضے تیغ را در گل سمول ساختہ، پنداری حرفے لطیف بزخم زبان در
 طینتہ بخند در می نشانند۔ نروبان چو میں ہر فرد ترے را از سوئے اسلام، برائے
 درجہ جادو پایہ ہرچہ بالا تر میداد۔ و حصار گلین ہر بالا ترے را، از خاکساران ہندو،
 بخت مذلت کفر، در خاک تیرہ ہرچہ فرد تر می انداخت مغیرہائے بیرونی، کہ بمنجیقہ
 درونی کردہ دار شدہ بودند، پنداری جوانان نوحاستہ با عروسگان روئے پوشیدہ
 برسم معاشرتہ، سنگ بازی میکردند۔ و ہر دو جانب کشش بغایتہ بودہ، کہ بہ مژگان
 رشتہ بستہ، ہزار حیلہ شان بنگاہ می داشتند۔ اگر یک کردوئے بیرونی سوئے درون تالاب
 می شد، ہمہ را از درون و در کوہی می افتاد۔ اما از بمنجیقہائے درونی، اگرچہ دکان
 کوہہ می آمد، کہ وہاں یگانہ گویان راتچ آسیبہ نمی رسید۔ اَحْمَدُ اللّٰہُ عَلَیْہِ
 مُحَمَّدٍ۔ شک نیست کہ نگ مہمود گبران است چون از بیج کار نمی آمد آن ہمہ عیب باطل معبودان
 نابکار خود را۔ ہر آسمان ی بروند، و بر زمین می زد و مخرج جلے اس بود کہ بر خاک ننشد ایشان را

باز نسبت ز حصار است این جا

باز عامه پیادگان لشکر اسلام، بعضی بنام خن بر برج گلین بر می رفتند؛ و چون ماه در
برج خاکی دریافتند بودند، خریداری ضیاع و عقار آن دیار براج سکه طلائی در برج
ثابت می نمودند. اگرچه آن حصار را چنان لطیف بر آورده بودند، که هیچ جائی گرفت نبود،
و محل انگشت نهادن نه؛ هم عاقبت اصحاب موافقه گرفت بر سرانگیختن گرفت میکردند
و انگشت نهادن را جایگاه می جستند، و بر شل زیرکان که عذره را دریا پند بتاخ و ار
بر سرش بر می رفتند، تا خدای شان دست داد، که یک بازوئے حصار را، بقبضه قدرت
و پنجه قوت، و اذالبطنه جم جبارین، بگرفتند بمیست

شب بهانجا ببردستی خود بستند
زیر دست آمده را پائے شدن بشکستند

چون شماره ماه به میانه روزه رسید، مصرع

یعنی از ماه روزه سیزده روزه

باز نسبت نگر از جنگ و حصا

یک شبیه که روز آفتاب است، از سر آفتاب سر بر گرد و آفتاب برائے بزرگی
روز غولیش، شب را نیز روشن گردانیده بود، و در ذیل روز پیوند کرده، تا معرعه وقت

جهاد بر مجاهدان فراخ شود، و بموافقت غمزه لشکر از طرف مشرق تیغ بر آورده، و ماه
از سوئے مغرب سپر و سرکشیده نو تبیان دهل چنگی را چنان درخروش آوردند،
که صورت های دهل نیز در آن غمایت از خواب جستن گرفت. و از غنیش طبل حربی،
چار که غنصر نزدیک شد که طویل را بط بگسلند. و بانگ تکبیر غازیان بزرگوار در ملکوت
افتلند، و نعره خیدری مبارزان خزاخر در ناسوت آورد. مدد کس که از سپهر دغانی
نامزد حیت ایمانی شده بود، بیان که که اثیر فرو آمد، و از انجا آتش بانه خود همراه کرده رسید
و در پناه جای های گبران آتش پرست زد، و آن همه حسان مسک را در بندل جان
کثیر الزاد گردانید. چون علمای آتش، که انعمو دنی زبانه میزد، فرو و خفته به بر قعائ
اسلام بر حصار شعله

اَحْمَدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَعْلٰى عَلٰى
فَلَكَ الْعُلٰى عِلْمُ الْمُصْداى سُلْطَانُهُ

باز نسبت ز سازِ رزم نگر

چون ایام آن در رسید، که بغض در میان رمضان امضا یابد، روز چهارشنبه، که روز
نیرست، چشم سمناک سلطانی بغیر و زنی و بهر و زنی در و حصار گلین، چون
سهم دلاوران که در طینت غران بخوابی نبیت در آید، در آمد؛ آن خیمه در و زنی
را، که درست نقش خیمه داشت، گرد کرد و دند هیچ هندوئی از رسن غازیان، چون

از خیر بایرون نه جهد ؛ و اگر بیرون جهد ، بزخم چوبه تیرے ، که از هفت تاجه آهن بگذر مع
 راست چون خیر بر جاش غمیش کند

بازمین نسبت حصار این جا

چون صف سکنه ری پیرامون حصار درونی سد آهن کشید ، حصارے در نظر آمد -
 از سنگ خاراسر بر آسمان افراشته ؛ آسمان شیشه خود را از سنگ کنگرش بحلیه دور
 داشته - در زناش به پیوستگی با هم دوخته ، که سر سوزنی دروئے نخرد ؛ و رود یوارش
 به شیرینی لیسیده ، که اگر گلس بر کشند ، بلغزد - از بس لطافت که در آب و گلش رشته اند
 متین را زیان کار نکند ، که در حق او نمیش آرد - و از غایت متانت که در سنگ سکونش
 نهاده ، مغربی را دل نشود که در باب او زخم زند - کوهی روئیس درشت ، که مورچه
 از بر رفتن آنچنان فروماند ، که در پشت روئیس ؛ یا قلعه نالست ، که باو در آن آنچنان
 کم شود ، که بر بنائے چوبین کنگرش در هوا ایستاده ، تا ماه دویده ؛ بنیادش از آب گذشته
 و باهی رسیده - نظم

پایاں بر سر او ، فرق بشوید از ابر
 لقب زن در تہ او ، پاک بشوید از آب
 شرف لہ تلم الغما م حلا و دہا
 تلمًا و ما بین الغما م بدراق

شعر

نسبت ز حصار و خندق است این

چون حشر لشکر بر لب خندق رسید، اگرچه خندق آب دہانے داشت جمع ہوا ہر کہ سخن عبرہ
میکرد، میخواست کہ اورا فرو برد شمشیر زنان لشکر از انہا ہیچ سپر پر آب نینداختہ، دہر ہمہ
بیکبار دل برشتا نہادند؛ و ہر نہرے کہ در مساحت داشتند، بر روئے آب آوردند۔
طرفۃ العینے بر آب چناں لنگر کردہ بگذشتند کہ کشتی بران آب نیار و گذشت نہ خواہند
کہ دران تنگنائے آہنگے آزند، و بر طایق ناے رخنا و شمش پیدا کنند، و آں سبب ستون
را فرہاد و العشق تمام بر مٹے بکنند، کہ ہزار ستون نہ الیتد؛ و برج اورا چناں بخاراش
خراش سخت بخارند، کہ سمر زیر و پا زیر شود۔ الغرض قصہ کردند کہ بگرفتن آن قلعہ زمین
را از دست ہندوان برنجے بیروں بردند کہ خاک ہم درشت ایشان نمازد، مصدح
آرے آرے خاک ہم از کافراں باشد در لیغ

میں نسبت گنج و معدن این جا

بسیارے ٹھکانے دیو، کہ چون مار بر گنج نشسته بود، و مردم خویش را گرد خود حلقہ کردہ، پیدائش
بقوت زریں بالاہمہ از زر سلسلہ می جنبانیند۔ از بسکہ خیال مار کہا زر گزردہ در چشم
فکرتش در آورده بود، و از تصور جواہر بسیار آب مروارید دروید دیدہ باطنش فرو آمد
چند آنکہ میخواست پیش مینی کند، نظر بصیرتش یاری نمی نمود۔ از انجا کہ در حصہ داری

و دلاوری سنگے داشت هر بار که سکه کار خود را بر دل نگیس عیار میکرد، قلبش تافت
 و اگر چه بت دادن زر بر ابرامی شد، که سنگ از سینه دور کند، دل با او بر سینه میزد
 که بمقدار رنگ زر که برنگ سیاه محک ماند، از دل جدا نتواند کرد بر ابرام نهاده بود
 که خرنگی در پیش غلطاند، مگر آیندگان را پند در رنگ آید، و قدم باز نکند۔ اما با دہمیت
 عدا یگانی چنان سرو زد، که دشمن با چنداں گرانی بر پرید، و اورا بے سنگ گردانید؛
 تا از غایت بے سنگی زرباے، که زیر سنگ گراں نهاده بود، که هم سنگ آن کوہ بتوان کشید
 نخست کوہ کوہ از سنگ گراں بر کشید، و نعل بہار عین عبودیت میا کرد۔ و بعد ازاں سکوہ
 زربین نمود از تن گلین خویش بساخت، و بہ قبول ذمہ سلسلہ زر در گردش افکند، و بدست
 بسیتہاے کامل درایت، کہ سخن ایشان از زر کامل عیار بے تغیر تر بود، و بخدمت کاواں
 لشکر فرستاد۔ و عرصہ داشت کرد، کہ پیش اسمعیل تنان اسلام ہندوے برنجین را
 خلاف روئیں تنی بیاں ماند، کہ شامیسمین تن با پور زال زر و عوے پولاد وندی کند
 چوں چنین است بندہ لکڑیو ناچار روئیں تنی خویش را در گوشہ نہاد، و ازاں روے
 مہابت پلارک بہر شاہی زر درویم گردانیدہ است؛ و بلک تن سنگینم از شعل آفتاب
 شمشیر زرین گشتہ، بین عرض خود را ساختہ، بہت اطاعت و مال گذاری و عفو گاہ
 بندگی فرستادم امید از فرستادگان بادشاہ جہاں بخش، آنکہ در اں حضرت والا شفیع
 حال من زرد روے باشد، و باز نمایند، کہ کالبشکستہ بندہ، از عیب در گاہ
 بے جان ترازیں پیکر زرین است۔ و اثر زندگی در خویش روزے احساس کند،

کہ بادمحمتے از انحضرت بریں قالب بے جان و دزد۔ باقی اگر سر رشتہ رضا بندگان
 در گاہ گیتی پناہ بر بستہ کلید خزاں و نفائس بود، از جنس زرد آں مقدار موجود هست،
 کہ از اب آں جللی کوہ ہائے ہند را مطلے توان کرد۔ آں ہمہ ذخیرہ خزانہ موفورہ
 شاپہنشاہی است؛ بعد از ایں روئے سوئے آں نکم۔ و اگر رائے عالم آرائے بادشاہ
 از راہ شکستہ نوازی، درستی چند ازاں زر سرخ بدیں ہندوئے زرد و باز گذارد
 بندہ را میان جہور را یاں سرخ روئی بوجہ دادہ باشد۔ کدام مرد است کہ آں
 در زینست۔ آں چناں آئینہ سکندر ثانی ست، کہ پشت سوئے زر تواند کرد،
 بدار اعتماد، کہ بروئے تیغ ہلکی زر ہائے عالم جذب کردہ است۔ و ایں مثل در حق
 آں شمشیر درست آمد، کہ نگ مقناطیس آہن ست و آہن مقناطیس زر۔ و اگر بہ
 حقیقت آہن بادشاہ را بہ زر چون من خسمیل افتد، گمراہ کہ دام دولت ازاں
 بالا ترک گوہر شاہی سوئے خود کشد۔ تیرہ واری ازاں برائے خویش نگاہ ندانم،
 کہ چون طینت بندہ از کوب مہابت شمشیر شاہ کا فر شکن بشکستہ است، انظم
 داند ہمہ کس کہ چوں سفائے لبت گشت
 از تبرہ زر درست نتوان کردن

نسبت ایں جانگر ز گوہر و در

”و اگر سخن در نگ پارہ و جواہر رود، چنداں خال زادہ نیسان، و شمشیر و باران،

و تیم صدف، و بگر گوشه کان گرد آورده ام، که نه چشمهای کوه دیده است، و نه بگوشتها
ماهی رسیده- آں همه تار راه فرستادگان درگاه است،

در سہ کام سپاہ شاہ بخارا و خاک
نعل و یا قوت از نیزم، و زماں خنوم بریز

نسبت است چوں طویلہ دریں

اسپ نیزمقدار بیت ہزار بحری و کوی آںچنان بہت، کہ بحرے مانند باد بر روی
دریا بدود، کہ پایش آلودہ نگردد، و کوی اگر بر کوه گام زند، تیغ کوه چوں شمشیر منہ می
بلرزد۔ افساران ہمہ ہم با طویلہ غلامان خاص مرلوطا خواہد گشت۔ بایں ہمہ از غایت
تجلیت، رسان تمالک از دستم ببردن می برد، و بران می شوم، کہ ازین حیا و واسپہ کنم
و بگزیرم زیرا کہ،

در سلک نزا دگان ادب نیست، کہ من
خس مرہ و کربا و بیجا دہ کشم

نسبت پیل میں بقدر گراں

پیلان نیز صدگانہ بہتند، کہ پیش در سرای اعلیٰ بہزار گانہ شادی می ارزند۔ ہر ہمہ
پیلان مست معبری نہ پیلان سبزی خوار رنگ۔ پیشترے جوان و نواز دہ کہ درین

وقت دو دندان می شوند، نه از آنها که از کبرش دندان بلند شده باشد، یا از غایت
پیری بے دندان گشته. این همه پیلان آواز هیل انگنان لشکر خدا یگا فی شنیده
و گوشهائے ایشان باز شده. بهیچنی خط بر زمین میکشند، که بعد ازیں روئے سوئے
کعبه اسلام جز به تعبیر نیارند. اینک پائے عمده کار بندگی ساخته، و فرق راسته
باب طاعت پرداخته، می آیند تا اگر از بندگان درگاه عتالے رسد، بدامان
گوش برگیند، و اگر در سیاست معاندان فرمان نفاذ یابد، ازیں دندان در پیزند
خدائے شان پیشانی داده است، که خاص خدمت درگاه سلطنت را شایسته
هم از شکر دولت، سرخ رو گردن پیش شه
که بر سر خاک میریزند در پیش دیند

نسبت موزون و ترازونگر

اقتصه بنده لدر و یو حکلی مال پیل واپس، که دارو، در ترازوئے عرض بیک
کف بر سیکشید، و جان خود را در کفه دیگر هر کدام که در نظر بندگان شاه پیل بند،
قَيِّدَ اللَّهِ اُنْيَالَ الصِّدِّيقِ صَحَّ اُنْيَالُهُ فِي سُلَّاسِلِ اُتْبَالِهِ، محل قبول یابد،
خاص فرمایند یقین است که مال و جان در موازنه عزت هم ترازو اند که اگر بال ترازو
و جان در پله خام تن بگذارند، و زان وجود را از گرانباری اندوه عمو و همیشه لشکر بند
و اگر پله تن را از جان بکنین خالی کنند، نیز پله مال بر زمین ماند بهر دو جهت موازنه

کارموزنی ندارد۔ چوں چنین است، بندہ شاہین تصرف خود را و وال بریدہ می یابد،
 کہ میزان کار بادشاہ عدل پنج راست ایستد۔ اگر خرنسے جاں دارم، ہنگام طلب
 آں بر کشیدہ یزدان بہ کاہ بر گئے بر نسجم، وہمہ را از رنگ گراں دل بر شتم، وہ بہ کار
 سنجان حضرت سپارم۔ و اگر خدا یکان عضو پنج، تھلک بھوا زین اعمالہ، در مقابلہ
 مال، جان بے وزن بمن بگذارد، آخر بندہ سنگ رایان دارد، نہ ترازوئے بقالان
 خشت آہنیں دلاوری، کہ سنجیدہ دست بندہ است، بر شتم، و از رایان
 خام الوتیں ترازو کم، و مالہائے گراں بہت انم، و بدایں موازنہ، کہ در ذمہ بندہ
 بار کنند، برگردن گرفتہ، و رہنگی بادشاہ مالک رقبہ رسانم نظم
 اگر پانگ داری زان شود کم
 بپانگش فرستم جان خود مسم

بین نسبت جوہر و معادن

شرائط ملک نہیچن بسیتہائے رائے پیش سایہ بان لعل، کہ دیباچہ سرخ و نی
 فتح و فیروزئی، در رسیدن، و روئے زرد را بر خاک مساس کردند، چنانکہ
 سفال زمین رنگ روئے گرفت، و زبانے بندوئے فصیح بران تراز تیغ
 ہندی، بروں کشیدند، و پیغام رائے بگزار در سانیدہ، ملک بٹ شکن متویہ
 ہندوان سیدانت۔ بہ گفتار ملتغ الیشال التفات نکرد، و بدایں صورت زرد توہم

نه نمود و خواست که آن را چون سیم قلب بر روی ایشان باز زند، اما در وهنم
 سکندر ثانی، که از سد هفت جوش و یک از صنع شد و محکم تر است، به قهرمانان لشکر داد
 و به سر خضغان، که زمره فاتح مملکت است، زمین عرض کرد که بندگان درگاه
 زربستانند، و غنّه قلعه گیری مسدود گردانند، و در محاصره رامسار کنند. چون سپاه
 کوه شکاف را از سد در وهنم و حد سوگند گذشتن یارانه بود، و کرات سکه عفو نیز از سماء
 فراخ خدایگانی فرو خوانده بودند، لا بد ران آسود که رنج بر نفس ران نهند،
 و بعد قه سر با شاه جان بخش جان او را بدای صورت زربخشند، تا ران و راں
 صورت جان یابد. اما بشرطی که آن صورت جاندار گردد، و هر چه از جنس نباتی
 و کانی و حیوانی، در یک ران است، بتانند، و بدرگاه اعلی رسانند؛ که اگر
 ازین مال قراری قراضه نقصان پذیرد، ران را چون صورت زرب جان گردانند
 و حصار را، برسان کوره زرگر، خاکستر کنند، همبیرن قوار یک قلعه گیر دست راست
 در میان آورد، و تیغ جاد و در نیام کرد، و پنجه ایادی بر پشت بستیهان چنان
 محکم زد که سکه پشت ایشان تا فقره قفا، چون تخته از زیر چم خورد. اگر چه آن
 ضرب قراری بود نه قطعی، مع هذا آن سکینان زیرق و ابر خودی لرزیدند تا هم
 براں گونه لرزاں و بقیه از درون تا فتنه شتافتند. پر تو ایشان بر ران زد. ران
 نیز چون برگ زر از اگشت. هر چند روی سخن ران طع میگردند، استوارش نمی
 میخواست که سیاه شود، و بگریزد بچیل، آن سیاه لرزاں را در قالب سکنین نختند

وازشن نرم موم بردانش نهادند؛ انگاه قرار گرفت نظم

بہ کمیائے گشتند بعد ازاں مشغول
کہ چوں دہند زرے را کہ کردہ اند قبول

باز نسبت نظارہ کن ز انجم

چوں ہند و اشب خزائن گوہر شب چراغ بیرون رخت، انجمن رائے ہمہ شب
ترتیب جواہر و نفایس می کردند تا بہ ہنگام صبح، مصرع
در سلک قبول شدہ درآرند

بامدادان کہ گنج آفتاب از قلعہ مینائی روئے نمود، بستیان شب و ام فہمائے
نور را چوں صبح صادق راست کردند، و باپیل و خزائن واسپ پیش سائبان
لعل، کہ سقفی ست از آفتاب مشرق، در ریوند۔ ملک برجیں طلعت جگلی
روشنان مواکب لشکر را طلب فرمود، و بہ منزلتے، کہ از پیش سریر اعلیٰ یافتہ
بود، نشست و ہر یک مرتبہ در آن دیگر را نیز بقدر درجہ او محل اجلاس ارزانی
داشت۔ و عوام و خواص بر سان انجم اجماع نمودند۔ بعد ازاں بستیان رائے
را پیش طلب کرد تا سوئے سائبان سایہ خدائے سایہ کردار روئے برخاک نہادند
و پیلان را پیش آں انجمن برپیل عرض می گذرانیدند۔

پیلان روانہ و ملک آن نشستہ گوی سيارہ ثابت است، ہمہ بر جہاں

وصف پیل

ہست این وصف پیل و نسبت پیل

وصف و نسبت چوپیل ہر دو جمیل

پیلانے از انہا کہ نہ قلم نقاش سرموئے مثل آں صورت نقش بندی تواند کرد،
 و نہ کلاب و صاف سر انگشتی گرد آں اوصاف دانگشت ہر کیے تختے سزائے
 شاہ۔ و علاج کارش از درون و بیرون۔ بے ستونے روان، و ایستادش
 بر چارستون، زیب صندوقش از عماری ز رنگار؛ گاہ عماری کش، و گاہ صندوق
 علم پشتش بر اوج ہوا سانان افراز، کف پالش بر روئے زمین سپر سازندہ؛
 اطلس را پس پشت انگندہ، صرصر حملہ و دخت را از بیخ بر کندہ دندانن باخیاں
 محکم، پزیرستہ، گوہر ہائے دندانن از ہر سوئے بیروں جستہ۔ بنج خواری رنج
 بروند۔ نقش ماندہ، حوض اشامی چشمہ از زمینی بیروں راندہ آخر طوموش کند دندان
 و چشمش بکس زدہ بہنگام برنشست پیلان، زانوے ادب بر زمین زدہ۔
 گوش را بہ اتابکی چشم باز گذاشتہ۔ چراغ را چہنیش یا دبیرین روشن و آتشہ نجمای
 استخوان در و پرچیدہ۔ شکم دندانن دہانش بہ زیبائی فراہم، ستونہائے عاجش زیر
 پیرایہ منظر بلندش بر چار پیل پایہ؛ سرش بر ہوا بنیش بر زمین؛ ہلال برجہ، و
 ذنب بر سرین۔ کوہی یا مینی سارہ دراز، ایالی سنگ کشتی، پیل در دنبال پوش

ہنگ ست - و سرگران امانہ از بادہ شرابش در سر و عرق از بنا گوش کشاؤ
 بے بیج غمی بر سر خاک فشاں، بے بیج ناتوانی اندیش گراں - بکدش بڑھتین
 و ذکرش بے انشین - نعمانے پیشانیاش از شکوف تر لاله پوش - ابرے از سواہل
 دریا برآمدہ، برگمائے نیلو فرش در بنا گوش - ہر یکے بدیں وصف مشتہر، اما یکے
 از یکے بہتر ہر ہمہ ہم کوہ و ہم باد، و ہم نرم رو و ہم سخت ایساؤ، ہم ہند و کش
 و ہم کافر مال، ہم تمول و ہم قتال، ہم بار بر پشت و ہم روئے بر بار، ہم گردن
 کش و ہم فرمان بردار، ہم سازش علاج و رنگش آہنوس، ہم سر بزرگ و ہم زمین
 بوس، بابت برشت شاہ ہم خدمت در گاہ ہم گراں نگ ہم سبک پائے
 ہم صف شکن و ہم صف آرائے - لفظ

صف بصف آں دم کہ خراماں شوند

زلزلۃ القلوب و الفل و والصف و صف

وصف جوہر

نسبت جوہر و وصف آں مسم

ہر دو دریاست بہ معنی کان مسم

بعد گذشتن پیل خزائن پیل بالاد عرض آمد جوہرے کہ از بس لطافت صغ

بینندہ را بلا در دیوانگی دہد

صندوق تھامے پر از نفائس - ہر زبردی دروے بروثنائی روئے از آفتاب یافتہ
بلکہ آفتاب ازوے روئے تافتہ - ویا قوت شہما زانہا کہ آفتاب را ازین دیدش
غطشہ آید شعہ

تَوَلَّدَ مِنْ مَعَادِنِ عَيْنِ فَوْی

وَدَبَّاهُ النِّكَاءُ بِنُورِ عَيْنِ

وَرَمَانِ اِز اِن عِنْسِ کہ لَظْم

گر پر تو او بداند نارافتد

ز اِن دانہ نار برزند شعہ نار

عَيْنُ الْهَرَّةِ اِز اِن نوع کہ اسد از دیدن آں چشمہ خورشید را در چشم نیارد، و
عَيْنُ الدِّيكِ چنان روشن کہ عَيْنُ الْهَرَّةِ اِز اِن چشم زند - لعلِ آتشین اِز اِن بابت
کہ اِز تابِ او آتش در گوہر شب چراغ لَظْم

چنان کان گوہر خشنده ازوے

بسوز و چوں چراغ از چراغ

ز مَرَدِ یکانی اِز اِن گونه کہ آب سبزہ بہشت بہرہ - الماس چنانکہ از بس لطافت
چوں گوہر پولاد در دل آہنیں جاکند، و بسبب مزاج نازک از اِز زیر بشکند
نگہنہائے دیگر اِز اِن دست کہ فاتمہ پیرونہ پہر از دیدن آں انگشت در دہان باند شعہ

وَلَوْ مِثْلَهُ فِي الْجَدِّ لَنَجَدَا
إِنْ كَانَ تَبَكُّهُ الْحَيَاةَ فَقَدْ أَبَدَا

وزرے چوں حلقہ ہلال دوازده ماہی نظم
کاتاب کیا گرا از برے پختنش
کرد آتش سالما صبح صادق مومید



وصف اسپ

صف این صف اسپ نسبت نیر
چوں دوسلک گہر لطیف عنبر

چوں کا عرض بطویلہ اسپان رسید، ہرچہ رسولان پیش از او، باد بندہ کردہ
بودند، ہنگام رسیدن اس باد پایان گراں رکبان لشکر در صف خود، دی گشتند
ہر مہر کہے کہ در طویلہ و قصر رائے بود، از بیم تطویل خصوصت ب تقصیر پیشکش کرد،
تا بحدے کہ رائے را بادے ہم در دست نماند۔ از بس کہ سرعت اس توشان
در درونہ ہمگان راہ یافت، ہمیت

مومنان را درونہ شد برباد

ہندوان راز سینہ جاں بیرید

ہر یکے از انہا کہ در نظر نمی آمد، مگر شمع
 سوتا قَدْ یَجُولُ عَلٰی شَعِیرِ
 دَوَائِرِ بِلَا جَوَی دَوْرًا عَلٰی جَوَی

بین نسبت حکمت کہ شود حیران عقل

چون ہر چہ راے را از آباد اقامت، کہ بموالید باز گزارند، بر رسم ارتش رسیدہ بود
 بدست رسولان خوب منطق، چند انکہ مقدار آن در ذہن عقل صورت نہ بند و
 ارسال کرد؛ و عارض ممالک بر سر آن جوہر قیام نمود، و جنس و نوع آن بفضل
 بفضل در رسم کتاب آورد، و ہر جوہرے بہ محل خویش وضع کرد، و بہ نوع
 مردم درآمد و مقوم جنبش شد چون ملک کامل عقل را مبین گشت، کہ در مال و
 منال راے سلب کلی و جزوی بجا مل آمدہ است، و ہر چہ جوہرے، از محلے
 کہ موضوع بود، نامحمول نمادہ، بجهت تمیذ مقدمات ملکی بار رسولان داناش کلہاے
 انگیخت، کہ در نہایت حال نتیجہ منفرے و کبرے ظاہر گردد۔ و آن چنان بود،
 کہ نطق بقوت تمام کہ انواع معانی در دے مرتسم بود، بمواجمہ ایشان بیرون داد
 کہ از ہر ہایتی کہ شما خبرید، چون پرسیدہ شود، اگر یک قضیہ از اں کا ذیبت،
 جوہر جان شمارا، کہ غیر متجہرست، در حیز ہلاک اندازم۔ و ہر جزوے، از اجزائے
 ہر یک، بضرب تیغ جزو لا یتجزے سادم۔ زینہار! کہ بہ مقدمہ صادق پیش آئید،

و باز نہ آید کہ چوں رائے این همه جوهر جنسی است، بالاتر حبلگی اجناس این جانب
فرستاد؛ چه حد ناطق و صائل فصل کرد، و در آن محل بنگاه میداشت رسولان
منطق سوگند یاد کردند؛ بخدائے، کہ انسان را مقوم جوهر گردانید، کہ میان این
اجناس هر جوهر از انماست، کہ هیچ انسانی به تقویم آں نہ رسد۔ میان این جواهر
جوهرے باشد، کہ در همه عالم فرد تو ان گفت نزدیک فیلسوفان کمال این جنس جوهر خود
وجود ندارد۔ هر خرد پیش ازین بارائے میگفتند، تا قطعے و کسرے درین جواهر
نہ رسیده است، قتمے ازین سوئے تلج و از عید باید فرستاد۔ جواب میگفت، کہ این
جنس جوهر کہ با اتفاق همه فرد است، هر کسرے قطعے کجا باید آگوبیائے امکان
ندارد، کہ آں جوهر قتمت پذیرد۔ و هر مشکلی که در قتمت آں سخن گوید، خطائے بزرگ
بر زبان اورفته باشد مثل این کلام چندانے میکرد، کہ زبان شمشیرندگان دولت در
تکلم آمد۔ دانست کہ از ضرب این شمشیر، آں همه جواهر فرد بالقطع قتمت خواهد پذیرفت
همچنان بے قتمت کلاً و جمله بمقام عرض فرستاد۔ بدروهم تلج و از بلند جوهر، کہ در
خزانہ رائے هیچ جنسے مانده است، کہ نام جوهر بر دسے اطلاق توان کرد و کنه در
آخر هیچ صہائے کہ داغ فرسخت براں وجود او توان نهاد؛ پیل خود جسمے است
تامی و حیوانے گرامی، اگر چه انسان به مرتبہ بالاسے اوست، اما از دسے صورت
نوع انسان فرد امیدارند، کہ اگر ازین جنس فروئے دیگر بودے، رائے با کمال
تمیزے، کہ در اوست، در ان حال، کہ کل اجناس را فصل مفصل عرض میکرد،

امکان ندارد کہ آن جنس را تقسیم نیاوردے۔ حال اینست کہ محل استماع یافت
باقی رائے عالی برتر، بلکہ معقول انگیز۔ در شکل گفتار ایشان دید کہ منطق ایشان از
اختلاطات خالی ست۔ موضوعات، کہ در قدیم الایام بر ایشان محمول نہ بود، احدا
کرد، بر بنجے کہ ہیچ وقت تغیر نہ پذیرد۔

وگر گرفت بید بر مقدمات تغیر
زبان تیغ بہ شرح آورد نتیجہ آن

نگہ کن نسبت علم ریاضی

چون سہکش یگانہ بر سر ہند و خراجے بیرون از حساب وضع می کرد، ہندو
بر ہندسہ خطے برستی نوشت، و دہ خزائنہ صفر را در تہ آن ثبت کرد، کہ از زمانال
گرداند، و بمحصل آن بادشاہ، اَبْقَاہُ اللّٰہُ اِلٰی یَوْمِ الْحِسَابِ، رساند۔ چون حساب
جزیہ با تمام پوست، عارض حیب سوئے امر محسوب و کتبہ محاسب اشارت
راند، کہ حاضر و غائب لشکر را در شمار آوردند۔ پس چون تاریخ ماہ شوال از شمار
”ذی“ معلوم گشت، مصرع

یعنی شش دہ ماہ مذکور

سہکش زمانہ توسن ریاضت یافتہ را بر سمت ریاض حضرت بطریقہ در علم ریاض
آورد، کہ بر تختہ خاک از زمین نعال نصف صفر می نگاشت، کہ در آن رقم شمارے

داشت یعنی در مقابلہ غنائیے کہ اومی جست، آں ہمہ حاصل بشمار نصف صفر پیش
 نہ بود،

چون نقش سفر کہ مبنی، نہایت عدم است
 نگر کہ تاز عدم نصف صفر خند کم است

میں نسبت کعبہ معظم

چون ماہ ذی الحجہ، کہ قسم حج دروے نبشتہ اند، لشکر منصور را در گذشتن
 بیابانہائے دراز بگذشت، و در محرم کہ در شمار ماہ حج "وادی شد، و تا پنج سال
 جائے رسید، کہ خواجہ سر در کعبہ کرد و حج سر کم دریافت، مصرع
 یعنی زماہ یازده و سال ہفصد و دہ

محرمان بندگی در نائب بیت العتیق، یعنی حضرت دہلی، بحر مہن دخل گاہ ایستاد
 پیوستند چون حساب ماہ مذکور بر وزرید کہ کہ بے مہ دروں بیرون روشن شد
 روز ہم آخر حج بود، و ناف ہفتہ، مصرع

یعنی ششہ نہ و ز محرم چہار و بیست

کہ کوشک سیاہ را در چترہ ناصری، چون کعبہ بر ناف زمین، نصب کردند و تا بہ
 واکاسرہ عرب و عجم پیراموں آں حلقہ لبستند و طوائف ملوک حاضر و کہ بہ مذمتہ اسلام
 پیوستہ بودند، مکنتم اللہ، در احرام بندگی درآمدند، و خاک را از عرق پیشانی ترویج

و عرض غنائم آغاز کردند پیلانے، کہ ہر یک بشکوہ بامروہ و صفا و طور و بوقیس
برابری کنند، و مرکبانے، کہ چوں با و قبلہ گرد از خزاین دریاب آرند، و خزانے،
کہ ہزار شتر در زیر آں قربان شود، پیش گذرانیدند۔ آں روز گوئی خلق راعیتانی
بود، کہ مسافرانِ حجاج بعد قطع وادیہاے بسیار، بہ بیت الاحترام خدایگانی رسیدہ
بودند، و حاجات ایشان، کہ مشاہدہ یوسفی خلیفہ حجاج غلام بود، روا شدہ۔ و عامۃ
خلایق در آن حریم حضرت گرد گرد ارکان دولت طواف میکردند، و ہر کہ ہست،
بے منع و زجرے، آں تقائے فرخ میدناید۔ و ثواب جمیش بجاسل می آید۔ اما ثواب
کہ بعمر ہا حبیبول نہ پذیرد، آں بود، کہ ناگاہ نظر فرخندہ شاہنشاہی سوئے کس بہ حرمت
میل می نمود۔ **نظم**

تا کہ بود است، کہ آں نورِ کرم بروے تافت
عَادِمِ ذَاكَ سَعِيَّةٌ اعْرِضْ عَنْهَا

(۷)

کیفیت فتح متبرست این
یک دریا پر زگوشت است این

نسبت فتح و ظفر بن این جا

چون زبان شیر خنجره زمان، که زبان شمع اسلام است
جملگی ظلمت هندوستان را بانوار هدایت روشن گردانید؛ و یک جانب پیش کفر
یا جوج فعل تبار از پلارک شاه سیاهن بست، چنانکه آن مخالفان همه در کوچه های
غزنی پائے در دامن کشیدند و پیش تیر ایشان را آن قوت نبود که از عصه ست گذارا
شوند؛ و جانب دیگر گرد از بت خانه سومات بر بنجه بر آورد، که از آن اخبار دروئه
در یا خشک گشت، چنانکه آب دروئے نماند. و بدست چپ و دست راست لشکر
از دریایا دریا گرفت؛ بلکه هنگام کشتاد و دست، فرود فتح بحری از زمین و یارش
ورآمد. و تمت سهام ممالکش بحد کشته، که عصه کیش نیز نزدیک شد، که بر بسته
دوال کمر بنده گان دولتش گردد. و چندین دارالملک دیوان هندو را، که شیطننت در آنها
از محمد جان بن جان زنده مانده بود، و از طویل مدت کفر ابلیس آنجا دور از بیضه
اسلام بجه کرده، و طاعت نوافل خود بر عبده احسانم فرض گردانیده. آن همه

نشانہائے کفر، بصدق عنایت، اڈل از خاک دیوگیر، و بعد آں از ہنگی دیو خانہائے
 کفار برداشت، تالمسات نور شرع باطراف و اکناف آں برسید؛ و بشعشہ آں آفتاب
 جملگی خاکسائے نجس آں دیار از لوث باطل پاک شد، و مقام ارتفاع قامت موزن،
 و محل اقامت عمدہ صلوة گشت۔ اَبْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلٰی ذٰلِکَ۔ مگر در یاد سعبہ کہ اُس بد
 مسافتش بجدیست کہ از شہ دہلی سال تمام بسبعت سیر دو ازدہ شہر در میان باید کرد
 تا بدایں جا رسیدن ممکن گردد۔ و ہرگز تیر ہج بادشاہ غازی آں جانہ رسیدہ بود۔
 بخت بلند کمان این جہانکشائے را بر آں داشت کہ تیر جانگیر دور افگناں لشکر خویش
 را در آں عرصہ دور دست امتحان فرماید، کیش محمدی را آشکارا گرداند۔ بندہ مجاہد
 فلک نائب ہار بک، عَزَّوَاللّٰہُ فَمَا عَفَا اللّٰہُ عَنِّ ذَلِیْکَ اَبْرَءُ عَزَّوَاللّٰہُ
 مناع سائبان ہیمن، بانو جے از حشم منصو نامزد فرمود، تا گوشہائے بتاں را کہ لا
 یَسْمَعُوْنَ بِہَا، باواز کوس نسج، آواز لِيُظْهِرَہُ عَلٰی الدِّیْنِ عَلَیْہِ لَشْنُوْا نَدِیْشْہَر
 یَجْبَرِ مِی فِی السَّوَا حِلِ مَاءُ سَیْفِ
 یَغْفِرُ مَحْکَمُ کَفَرٍ فِی الشَّرِیْعَہ

نسبت بارگران ست این جا

آں بندہ مطیع بعد قبول فرمان عرصہ داشت کرد کہ اندر انچہ زمین بارگاہ جہاننا
 از بارگراں پیلان از ہنگی گرانبار گشت، بندہ کمتر بانویش مجھے می انگیزت کہ اگر سلطان

گبار سلاطین رادل بار و بد، که میزان اعمال ملکی را پیمان کوہ پیکر گراں تر گردانند،
پانصد و اندیل گزیده و گراں سیکل از دیر گاہ باز در ساحل ویا و معبرست۔ بجز و آنکہ
بادشاہ شکر خلیفہ عہد براں سوئے دزد، ہمہ لشکر مند وے خس چوں گاہ برگے
بہر در۔ اگرچہ آں کہ ہائے شکر و نیز بدیں صدیمہ از جائے خود برونند، اما ممکن بود
کہ گو کہ یہ سیرالحمیر خدیگانی بدیشان برسد۔ اگر انہا بار گاہ خلافت بار آن ہم گراں بر بند
نہند، بندہ بقوت فرمان کا نگاری تواند کہ آں ہمہ کو ہائے گراں را از زمین معبر برگرد
و برکت و شرت کردہ، بار گاہ آسمان پناہ رساند، تا انکہ بساط سلطنت گردد۔ بندہ از
انگاہ باز کہ از دیار آرنجل باز گشتہ است، بار ہا میں میزان باخویش می بنجید، اما
سنجیدہ خلیفہ والا، تَقْلُ اللّٰهُ مَوَازِیْنَ اَعْمَالِہِ، سنجیدہ و ترازاں بود، کہ بندہ را بہ شکستن
ہیکلہائے گراں احصا نام نامزد فرمود، نہ بہ آوردن پیمان گراں سیکل۔ شک نیست کہ
چوں میزان معاملہ بادشاہ بدیں خیر بزرگ گراں گردیدیں نیز پانک آن بر بستہ شود
بندہ کمتر عقیدہ محکم خدیگان پیل بند را چل متین ساخت، و با عظمت معبر حیت کرد۔
از حضرت فتح مطلق اسید و راست، کہ اول ملک دریا بار را فتح کند، بعد از ان
بار شکر دریاوش بکشاید۔ بدیں اعتقاد استوار ز بار جائے در گاہ باز گشت۔

پس ز اعتماد و بخت شہنشاہ خروہ داد

بر گنج فتح بار کشاں سپاہ را

عزم لشکر لبوئے دہور سمند و معبر
ہمچو دریا کہ روو جانب دریائے دگر

نسبت نگر از ستارگان باز

چوں روز مرتج از آغاز جہاد خبر گرفت، و شمار ماہ جمادی الآخر از کوچ بے پایان و
بے کم نوید رسانید، و سنہ ہجرت بشارت آورد، کہ امداد حق، کہ بیش می باید، بالشکر
یار است **نظم**

یعنی سہ شنبہ و عدد مہ چہار و بیست
تا ریخ سال ہفصد و دہ گشتہ در شمار

بطلے، کہ مشتری ازاں سہاوت خرد، و وقتے کہ آفتاب از روز بازار یاد،
سایہ بان خاص بر سمت تعبیر نامز گشت۔ الحق سایہ باسنے کہ غصہ آں دو توئے
آسمان است، و آسمان ہیچ توئے با آں برابر نہ، بلکہ اگر آسب بخیمہ سپہر زند، تو
بر توش در غلطاند **نظم**

چرخ نہ نوش بگویم زیرا کہ
سَتَرَتْ فِيهِ جِهَاتِ سَيَّةٍ

نسبت برواقاب نگر

ایں مظللہ ہمایوں مہنسا پہندے چندان ظلال رحمت ہیئت گرازدگان آفتاب
گردش سپردہ ہوا، ہوا خواہی ذخیرہ کرد کہ درس آفتاب نہ گنجد پس ذیل تربیت بر
سرسایہ نشینان کشادہ رک بہ تعبیر دریا آورد۔ واول بر کرانہ آب جوں، مانند ابرے
کہ سوئے بحر مائل شود، متماثل گشت۔ و سوا تو متکل را از طلس لعل خویش سرخروئی
تمام ارزانی داشت پس کتبہ دیوان عارضی ممالک بر شرط طولانی آب در عرض لشکر
قلم روان کردند۔ در زیر مظللہ آسمان و ش عارضی والا سپاہے بعد و قطرات باران در
شمار می آورد۔ شمع۔

وَالْفَتْحُ اضْحَىٰ ذَارِعًا بَدَا وَالرَّجَا
فِي اَرْضِ اِقْبَالٍ كَمَا حَصَدَ الظَّفَرُ

باز نسبت نظارہ کن ز نجوم

مدت چارہ روز کامل، کرنیمہ شہر باشد، ماہ رایت ملک الشرق را در اں منزل مقام
تا جلگی کو اکب تیارہ در حساب آمد۔ چوں ماہ جب غفلت نہنگانہ از سڑیل بر آورد، و
ز انجا کہ بزرگی ایں شہر کریم است، آوازہ کرم در ہمہ عالم در داد۔ مسجد مان، و مادام
و مائہ کوچ کا سہائے نوبتیاں را بے قرار گردانید، و از اہمتر از لشکر اسلام نور گرد

بیدہ اختر رسید شعر۔

کَتَائِبٌ فِي غَبَارِ الْفَتْحِ قَدْ سَدَّتْ
کَتَائِبٌ تَرْتَدِي مِنْ نُورِ غَضْرَانِ

نسبت شاهنامہ میں این جا

لوخ زمین از شہسواران گوناگون عصہ شاہنامہ را مانست گوئی آسمان باران بہین
باریدہ است، ویل تہراب و شیرن ازیں کران زمین تابداں رواں گشتہ،
وصد ہزاران کمان رستم از ہر سوے برآمدہ بعضے رستمان سرخ موئے کہ
از خون سیاوشان نقش نہ توان کرد و بعضے گرگیناں ارد شیر صولت کہ بہر خمشت
استخوان شیر آر دکنند، و پلنگان بر زمین، کہ از پوست گودرز افسار خوش سازند۔

لَوَاحِدًا مِنْهُمْ فِي الْعَصْرِ تَهْتَتِ
أَزَالَ أَسَامُ فَرَاشَ عَنْهُمْ اِمْحَى

باز نسبت ز راہ نامہ موار

مذت بیت و یک روز رانندگان تیز سی تیز رو و منتر لہاسے در از می پزیرند، در راہ
کو تاہ میگردند تا بمنزل کیشون پیوستند۔ از آنجا ہفدہ روز دیگر و منتر لہاسے گردان و نزل افتاد
در ہفدہ روز گہتہاے گذشتہ شد و شیب فرازی معاینہ گشت، کہ دلتہ و آن شعر

أَلَوْ هُمْ يَزَلُّ مِثْلَ نَمَلٍ فِي طَرَسٍ
وَالْفِكَرَةُ تَقْبِي كِدُ جَاهٍ فِي يَمِينَةٍ

اسپان پل سیکل، از بس بلندی کوہ، بجہے خرومی نمودند، گوئی تیغ کوہ سوچہ
گرفته، و شتران کوہ پیکر، در شگاف ہر غار، بغایت باریک و در نظر می آمدند، کہ پنداری
در روزن خانہ ذرات ہوا زیر و زبری گردند۔ ہر غار بغایت نشیب کہ کف سر و دروے
با ہمہ لشکر گم گردد، کہ باز نتوان یافت؛ و ہر کوہ بجہے بلندی، کہ اگر گس کیگا دوس
با چندان بلند پری ہم در بر رفتن آں مردار شود، کہ بمیغ نہ رسد۔ بونے کہ از بس
میرانی در قاف ہر قلہ بغیضہ سیر غ بہ توان یافت، و خرابہ کہ از بس مہابت آں
نسرطایرہ زہ بندہ شہر۔

مَا تَرَى صَيْدًا طَائِرًا
فِي عُلُوِّ السَّمَاءِ نَسْرِيْنِ

نسبت دست و بازو مردم

در چنین راسخہ جلگی اعضائے اسلام را ایادی غیب بہ منجہ بر کف دست کردہ می بود
کہ آں ہمہ ناہمواری ایشان را زیر کف پائے می نمود، و بر فرش راحت کام می زدند
آنکہ سر کف بر بندہ در پیش تیغ از بہر دیں
آواز پاکی تر سد از خود تیغ روید بر زین

نسبت آب نگر روشن صاف

و سرب آب بزرگ عبره افتاد، که گزندگان را در گذشتن آن عبرت تمام حاصل
آمد. اگر چه هر دو در بزرگی بر آب یکدگر بودند، اما یکی بر آب نریده نه بود، بحر طویل
و وصفه شکر نیرداں را که بگذشته ازاں لشکر
کَطِیرِ عَلَی الْجَوِّ وَ فَلَکِ عَلَی مَآءِ

بعد عبره آل آهبا و کوه و دره بسیار، خدشتی را که تلنگ بیت و سه زنجیریل در
رسید. هر پیلے چون کوه آهبر، که بآسب دندان قلعه در بند را دروازه، و کوه را سیریل
در هوا مرتبه ابر دهند، و ابر را به فرو آوردن از بالا پایه کوه بخشد. نظم -

و فَوْقَهُ عِلْمُ السُّلْطَانِ کَوْ رَفَعُوا
کَأَنَّهُ عِلْمٌ مِّنْ فَوْقِهِ عِلْمٌ

بین نسبت حشر حشر معنی

مدت بیت روز حشم منصور را در اں عوصه محشر، بجبت رواں کردن آن کوهاے
که تجسمها جامده و حی متزمر السحاب. مقام افتاد. و حاضر و غایب را در
حساب می آوردند، تا شمار عرض تمام شد. و چنانچه فرمان علی بود، بجبت علما
پیش میزان بستند تا از نشوونماے خود را استگاری معجزه ستیخیز آرند؛

و میان سکنه آل خاک ندائے یَوْمَ نُنْفِخُ فِي الصُّورِ فَنُتَاوُونَ أَفَوَاجًا، دروهند-
 و بوسے یَوْمَ يَفِرُّ الْمُدَّ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ
 در اندازند؛ و اگر زبان کیش سلسله خُذُوا فَعَلُوا جَنَانًا و صد س-
 سیرت الحبال پیران آل ملک زنند؛ و هر همه هندوان خانه سوخته را بزبان
 شمشیر سوئے برادران زبانی رواں کنند، تا آتش که مبعودان سرک ایشال بود،
 سرک ایشال بواجبی بجائے آرد و محصر عه

چوں روند و جهنم، وَاِذَا الْحُجُجُ سُعِرَتْ

نسبت جمعه نمازگر

چوں پیر سبز پوش سپهر، در روز هفتم، که روز جمعه بود، از خیمه خورشید غسل کرد، و وصل
 نور بردوش افکند، و آن شد شهر-

وَابْيَضَّتْ اَلْاَقَاتُ مِنْ نَوْبِكَ
 فَجُمُعَةٌ تَوْبِ اَلْحَنِيفِ الصَّالِحِ

نسبت زباد و آب اتی زباد و آب

شکر دریا جوش، مانند طوفان باد، از کله گانوبه تندی سیر نمود و هر کجا شجره ملعونه بیدین
 رمی یافت، از پنج برمی انداخت و بر افکنندگان را، مانند دخت مستاصل، که در

تیز آب حیون می افتد، یا خاشاک که در گردباد و زیر وز بر می گردد و می بود، تا به آب و می
وصول شد. رودی دیدند که از دریای تاوهی سفل فرقی آن کره باد، از آن دریای
روان، روان تر از باد بر آب گزشت؛ و باز در قلع جنگلها و استیصال باغیان
بادی گشت مصرعه

كَصَدَّ نَاتٍ رِيحٍ وَسَيْلَابٍ مَاءٍ

نسبت صحت و مرض نگرید

رودهای دیگر هم در آن بطن الارض، از امتلا غبار، مانند رودهای گل خواران
بوجل گرفتار شد. وزین را از جنبش مرکب خفیه و شکم افتاد، و تیغ کوه از کشتای بید
شکر مسلول شد، و خواست که میان نیام خاک بمطون گردد، و از کوب بسیار صحرا
خشک مزاج بنایتی مدقوق گشت که در کبد الارض رخنه افتاد. شعر

إِنَّ الْفَقَاءَ إِذَا هَمَّتْ بِالْجُنُودِ يَرَى

كَأَنَّ مَرْتَعِشًا فِي النُّوبِ الْهَرَبُ يَأْنِ

باز نسبت زاجسم این جا هم

چون روز مشتری از فردن زهره روشن گشت، و شمار ماه رمضان از میان روز
بیرون آمد مصرعه

یعنی که پشبنه و از ماه سیزده

اینکه است این نسبت دیو و پری

سایه بان سلیمانی در سواد دیو گیر سایه انداخت، چنانکه زمین دیو گیر کرد آسمانی صنف
 ملاک گرفته بود؛ و لشکر انسی که جانی است، عزیمت آن داشت، که در آن مغموره
 بر آئے قلعه کمال دیو و دیوان دیگر استعداد و تیغ چار پری بجائے آورد -
 راءے رایان آرام دیو، که از کوس مهابت محمدی آواز هلم شیطانی شنیده بود، و دیو
 خود را آرام آن درگاه سافته، و رایش بر اخلص جانی آرام گرفته، مصرعه
 نه زود را ہی و راءے جاں سپاری

این که این نسبت راءے و تدبیر

آن راءے اهل برائے اهل، برائے تجلیل و اطاعت فرستادگان درگاه، و
 ترتیب مصالح لشکر و قلع منفسه ان، و تدبیر بر افکندن بهیر و دور سمندر، همه تن راءے
 کشت - شعر -

بَلَى مَنْ أَرَادَ اللَّهُ إِسْلَامَ امْرِئِهِ
 لَمْ يَسْرِ فِي الْأَقْبَالِ دَايَا مَصْؤَبًا

نسبت از شاهنامہ میں جاہم

آں شکل عمد یعنی رائے رایان، برائے رضائے بندگان شاہ، نامہ بندگی را برقم
 اخلاص بیاراست، و شہر دیوگیر را بنیاد فرودوسی نظم امور داد۔ و فرمود کہ متاع کار
 آمدہ لشکر در بازار نهند۔ اگر بچیت تیر رشتہاں سپاہ شکل پر سیم رخ حاجت باشد،
 لایزال در تحصیل آں کوشش نماید، تا از انجا کہ کوئہ ایران و توران مستعد آں گردد،
 کہ ہر سوائے دیو بزرگ را از دیار دہور ستند و متعبر، مصرعہ
 کشد همچو رستم بہ بازندراں

اینک ایں نسبت نامی ز دخت

بشارت رائے نیک اصل، کہ نہال کردہ در گاہ خلافت پناہ است، بازار
 شہر را چوں بوستان آرم بیاراستند، و آزادگان سر و قامت آں سوا و لشکر
 بر پشت باد پایاں بہ گلگشت آمدند۔ شہر دیدند از بہشت شد آدزہ تر، ہر بازار
 گلزارے پر آب دیگر، صرافان اہو ہائے خرد و بزرگ و تنکھائے سرخ و سپید
 چوں گل سوری و صدف برگ تو بر تو نہادہ، بتر از ان جاہمائے گوناگون کہ از بہار
 ہند تا باور و خراسان، امثال آں بود و صبا نشینان نتوان یافت، بالائے دو شاہ
 مانند لالہ بر کوہ سار و ریاضین در گلزار، تو وہ تر دہ، میوہائے بہ از بہ و نغز تر از نغز

و میخواست، که برائے ترویج بخیان کعبه دین، شامی و هوسمند را بدو در کشید شرح

وَمَنْ سَلَّمَ كَفَّارٍ وَصَنَعَ مَعًا نِدًا

يَكَاذِبُ حَيْطُ الدَّلْوِ لِلْسَّقِيِّ وَالشَّرْبِ

نسبت زپاه و از معالی سپهر

سپاه منصور را سه روز بجهت ترتیب هزاره، که نوید لک از آیت اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ
مِی شنید، و قلعه مذکوره مقام بود چون مقدمات یزک را از پیش رواں، التَّائِبُونَ
اَلَا وَكُنْ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ، بهتید پیوست، و پیمنه و میسره باغتضا و
يَا اَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ كَيْفَ يَشَاءُ مِمَّا يَكُنْ لَكَ، و شاقه بعظام درست ساق،
که بمناجات ثَبَّتْ اَقْدَامَنَا ثَابِتٍ قَدَمٌ بُوْدند پایدار شد؛ و جناح به معاوضت، اُولَى
اَبْجَحَةِ مَشْنَى وَثَلَاثَ وَرَبَاعٍ، فرغ بال یافت؛ و قلب مومنان، بَيْنَ مَبْعُوثٍ
مِنْ اَصَابِعِ الدَّخْنِ يُقَلِّبُهُ كَيْفَ يَشَاءُ، قرار گرفت؛ و نظم

بعزم غزا بار کرد محکم

جُنُودَ السَّمَوَاتِ وَالْاَرْضِ بِمِرَّةٍ

باز نسبت بطریق التخمیم

چون روز مرتب از سر جهاں جمال نمود، و روزهای میام از راه تمام سوب صادر

یعنی کہ سہ شنبہ وزمہ ہندہ شدہ

باز نسبت رتیر است چوتیر

حکم اندازان شیش محمدی، ہر یک از نون والکین اللہ دہی، قوس سہم ساختہ، واز کاف
الکین اللہ بکاف، وراخرین حدیک حرف پرداختہ، بہ متابعت سایہ بان اعلیٰ
مساعت نمودند اشعر

وَأَنْتَ بِأَمْدَادٍ كَرِيمَةٍ لَا تَلَا
تَقْطُلُ فَوْجَ جُيُوشِهِ بَجَنَاحِمَا

نسبت آب میں طیف چو آب

از معمورہ این آبادیو گیترا خراب آباد پرس دیودلوی لشکر ماسولیمانی را پنج کوچ
سہ آب بزرگ حجرہ افتادہ یکے سینے کہ سینہ بچرخاں قلب در جب بنمود، و آبش از سی نے
در از برتر، و دیگر گوداوری، کہ بہ میدان فراخ عرصہ خویش گوئے داوری از ہمہ کرہ
زمین برودہ است، و سیوم ہینور کہ سینہ او کم از سینے نبود، و دیگر رود ہائے میب آواز
چکا و کامازم نوارا خود بطریق پروازی گزشتند تا بعد از پنج روز منزل باندری، اقطاع
پرس دیودلوی نزول شد۔ دلوی، کہ دلوئے است پر کشیدہ مطیعان حضرت، و از بیرمور
و بیرنڈیا آبی ہی خواست، ہی خواست کہ بقوت بازوئے لشکر منصور ہر دو بیر را بادیا ہم در

کوزہ کند چوں بخون سپاہ آنجا رسید شعر
 حَتَّىٰ لَحَاطُ مُحِيطٍ مُحِيطٌ مُحِيطٌ اِدْبِيه
 وَمَا جَ سَيْلٌ اِلَى سَيْلَانٍ وَالْبَيْتِ

باز نسبت نگاه کن ز فلک

آن دلوے کہ در اں بے ابی بر خود خشک شده مانده بود، از سر گردش چرخ در طالع
 خود سعادت و در برج خود ثبات تمام دید۔ در زمان باستقبال انجم مسعود اسلام آمد
 و دائرہ فلک و شش لشکر را بہ ترتیب نزول رنہوں شد۔ چوں روز مشتری از دل مہر
 روشن گشت، ملک الشرق، در روشن کردن خبر بآئ پیش ہمسرعان آتش
 پائے را دام گرم خیز گردانید؛ و از ہر طرف تفتیش و تفتیشی بود تا از آیندگان منازل
 پیش چنان معلوم گشت کہ دو رائے معبر کہ در اتحاد یک رائے بودہ اند و ہر دورا
 اتصال محکم تر از فرقان دو پیکر۔ چوں سہرہ پندیا کہ برادر کتر است، برائے اہمات
 مصالح ملکی، از خون آبار دست خود را کف خضیب گردانید، و سرایشاں را کف
 خدمت آنچہ شناخت، رائے برادر بزرگ سہرہ پندیا، از چندین ہزار ہندو کیوانی
 اجتماع ساخته است، و دو شہر خالی گذاشتہ، و برائے سلاطین و سیر شدہ، و بلال
 دیوا، رائے دہو ہند، چوں شہر بار از ہمارائے خالی شہودہ، آہنگ آں کردہ، کہ
 بغارت محاجن ہر دو شہر سیر شہریں را یک منزل کند ناگاہ از عقب آوازہ آسمان

شکاف، وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ، از کوس لشکر منصوب نشود، و در غلبات،
يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَرَارًا مَكُوتٍ، مانده، و ازال مهابت،
چون زحل منعکس، بحال بد و طالع معکوس، بسوکت بروج هبوط خویش راجع شده، و از
سیاره سیر و سطرطیر دام شده، و بیت انخساف خویش رسیده شعر
فَأَمْسَى سَتَعَدَّ الْإِحْتِرَاقُ
کشیطان یَصُولُ إِلَيْهِ شَهْبُ

نسبت سیوه نگر پنجمه و نو

ملک، بار آن همه اخبار را به پیشگی تمام بر رسید، پس چون روز یکشنبه از سر آفتاب
جہاں افروز گشت، و شمار ماه روزه بجهت غزاة صایم از طبق آسمان ایسی پیدا کرد
یعنی که سه و بست برآمد از ماه

بالتفاق ملوک کبار، که بار محمد هم بر ایشان بود، از جنگی اصول و فروع لشکر یک تن
سوار و چهار بر چیده، بر چیده، و جرده شده ناوک افکنان، که در یک دانه ششاش
بروئے نظاره متحیران، هزار مشک کنند، و تیغ زمانه، که بیک ضرب شمشیر کرده کوه را
چون جوز، بدو نیم سازند شعر

فَأَضْلَحَ بَاغٌ قَطَعَتْ بِجَسَائِمِهِ
كَأَضْلَاحِ بَطْنِ بَسِکَيْنِ قَاطِعِ

باز نسبت ز راه نامہوار

مدت دو از دہ روز، نرم دہانان سخت سم، و نرم روان سختی کش، و نرم دلان
 سخت کوش، و شبہائے وفراز ہائے کہ از فریدین آل چرخ رادوران
 آمد و از نیزدین آل باد بقیافتد، فرو و میفتند و بر می آمدند۔ فرارش خار، کہ از خارہ
 بالمش داشت، از انہا بود، کہ اگر گدن را بجنباند، رہ نور و آتش از بس شتاب چوں بساط
 پرنیان می نوشتند؛ و جویہائے فراخ عرصہ، کہ بیشتر پرنیان می مالست بر آں آب
 کہ کوہ را فرو غلطاند، در شبہائے تاریک بگزیداری می پیوندند۔ لورہائے کہ طوفان
 نوح آنجا فرو رفته بود، و سیچ چابرنیادہ، مرکبان کشتی وش در انہا، مانند جہازے
 کہ در موج تند افتد، گاہ بقعر فرو می رفتند، و گاہ بہ اوج بر می شدند۔ و سایر رفتگان
 بقوت آسمانی، در زمینہائے کہ زیر مغالیکہائے آں از تحت الشرعے آب بتواں خورد
 و بر کوہہائے کہ بالائے آں از ابر دست بتواں شست، اگرچہ دشوارے می دیدند
 المہم آسانی میگذاشتند شعر۔

رسیدن سپہ بادشاہ بدہوستان

بسرعتی کہ شد از ہمیش صرصر کند

چوں روز بریس بطالع سعد با ماہ ہم در تہ کنگر رسید، مصرعہ

یعنی کہ پنج شنبہ و از ماہ نیز پنج

باز بنیاد نسبت از قلعه

شکر باد شاه قلعه کشائے بهنگام استوا، که قرص آفتاب زمین را تنور تافته گردانیده
بود، پیرامن قلعه دهور سمن در تنوره بست حصارے بدان شان و نظر آمد مصرعه
کز دیدش آسمان نیامد به نظر

نه دهور سمن در بلک دریائے ناش بیر مصرعه

محیط گشته زهر سو بگر و بیر غدیر

گوئی میان گرد آفتاب بنیاد است محکم، با چندان دور ساغرهای لباب، خرابیش کمی

تَدَى حَصَا حَوْلَهُ الْمَاءُ اسْمُهُ بَيْرٌ

يَكُونُ الْمَاءُ فِي ابِيرٍ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ فِي الْمَاءِ

شعر

نگه کن نسبت حیوان آبی

سکنه آن قلعه را ملته از روش آبی بود. در اندام همه را از بر دابر و لشکر رزه در دست
و پائے اقتاده بود. و از خیالات سهم ناوک افکنان ماهی وارد و رونا پر خار غار گشته
و آن همه ماهیان سمناک، هشت درشت، سپهر بار پشت لبند و جوشنها
پوشیده، بر میجو شیدند و زیر و زبر می شدند، چو تپاک آن آبیان داران آبگیر

رَأَى الدَّهْرُ قَدْ قَالَ فِي الْمَاءِ مَاهِي

راے ہلال دیو، از ہیبت دریائے قلب سلطانی، مانند آب گرفتگان، زرد برگشتہ،
 دلش مانند غنغنب غوک از بیم برہم میزد، و دروں بیر خویذہ، بعزیدہ زبان نفس
 نفس لاف می پرانید کہ قلب شاہ را جواب گویم مصرعہ
 کَمَا ضَفَدُعُ الْبُرِّ حَيَّيْكَ مِنَ الْيَتَمِ

میں نسبت آتش چو گلستان خلیل

و اگر آن آتش پرست میخواست، کہ دم دود و دے بنیاد، مشتے خس کہ پیرا سن بود
 و دے می دمیزند، و اشتغال میکردند، کہ روزگار با تاید چون تودہ از دودمان آتش
 پرتان، دہور سمندر بر آید۔ خود را در آن شبہ نیست مصرعہ
 مِنَ النَّارِ يَبِيدُ وَبَالِدٌ هُوَ وَسَمْتَدُرُّ

چوں لشکر ترک، کہ دریائے آتش است، بہ سوختن جس بند ہائے قصبات ماوریہ
 این آتش بنیادے دارد، کہ سنگ قلعہ را نیز چون سازد؛ آخر این قلعہ، کہ بہ
 دھو سمندر ش سیکویند، نزدیک خویش آئے دارد، و پیوستہ درین زمین باب بودہ آ
 چوں زبانتہائے شمشیر ترکان بر کار شود، اگر آن ہمہ را اطفال ممکن نہ گردو، کم ازان
 کہ دوخانی را جواب گویم، کہ چوں سوختنی ایم، بارے بے آب نہ میریم۔ رائے از دم
 دادن ایشان گرم شد، و آتش درونہ خود را روشن کرد، کہ پیش ازین آتش پرتان
 بزرگ ما، از انجا کہ چراغ دل ایشان روشن بود، چنین روشن کردہ اند،

که هرگز بهندوشش ترک، و آتش پیش آب تاب ندارد. چون چنین است، ما را پیش شعله
 پیکان ترک جز روئے تافتن کارے دیگر میسر گردد. آب نه باید ریخت، که بشعله آتش
 روغن شود، و ما را هم در زندگی طعمه آتش گرداند پس سرکشی آتش از سر میجویم، و به تواضع
 آب بر روئے خاک غلطان شش رویم. بود که آتش غضب ترک قدے تسکین
 پذیرد، مشعلان فتنه، بدیں باجورائے، از گریه که داشتند، قدرے سرگشتند، و از
 جانب آسرو دهر بمندر دل دریا کردند، و بران شدند، که دروازه بیرکشایند. مصرع
 وَيُطْفِئُونَ بِهَا نِيرَانَ فَنَتَحَمَّ

نسبت می خوان که مستی آفت

صبح گاهان، که ساقی دور سرخی از تیر قرا به مصفاے آسمان بیرون نمود، سرور
 لشکر پیرامون آس قلعه نگین، که معبر از آسیب آس و بار شکسته بود، دور فرمود.
 و آس همه سالنهای دریاوش را، که گروا گرد و در حصار بود، میدان کیت تصور کرد.
 و انگائے شیران مست و سرگران و بهشیاران شیرگیر، مجلس مجلس، مرتب گردانید
 و خود با تاجمل ملوک پیش دروازه قلعه بایستاد و خروش خوفا از شهر بران خون آشام
 برآمد، و از بانگ دهل غازیان غلغل در سر افتاد و شمشیر صوفی مزاج پاک وینان خون
 مفسدان را چون شراب، در دجهت الله چندان فرو ریخت، که سیلاب تا بقعر حصار
 بدوید، و صلائے خرابی در داد. از آتف شعلای پیکان خون در اندام همنو داشتند بود.

و عرق از ایشان روان شده مجلس ملکی در بند آں بود، که در آن قلعه چوں کلاه دیو،
 سنگ انداز فرماید، یا سوئے این سران سپاه اشارت کند، که بنوک نیزه بر سان جام
 خالی نگویند، تا مفسدان خون گرفته ازان بسیر بر جوش، مانند گیس از خمر سم
 بیرون پرند. اما حالے برای مصلحت از تحمل نقطه فرو گذاشت که در تحمل را کار فرمود،
 تا یک مجلس اسلام و ذمه بر ایشان عرض کند. اگر میل نمودند محسب، و الا بطریق
 حسبته آں قلعه را بنگ مغربی چوں سفال خرد کنند. شعر

وَيْسُفُكَ مِنْ حَنَاجِرٍ كُنْهًا
 دِمَاءُ سَفَلَ رَاحٍ مِنْ هَرَجِي

اینک این نسبت کفر و اسلام

چوں لال دیو دریافت که در معبد او بانگ نماز خواهند گفت، و بت خانه را
 در سجود خواهند آورد، و جائے که دیو را لال نام کرده بودند، قاسم موزنان بالا خواهد
 و خطباتیج محرابی را دستیار زبان خواهند ساخت؛ چوں شب جمعه، طیلان سیاه
 شام بر دوش افکند، از منبر سنگین کوه بر آید، آں لال، که دیو لازم اوست، بعد از
 نماز خفتن کیسول بخشیش لشکر اسلام بیرون فرستاد. حال که او در حلقه سنیان درآمد،
 مانند ابیس از شنیدن آواز قرآن کرگشت صفای تالیان دید پیرامون
 و در حصار حلقه کرده و حافظ شده، تا چوں بامداد آں روز خجسته جمعه جامع عالم را

وَبِمَا أَمَرْتُ اتَّبَعْتُ مِثْلَ نَهَايِكُمْ
إِنِّي قَاصِرُونَ أَنِّي أَخُوهُنَّ أَجْمَلًا

نسبت زکمان و بابت زه

رسولان چون توضع راے، که در شگستگی بکمان لزوم می یابست، درست کردند بدان
اعتقاد که شگستگی استواری تمام داشت، بپای کشیدند و پیشین ملک چرخ کمان آوردند
و در بقیه استخم خود ده او، که بابت زه بود، به کمان گشتان شکر رسانید. چون ملک را
درست گشت، که آن منصب به کم بقربان خویشین رخصی شد، که ختم از سر بر و کیناؤ
و کمان غدا را شگنجه آسایش داد. شصتی

● فَقَدْ أَشَارَ بِتَرْجِيهِ الْقِيَاسِ الْقَوْسُ

کهما لفظی و تراجیع تنایج القوس

بما دوان که روز سه روزه و شمار ماه از عیان قوس روکش گشت. مصرعه

یشتی آذینه پیش از سه هم

و چرخ خنک سپه روز که نقش تور دارد، پوشیده شد و متولطان پے افتاده،
که کمان وار کوشین و راست گوے بودند، چون بالک دیونایک دمان دیو و جتیل،
باشته بیتمان دیگر پشت بسته بیرون آمدند. و قامت خدمت را پیش سائبان اعلیٰ
بعد رتیر بر تالے کمان، خدمتی ساختند، و سخن پرچاشنی آغاز کردند، که بزرگ پر زد. و گفتند

کہ رائے باراتی، کہ از زہ کمان راست تراست، عرضہ میدارد، کہ اگرچہ بندہ بلال، در
خودشگی از کمان ہندوی، تا تراشیدہ و بس خم تر بود، چوں دریافت، کہ ترکان ہر کجا کہ گوشہائے
در از بینند، در جز کمان کشید، پیش از آنکہ زہ در گدخم کنند، وہ قبضہ خویش آرند، خود را بہ
دہانگان خاص تسلیم کردم، و بہر کشاکش کہ ہشت، تن در دادم، و کمان کشی تیر کشائے
حصار را در گوشہ نہادم۔ مستحق

إِنِّي لَأَتَّخِذُ مَخَطًا أَصْرِكَ طَائِفًا
كَالْقَلْعِ سَيَخْجِدُ مِمَّا فِي الثَّنَائِخِ الْوَيْثِرُ

وصف پیلان این چنین، جز من از کس ناید صواب
ہمچو کوہے کس نیار و سایہ کردن جز سحبا
ہم از پیل است ای جان نسبت گفت

ہر یک نجدی، نجدی کش، حضرت پیکر آدمی شش، گزک پولاد بر سرش، گونی بر سر
ابرہالی است سرنگوں۔ دو شاخہ آہن در بنا گوشش، پنداری لائے لاجول است
کہ کرد است آہرنے راز بولن

مخت سری، فرمان بردار، در بارہائے گران گرانبار ساختہ، بار بادشاہ از در آیش
درگاہ۔ قصالی ستور راز کنگر آہن و نختہ، کنگر آہن راز عاج دستہ انجختہ۔ زر ناب

بر تالش کمر کا رستہ، تالش ہنگام کار در آہن غرق شمشیر بگوشش از در جنات زمینت زیبا و
 سوار در عقب جنات بے رکاب کار گر خطوش نشانہ ماہی، گوشش بارین
 دغل بادشاہی فراخ نائے، باریک آواز، دستش بے چنگ، و پالش در طرف
 دف ساز۔ ساقش چوں تنہ درخت محکم و استوار، تنہ او زربالا باربار۔ گرگ را از دور شکم
 زندان او، پہلو چوں دہن خنداں۔ گیران را از مغربی دست خویش در طلسم
 خوابانیدہ۔ و زوان را بیک پرتاب تا عدم پرانیدہ۔ نشان بچگان خرطوم از سر
 ہندوان گوئے ربائے، مادہ شان از خون مغلان حتی در دست و پائے ناخنش
 دافع تاختہ، اماہر جا کہ آن ناخن رسید چشم باناخن بیرون بریدہ۔ کف پالش ہمینی
 ساکن حال را در جنبش آوردہ، ولیکن سلسلہ سوئے خویش کشیدہ۔ شعہ
 تَزَكُّرْتُ لَكَ اَعْلَامُ اِذْ مَالَ فِي الْوُغَا
 كَا اَعْلَامِ اجْنَادٍ اِذَا سَدَ نَصْرُهُ

بازاین نسبت گران از پیل

سکس پیل حملہ، گرفت آں پیلان را فائے بزرگ گرفت، یعنی آن کو ہماے سنگین را
 مقناطیس کو ہماے آہنیں معبر تصور کرد، و عمدہ داران را در تہمد ایشان و صیت
 فرمود، کہ آں ابر بہار را آب دہند، و آں کو ہما را چافرمانید۔ شعہ۔
 حَتَّى تَعْجَبَ الْخَلَائِقُ اِذْ تَدْرَى
 تَرَعَى الشَّوَاخِجُ وَالسَّحَابُ تَشْرَبُ

باز این نسبت روان از اسپ

چون روز مرغ از سهولان مطلق خان گشت، بوقتے که تیزی آفتاب از اوج گرمی
جانب زمین میل کرد، رائے غبار انگیز که همه از باد اسپان می پرید، آن همه باد پایان را
سوی طویلہ عرض گاه اطاعت فرستاد تا پیش سایہ بان اسے حلقہ بکشد چون صد بار
باد که پیش ابر آید، آمدن گرفتند از بال سایہ بان، که با تواد جبال پیوسته بود، و سایہ
بران دیوان گسترده شعر

يُرَى فِي حَيْثُ الْوَقْدِ النَّاطِلِ مِنْكَ آتَهُ
سَرِيرُ سُلَيْمَانَ أَظْلَى عَلَى سَرِجِ

وصف اسپانے کہ زیب نعل شان جسم ہلال
باد شان بے کاہی و آتش آسانے ہلال

رہ نور دانے ہمہ تنگ از میدان صفت بیرون جستہ، بلکہ از عصہ فکرت ہم جہانی
کہ گاہ آشنا دیرا شتراب آب پندارند، زاغ چشمانے کہ از چشم سرمہ کردہ شبہ یزیرا چشم
در نیارند سیاهان سپید روئے، گوئی کہ از گوشائے شبہ برآمدہ است۔ فقرہ
خنگان سیہ سم، پنداری کہ شب در پائے خورشید افتادہ است۔ ابر شان سیہ خال
خیال رود کہ ابر ہائے سیاہ از باد پرانندہ گشتہ است۔ گلگون سرخ جال تصور افتد

بہ بساطِ نور بیا راید، آن جماعت مجاہدان نسبتِ غزا کار بجا و پیش بردند، و دیوار
حصار را چون مصالحِ صف بروئے زمین بست بگسترند، و در اس دیو خانہ
با صفہائے لڑاک در روند، و بقوت تمام شعر

يُقِيمُونَ فِيهَا خُطْبَةً وَجَمَاعَةً

الْآنَ اصْنَامًا تَخْرُجُ وَتُجَدُّ

بہ نسبتِ موچوموئے باریک

گیسول، در گیسوئے تل دام شب، چون عساکر انبوه تر از موئے سرِ عظیم اللہ را
سرِ سرِ معاینہ کرد، از ہم آن، بر ساں شانہ ہندو، موئے براند امش بیج گشت، و
مانند موئے مرغول بر خود پیچید، و تافتہ و در ہم بقفامی افتاد، جمی شتافت تا برائے
پیشیں رسید، حالے کہ از دریا فگلی سپاہ طفلہ شعار سرِ موئے باز کشاد، نزدیک بود
کہ شاہنہائے رائے خرد و لشکندہ در ماتم خویش موہا کشادہ کردن گرفت شعر

وَقَدْ شَوْشَتْ أحوَالُهُ مِنْ مَخَافَةٍ

كَصَدْعِ السَّكَارَةِ حِينَ تَشْوِي تَصَوَّرَ

باز نسبتِ نگرزدیو و پری

بعد از اس بالک دیو نایک را، کہ بالک دیو در شیطنیت و فطنتِ موازی بود، فسوس

ونیرنگی که دانست در آموخت، و سوئے سپاه شاه جم نشان رواں گرداں
 سایه خاکی پیش سایه بانان سپایوں جان ز نهار گناں در رسید؛ و بخت طالع دیو
 جانی نان جانے درخواست کرد، و غزیتے که در دل داشت بر زبان؛ که بنده
 بلال دیو، چون لکڑ دیو و رام دیو، رام فرمان شاه جم نشان ست۔ و به انجبه سلیمانی
 عہد امر کرد، مامور است۔ اگر در احضار تیزریان دیو، میل سپان حضرت منظور نکلیں
 دیگر اشارت رود، اینک ہیتا۔ و اگر نیا دکا و کا و برائے خرائی این چہار دیوار باشد
 پیش خویش دیوار بر توان آورد۔ حصار حصار بادشاہ است، گیر کہ بنده بلال دیوار از
 سر قلعه سنگے چند بر تاب کر دلا حول کہ آں سنگ دیو بر آرمیان آسیب تواند آورد
 پس چہ بہ از انکہ سنگ خود باحو دنگاہ دارم۔ چوں ہندوان دیو گیر سر در پریشانی
 ننہم۔ بند و بعد از سوختن دیو شود۔ ہنوز کہ شعلہ تیغ ہندی ترک بہن نار سیدہ،
 خود را دیو ساختن از مٹیاری تبا شد بنگر کہ چند جانہائے دیوان ہند و غبار
 لشکر بادشاہ گردا بندہ میگردد، کہ آں ہمہ جانہائے فرانی این سلیمان دیو بند، بباد دادہ
 و لاجرم بعد از مردگی ہم حاکسار ماندہ بنده بلال دیو اگر چہ از نسل دیوان بزرگ
 آتاپش وزیر آصف رائے، کہ فرمان دہ دیوان سلیمان است، ہم شیطنتے،
 کہ داشت، از سر نہاد، و تن جانی خود را در حمایت سپاہ فرشتہ جناح وَاَلَاکُ صَفَاً
 صَفَاً۔ کہ بد ہمینہ و سیر است، انگند، و مانند دیو در رمضان، گردن بسلسلہ افتاد
 تسلیم کرد و شہر

حَتَّى تَخْلَصَ حَيْنَ يُنْظَرُ بِالْمَنَى
وَجَهَ الْخَلِيفَةِ عَيْدِ أَهْلِ الْعَالَمِ

باز بنگر نسبت تدبیر

چون دستور عالی را پیغام فرد تنی را استماع کرد، اگر چه به نور را خورش در و نه
را که را روشن کرده بود، مع هذا اشارت خلیفه اسلام با و از رسانید، که بر را
بنال دیو و سایر رایاں فرمان حضرت خلافت بریں جمله است؛ که اول شمع دوزبان
لا شهادت پیش ایشان داریم، بود که از نور و دو پروانه روشنائی یابند؛ و اگر پیش
نظر بصیرت ایشان پرده، تقدیر حائل شود، که آن نور را بینند، حکم جل الله ربعة ذمة
بر رقیه تعبد ایشان عرض کنیم. و اگر از آن نیز گردن کشتی نمایند، سر رشته تاب نیارند، هیچ
بار بر گردن شان نهیم، بلکه گردن شان را از بار سرنیز سبک گردانیم. ازین
سه شطر را که بنال دیو بر که امی آساید. مانیز بار را زنان لشکر دباں همیزان
کار پنجم جواب می باید همیزان را بنجیده. و نیز اندیشه خورش مصرعه
بصدق پنج بران سلان که ماتری زوراً

باز نسبت درست و راست چو تیر

فرستادگان را از هم آں پیغام نزدیک بود که سپری شوند از شکستگی گفتند

کہ باپکان ہندویم۔ ویس پیغامہا، کہ از تیر است تر است، چوں ہندوان رکیش درست
 نیست، شاید کہ کثری در انہا راہ باید۔ راست روئے دیگر بہمتی ماروان باید کرد، تا فرستادہ
 کہ بقوت بازوئے شہاجہ، ہر آئینہ در درونہ رائے چناں در رود، کہ عرض محصول
 پیوند ملک را تخمین فرستادنی، کہ رُمیا بغیر دام بود، و محض ثواب نمود؛ و کس حاجب
 ہندوان بر کارا، کہ مانند تیر ترکان مار با پردیو، و یہ نیروئے تمام، با آں دوسہ روندہ
 دیگر پرتاب کرد۔ آں فرستادگان بقوت بازوئے در فرستندگان سہنک چناں، بر
 پریند، کہ در شہم زدنی از حصار برگشتند و زخم زبان بر رائے آوردند۔ رائے بہ مجرود
 شنیدن آں صریر، زہرہ شرگاف دیوانہ وار، از جائے بجست، و خود را در پناہ جنت
 انداخت، چہنچہ میخواست کہ زہ گوید، گرہ در زبانش می افتاد۔ دیر بایست تا سوار دہانش
 فراہم گردد! چوں قدرے ازاں سہم زدگی دل پریدہ او بجائے خویش باز آمد، برسان
 تیر خدتی، دستا بستہ پیش ایستادہ، و گفت، کہ جملگی سہامے، کہ از قبضہ چرخ نصیب بند
 بلال آمدہ است، صامت و ناطق، ہمہ خدتی در گاہ چرخ پناہ است۔ بندہ بلال نیز یکے
 از دہانگان ست۔ باہم اداں ہنوز تیر شہاب با قندیل باہ فرو نہ رفتہ باشد، کہ بر کمین شگستہ
 ہندوئے، کہ بر بستہ زنا است، و زنا را کہ بر بستہ آں شیش دام، دیگر شستہ تابی
 با خود نگاہ اندازم، و ہمہ پیش کش کش تحمیدی سازم۔ و اگر بنا بر ذمتہ ہر سال کیستہ تیر برگردم
 نند، تیر وار کمربندم و گرہ دشمن نگم، و غرضی بندگان دولت حاصل کنم بخدا اے کہ تیر خواہ را
 ایں وزن دادہ است، کہ دل شکن گیران را ترا زو سازد، کہ ازیں وثیقت نگم، رم شش۔

کہ صبارا گل آگیاں کردہ اند طینت شان از باد انجمنہ، چنانکہ از آب نتوان ریخت۔
 منظر شان از آتش ساخته، چنانکہ از موم نتوان ساخت بستم شان از آهن، والیتاد
 شان بر ہوا ممکن۔ کلک شان ہوں نے بر آب، از غرق شدن امین۔ عرصہ پیش
 سینہ چون پیشانی پر دلان فراخ، و فرجہ میانہ گوش مانند چشم مدخلان تنگ۔ بعضے
 پیل مسکین و بچے چست گیر کہ کوئی در سوراخ مورد در خواہد رفت۔ و بعضے گرد مہرہ
 و نزدیک سرفسار پاریچ، پنداری کہ مہرہ ایشان از دہان باہر بیرون آمدہ است
 روندگانے در روش طرقت، ہواشان زیر پائے و بر آب، خرام شان رسیدگانے
 در مذہب ریاضت، بمصرعہ

جو ہر ایشان حلال و چوب حرام



حدیث آمدن رائے، و فتح و تصور سمند

زہر کاوش گنجینہ باز رفتن شند

باز نسبت تکرار علویات

چون روز آفتاب از سرافق روشن گشت، بلال دیو آفتاب پرست شعاع شمشیر
 اسلام بر سر خویش معاینہ کرد، و سجدہ کنان از برج خود بیرون دوید، و پیش سایہ
 گردان ظل اللہ بر آمد، و سایہ کردار لزان و بے جان بر خاک مذلت در غلطیہ

و جبهه بندگی را در زمین مرل غروب داد. بعد از اقتباس نور اقبال در پیش بخت،
 باشارت حاجب ملک الحجاب سوئے بروج استقامت خود، بخت نقل کو اکب قری
 خزاین و بر آوردن ذخایر و دفاین، رجعت کرد. و همه شب گنجملے، که چون آفتاب
 در دل شب غارت بود، بر می کشید؛ تا هندوے شب گنج خورشید از زیر زمین بیرون
 آن همه گنجملے خورشید تاب، که از دست او خاک بر سر افکنده بود، دامن افشان
 کرده، پیش سایه بان همایونی رسانید، و به خازنان بیت المال تسلیم کرد. در آن شهر،
 که چهار ماه را عصمه چهار شهر اوست، مدت دوازده روز مقام شد تا سیارات پیش
 آهنگ انجمن عقب مانده اجتماع یافت پس پیلان و صورت مند را بسوئے حضرت
 خلافت، به نسیم نوازش، مانند ابرهای که از باد شرق سو قبله رود، روان کردند

وَالْجَيْشَ عِبَا كَه تَيَّرَ مِنَ الْبَحْرِ
 تَرَبَايَه شَهْبُ السَّمَاءِ تَكَلَّمَلْ

شعر

آهنگ سپاه سوئے معبوره
 فیروزی بارو فتح رهبر
 کاربان معنی اندر نسبت اشتر نگر

چون ناقه شوال ذب میان کشته در هوا کرد، و حمازه روز از ته هوید بیرون داد

یعنی کہ ہندو روز شوال چار شنبہ

جبلہائے بلند آوازہ لشکر بعزم معبر بر شتر بستند، و سوئے تریہائے دریا کاؤ
بر کاؤ و بگام شتری راہ برداشتند۔ و از تہ جمادار رشتہ دراز دادہ، زمین می پیموند
و در زمینہائے در شتر گریہ کہ شتر در مغاکہائے آن گریہ نماید، چون پلنگ می جستند
و موش خانہائے پایچ، کہ دست بختیان دروئے تانوشک باز فرو رود، بپویشتری
گند شتند۔ خارہائے درشت پائے شتران را چون تم اسپان بیخ دوز میکرد، و تیغہائے
کودہ تم اسپان را مانند شتران می شکافت۔ تیزہا چون ہو و جاسخت را می درید،
و جوال دوزہائے خار مید وخت بشکر فرمان بردار و تحمل مشقت ہم باو شاہ، ہر روز
اگر بار کدہ گران بر ایشان می نہادند، بے بیخ ناقہ و جملہ بر میداشتند، و ہر شب بر پشتہائی
کہ از کوبان شتر ناہمو اتر، پیلورم میکردند شعی

وَيَجْجُ شَوْكُهَا فِي كُلِّ ضَلِيعٍ

وَيَدْخُلُ كَالصَّوَارِي فِي نِيَامٍ

بنگرا این نسبت کو ہست دورہ

سپاہ کوہنیش، بعد از پنج روز از تاریخ بالا، دسرخد ولایت معبر فرو آمد۔ میان حد معبر
و دھوکت در کوہے پدید آگشت، سر با بر سودہ و اصلع از رستینہا ازیں کوہے
کمر بستہ، و تیغ برداشتہ، جبریان را در پناہ گرفتہ لشکر خیر کشائے را از دو گھٹی و دو

غفل در بستر افتاد۔ اگرچہ از بستر نیز بانگے و فریادے بر می آمد، آن ہمہ باند صدائے چاہ
آوازه بود، دروغین شهرتیر و رائے بستر، **منظم**
آں بستر بلا ہر دو، چوں کرد فلک پیدا
باداہ شیاطین قد لعمر بیدران

طاغوت ہتھو دیر تھی میان راسر پوشیدہ می داشتند، کہ کسے غور او در نیاید، چون بستر را گفتند
کہ "واقعہ خواهد افتاد"، سرش باز شد، دہان باز کردہ بماندخواست، کہ چون چاہ در زمین
فرود رود، اما باز خود فرود رفت، کہ نباید رسن در گلویش کند، و آلبشس بیبرند۔ درین کشکبش
بود، کہ جنبش لشکر نزدیک تر رسید۔ قلعه متزلزل گشت بیش بستر اقرار نماندخواست
کہ سوئے دریا گریزد۔ اول بدست دہمائے سرد حست سوئے دریا پیغام فرستاد،
کہ "چندین گاہ زیر عبرت ما بودہ، اکنون مرا کہ تیرم، از انہو ہی لشکر ترک بے آبی تمام
پیش آمدہ است، در جزائر خوشم نہادہ"۔ چون آن نفسہائے سرد بدیدار رسید، دریا نیز ہم
در دم زرہ پوش گشت، و از درونہ پر جوش خروش بر آورد، و جواب داد، کہ اے بستر
برین سوئے نیائی، کہ ما را در چاہ افگنی ملک از دست تو خود را ہ چاہ افکنیم، ما حوض
شک نہ ایم، کہ کاو کاو بستر در افتد۔ خطاب با بحر است، و خدائے مار بزرگی دادہ،
کہ سبع مسکون را محیط شدہ ایم۔ اگر موجے از لشکر بادشاہ بحر دور، بر آہنگ نثار ما ہی
بشارت ہوائے استخر، لکم البحر، لیتا کلو امنہ لحمًا طریًا، جانب ما آمدہ، تا
از تموج الطاف بزرگی ما را ریادت گرداند، ما را نیز آخر دریای گویند، و شرعے و حیائے

وایم نفا ییے که در خزینہ ماست برائے آن روز نگاہ داشته، چندین گاہ عبرہ ما
برکنے شتے خس و خاشاک گذر داشت. اکنون که من آبه را گرد لشکر بادشاه خاک گردانید
بعد ازین من دریانه ایم. گوئی که در خراب حضرت یکے از عکله خاشاکم. اگر خزینہ گوهر دارم،
شما طبقه ملوک خدایگان فی است، و اگر جزائر معمور و خاکست برائے خطوط دیوان اعلى
عبره هائے که بر روی آب است، آن خود پوشیده نتواند داشت. کران تا کران بغینائی
چون عروس آراسته، هر یک جاریه است با جهان منتظر فرمان بادشاه راستین،
تا یکم تسلیم فرماید. بعد ازین ولایت حق و مقدر این دیار بدست آن مالک مالک است
کَوْلَايَةِ الْمَمْلُوكِ فِي يَدِ مَالِكٍ

چون این خروش دریا بگوشتائے سیر رسید، سیر نیز اذول تھی بخروشید، و از غایت
بے آبی خشکی درو نه خواست، که دریا را فرو برد. چاه کور را مانست، که چشمه اش در
مغاک فرو رفته بود، و هیچ تری در درونش نمانده، کارکنان سیر نیز سرشته تمالک
از دست برفت. از آنجا که آن همه آبیان را بے آبی صعب پیش آمد، ناچار اتفاق
کردند که سیر را در راه خشکی دوان کنند. شعر

قَدْ اجْتَمَعَ اخْتِلَافُ عُنْدِ بَيْرٍ

کَمَا هَجَمَتْ طِمَاءُ حَوْلَ بَيْرٍ

این نسبت رنگین است ز برگ تنبول

برایم کبار، چون رائے رایان را از برگ طاقت هتی دست دیدند، به سخنان رنگین

فریش دادند که راقمان را بیره تنبول باید داد تا جان سپاری کنند. باشارت رتس همه
برگستوانی و پاک تنبول شدند اما برائے آنکه برگ گرمی نوساخته کنند، تنبول می خوردند
و دهان خود را در ماتم خویش پر خون میپیدند گویی که آن همه هندوان زرد روئے
سبز رنگ به برگ تنبول می مانستند از برون سبز، زرد برگ ته و خون در برگ
نمانده، و مرگ برگ ایشان دندان نهاده که دندان از خون ایشان رنگین کند آن
نه خوردن تنبول، بلکه خون خوردنی بود زیر لب، زیرا که هر بار که برگ سوئے لب می برد
بیره تنبول زیر دندان سیاه روئے ایشان رنگ می آید، و خون می گریست و دهان
ایشان بخنده بیرون می برد. بیره نیز بموافقت ایشان بیره می خائید، و خون می خورد و شش

بِسْرِهِمْ فَمِنْ رَحْبِ كَبِيرٍ

وَيُمَلَأُ مِنْ دِمَائِ الْقَلْبِ بَرَّةً

باز شد نسبت انجم طالع

تا موب غزاة در عمرات شهر درآمد و شعاع آفتاب شمشیر بر سر برده و بول پر تو
افگند، و در و نه تاریک بپیراوش گردانید که هنگام زوال نزدیک آمد آب در و
نماند شمع.

كَادَ الْهَوْدُ يَبْطِنُ بِدِرِّ تَخْتَفِي
وَالْبِيرُ كَادَ يَبْطِنُ أَرْضَ عَرَبٍ

انگاہ زوال تا زمان غروب رائے زرد روئے، باز در رویان دیگر، در صفی امتدادند،
 و میخاستند بحدے، که اذان تافنگی آفتاب رانیز صفر آمد، و از دوران درگشت، و بر زمین
 افتاد۔ رائے دید که روز دوشنبه شب رسیده است جهان بروئے تاریک شد۔
 با جمعی پریشان دل، که آنکس میهم و جبیناً و قلوبهم مشتت، بر سمت شهر کم سیر نمودند، و از اینجا
 قدرے نقد و جس که تلب متقلب اور لشکین دہد، و ابرش وادھے چند با خود ہمراہ
 گردانید، و کوکبہ ہنرمیت آراستہ، سوئے شهر کند و رفرار کرد۔ چون صبح صحر مہابت بغایت
 شدید بود، آنجا نیز قدم استقامت نشن و راز گرفت، سوئے و شتمائے پیلان و بیشمائے
 شیران گرخت۔ نظم

چون زطل در و بال گاہ رسید

یا چو زہرہ بخوف گاہ ہیو ط

ایک این نسبت زین است و لگام

جماعت مسلمانان، کہ باروم کشتہ ہنود علاقہ داشتند، و از لگام لاتخند و الکافون
 اولیاء صبح دُونَ المؤمنین، سر بیرون برده، چون دیدند کہ رائے را دوال جزم
 بگسیت، و ایشان را غاشیہ قیامت بر سر آمد، جهان بر سر ایشان برسان حلقہ زین
 تنگ شد، و موج خون از پشت زین بگذشت پیش جائے نمد زین خشک کردن نماز
 عنان از موافقت کفار بر تافتند، و در زینہار اہل اسلام پناہ جہتند، و بفرہاک و ولہ

إِنَّا حِزْبُ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ، اعتصام نمودند - نظم
 از دینیت و تشرف ملک شاد شدند
 و از خودش اسیری آزاد شدند
 اگر چه هر یک از آنها بودند که بزداء بَغِي و اِرتِدَا اِدِصْرَتَدِي

نسبت اسلام و کفر است اینک این

اما چون بر دعوای ایمان ایشان کلمه شهادت گواهی داد و ملک اسلام بجهت تعظیم
 شهادت، دو شاقه چوبین را، که شکل لا دارد، بگذاشت، که گلوای ایشان را لا زند
 و با آنکه مباح الدم بوده اند، و ادای شمشیر بر سر ایشان فرض، برائے حرمت دین
 مسلمانی تیغ بر ایشان حرام کرد - و پیوند عفو خلیفه ذوالامان مامون شان گردانید -
 و از فقه حال کفره انفسار نمود - آنچه طایفه را از جهان سوزی آن آتش پرستان روشن
 بو و پیش چراغ داشتند چشم بر جاوه خدایگانی بر نهیونی ایشان در پے آن بیزید بر و دیلیر
 دیگر بقاعده داشت که شعر

يَكَادُ عُرْوَةُ الْأَرْضِ بِالطَّلُولِ يُنْزَعُ
 وَيُدْرِكُ قَمَرُ كَالْوَهْمِ بَلْ مَنْ هُوَ أَسْرَعُ
 نسبت ابرنگر لولو بار

درین اثنا ابرسیه روئے از سوسه معیران برآمد و بسبب آشنائی دریا جانب

ایشان جتے سخت گرفت، و ازین طرف نیز مدد می نمود. و میخواست که در میان
عیاری بنشاند، گاه شدید میشد و گاه نرم. همین طرف چشمه شریعت را آب میداد، و هم
بدان جانب آبیان را مدد میکرد. و برق بر دورنگی اومی خندید. چون جریان قلم قضا
چنان بود، که باران تیر موستان بدان گیران پلید زرسد، هر چند لشکر اسلام جهد بیشتر می کرد
باران سخت ترمی گرفت. گوئی که اگر پرده تقدیر بود، که پیش پاه منصوحا مل شد، تا آن
اگر پاپایان را خلاص دهد، **لفظ**

در آن مقام که سیل رسد ز لشکر شاه
که دستگیر شود و غرقه را بجسد تقدیر

تا لشکر دیاوش دبیر و مقول در آمد. بیهود و هول را دید، بیهوده رفت، و دھول نیز خالی ماند
و ابر کا فر مزاج، که به هند و سس سیه پوش مانست، از قوس قزح کمان هندوی کشیده،
و تیر باران را کشاد و سس هر چه سخت تر داده، قطرات را مانند پیکانهای آبدار میفرستاد،
چنانکه از جوش و برگستوانی میگدشت. اگر چه اندام آهنین غرّاة را از ان التفات نمی بود
اما قدری از تیر مانع می شد. گاه کمانها را از آب بے آب میگردانید، و گاه پیکها را
از هند سوس زنگه ره می نمود؛ و گاه بلطف میان تیر و بر در می خزید، و هر دور از یکدیگر
جدائی می افکند؛ و گاه در گوشه های کمان چیمز فرود می نخت، و
از دوش سیر گردانید. نم خود در پے کمانها چنان در شسته بود، که میخواست بند بند
هر یک جدا کند. باین همه، تیر اندازان استاد و کمانداران و انکمان خود و کمان مستم

ساخته بودند که نه آبرهمن بران کار کنند و نه باران تیر و دست یابد. و باران تیر ایشان
 که از سر روان بود، همه برقی بلامیرخت بعضی آب گرفتگان آن آبگیر، مانند اورسورخ
 و زخم می خرویدند؛ و بعضی را پیکانهای آبدار در رخنه های شکم چون آب در سورخ مار
 و مور در می رفت. و راوتان هندو، که سوارگان آبی بودند، گنبد کنان در می رسیدند،
 وزیر پای مرکبان ترک پست می شدند سیل خون و سیل آب راه میلان گرفته می دیدند
 تا پیش سپاه خلیفه عهد قدم آدم را شفیع سازد. گویی که از بس شیرینی جانهای کفره،
 شربت های خون بغایت شیرین گشته بود، که ابره بار آبی درو می افکند، و زمین
 خو خواره آن را بجلوت تمام فرو می خور. با چندان خرابی، که آن شراب مرد افکن داشت
 ساقی و دراز قرابه آسمان عرق صافی میرخت، تا خرابی بیشتر گردد. ازان شراب
 و شربت اول اجل چاشنی برداشته بود. مصرعه

لَمْ يَذُوقِي الْعِظَامَ فِي الْأَرْضِ

از بیره و صول، در راهی که از پری آب راه از چاه پیدانه بود، بحسبت وجوه
 بیر روان شدند. از هوا طوفان می بارید، و سواران لشکر مرکبان کشتی و ش را چون
 معلمان استاد سیاحت می فرمودند، شعر

وَقَدْ تَجَرَّيْ عَلَى الطُّوفَانِ تِلْكَ السُّفُنُ فَجَرَّاهَا

وَفِيمَا رَفَّحَ نُوحٌ قَالَ بِسْمِ اللَّهِ جَسَّاهَا

تا در وی رسیدند، که لشکر هند و آنجا مانند جاب خیمه بر آب زده بود. حاسی که از حرم

و حرمت شمشیر ترکان سمرقند بر ایشان وزید همه بیکار بشکستند و گوی در زمین
فرورفتند مصرعه

بما قطرات و بِلِ بَيْنَ سَحَابٍ

نسبت گم شدن و یافتن است

نزدیک میانه شب که ستاره و ماه در برابر گم شده بود، در روز از خواندن و التماس صبح
از میدان و شمش در افتاده، از بعضی سمرغان برق سیرخیان روشن شد، که پائے
پے گم سرگم سوئے شهر کند و رشتافت - لشکر فتح یا بپے به پے آن گریز پائے بران
سوئے مساعت نمود، و در زمان بیاشنا از در آن شهر درآمد عمارتے دید سرگم، و
هندوانے که از قوت سرخوش پیش ازان پائے گم کرده بودند بدان حال سرگم کرده
بودند هم بران گونه سرگم میدویدند، و سرگم کرده رامی جستند - و بیرے که داشتند،
گم میکردند - و ترکان سراندا، چون پیچ جائے گم را نشان نمی یافتند، بگمان آن سر
یگمان دیگران را بے گمان سر می افکندند، و جائے بجائے در جست وجوئے آن گریختہ
گردنامه وار دائرہ می کشیدند -

تا آن زمان که هند و شب گم شد، و فلک
خواند از پس قمرات و الشمس و التماس

این نسبت پیل و پیل بالا گوهر

در آن مقام چون ابر پیل و ش بکشا و صد و بیست پیل ابروش در سلسله قید آمد
 پیل بالا خراین، چه ازان جنس که از پشت پیل ابر چکد، و چه ازان نوع که از شکم ابر کوه
 ابر مانند زاید، بدست افتاد و به کفیلان خزانہ تسلیم شد۔ بسیار اوقاتن پیل تن، که
 چون دندان پیل پس نه خرنیدند، و از با دست ترک، که با سیب سخت دندان پیل
 را درون خزانہ چون چشم پیل درون فاهنا خزیده بودند، از کجھائے خانه دگوشهائے
 پیلیا پیرون می کشیدند، و زیر پای مرکبان پیل شکوہ پیل مال میکردند۔ چنانکہ پیلکا
 آن سواد، از آلایش خون آن اصحاب فیل، طیراً آبایل شده بودند، و نوائی شکر
 رب الکعبہ پیلان ابر میرسانیدند۔ شعی

بلا تری تحت الدماء کائناتاً
 جبالاً فیقول لکونوا بشیء فـ

باز نسبت ز آب و ماهی بن

چند آنکہ در آن خراب آباد کند و بزخم پیلکمائے کشتی شکاف طوفان خون رانند،
 نشان آن ماهی دریا یافته نشد۔ زیر آکہ در آب ماهی را پے برون نتوان کشید
 مع ہذا جویندگان پیر اکمائے آب در وہا زمین براندن تیزی می بریدند، کہ گر

پے بیرون آید چون آن بیگمان را پے بیرون نبرند، گمان برند کہ مگر سوے
 جال کو تہ نیز بچد آنجا رویم و شست بکشایم؛ باشد، بدست افتد۔ بدین اتفاق،
 پیش از آنکہ آبے خورد و با پانداری مشغول شوند، تندتر از آبے کہ از بالا فرو آید،
 روان شدند۔ از آبنندگان با خبر صحت اخبار کما ہی معلوم گشت، کہ بیدران بیرانہ
 گردنہ گشتہ است، و از دیانیز دست شستہ، بدان سبب کہ دریا با چندان ایستاد،
 ازین دریاء روان کرانہ خواہد کرد۔ مصرعہ

وَفِي مُحْتِ التَّيْ خَوْفًا يَفُورُ

شاخ در شاخ نسبت جنگل

سوے جنگلے گرختہ، کہ از بس انبوی مورپاے دروے نخزد، یعنی مونہ گنجد۔ و اگر بہ
 مثل وہم را مدخل دہند، پالیش درون ماند، و وہ از بیرون آید۔ و چنین جنگلے باتنہ
 چند تنہا ماندہ است، و جان بردہ۔ ملوک رائے زن گفتند کہ۔ شعرا

كَيْفَ الدُّخُولُ لِحَيْشٍ فِي مَضَائِقِهَا
 رُوحٌ بِلَا بَدَنٍ مَا خَاضَ بِالْحَبْلِ

اینک این نسبت خار و خار

چون یقین شد، کہ رائے دران خار او خار بلہا سے درخز کرد کہ سوزن درخز کنند،

و هر که در دنیا که اولود، در آن سوزن زار خارسان مانند رشته در سوزن در رفت،
و بیش جائے آن نماند، که سر رشته آن گسستگان را و نباله باز توان یافت.
ملک جوئے، که اگر نقش پیل در بهر آن هندوی می شنید، تیزی مقرض گوش را
در شب تا بران سوئے میراند بسبب آن هم گران نه خواست که به صالح جزوی
پیکان خار او ز را در چاکمائے دهن کوه ضایع کند، و در پی شسته سرو پا برهنه،
که دریافتن ایشان از ذویل امکان بیرون رفته است، بدو او در شنید شش

لَيْسَ ذُو الْعَقْلِ طَالِبًا شَيْئًا

فِي حِجَابِ الْجِبَالِ يَحْتَجِبُ

ناچار از آن خارستان دهن قباد کشیدند، و عنان اجتهاد و لطیف باز دادند، و در
شهر کند و باز آمدند، تا در طلب پیلان گزیموده کوهمائے آن زمین را، برگزینائے کلک
وشت پیمایان، پیمایند، چون بهجت یافتن پیلان دیبا، روئے دیبا چه نیاز سوئے
عماری چرخ طلسم آوردند شش.

مَنْ طَلَسَ لَا فَلَاحَ دِي

جَلَّ يَا جَوَادُ اقْتَحِ الْأَنْيَالَ

بلند است این نسبت پیل ابر

بامدادان، که پیلان سحاب پیرامون محبت زرین آفتاب گرد آمدند، چنان روشن شد،

که در شهر برست برمی تخانه ایست زرین پیلان را س پیامون آن مانند ابر با
 بلند که گرد بر گرد آفتاب گرد آیند گرد آمده اند سپاه صرصر حمله چون باوند براندان
 آن ابر باروان شد در دل شب مانند ابر و باران آنجا رسید با دواوان مقدار دوست
 پنجاه پیل رعد خروش در سلسله قید سواران باد سیر آمد **نظم**
 مانده موج های دریا
 که با دروان شود مسلسل

بازاین نسبت کفر و اسلام

بعد آن سبکش اسلام، با فوجی از غزاة تهمذ بعزمیت قلع معبد کفره و قلع عبده
 اسنام، در تخانه زرین در آمد عمارت دیدند، چون کفر عزایل قدیم و محکم اثر و غرور
 دنیا فیر انگیز تر گویی بهشته است، که از شداد کم شده بود، و آن دوزخیانش
 یافته اند، یا لنگ وزین رام است، یعنی که دیو ه سران همه زرش سر را فخره
 کرد و بگذشت، تا روزی سلیمان عهد شود **نظم**

یا دیو زرین زحل از بهر بیر آمد
 چون بیر چاه کور بود، آن شد بجای نگون

باز این نسبت بلند از چرخ

الحق، آن معبد فلک زده از آنها بود، که سکه جنت الکافر را بر زر زنند - زمین تا آسمان
از زمین میله بر کشیده، که چشم انجم می خراشید، و در دیده خورشید در میرفت - سرش
در بلندی پنداری با پنجه اسد بکفشیرش پیوسته اند، و بنیاد زمینش در قعر لوبه گل
گوئی دوازده ماهی را بایک ماهی کیس کرده اند - در سقف دیوارش از یاقوت و
زمر و آفتاب تاب تر صیغ کرده، که بننده را از دیدن آن سرخ و زرد پیش چشم
می آمد، و دیده از خیال زبر بر فانی میشد - و زمر و سبزش، که تابوران را سرسبزی دهد
خیال رود که طوطی است از بیضه ماه پریده - پیکر مرصع بت تصور افتد، که آفتاب
را آبله و میده است - نظارگی را بتیز دیدن آن عطشه بکشد - **مصرعه**

الحمد لله کان همه در کج ظل الله شد

نسبت کعبه و بت خانه نکر

فانحصر، آن بت خانه زرین، که بیت الحرام هندوان، بجزمت تمام در کاو کاو
آوردند، و کبیر گویان بنیاد کفر را خننه می کردند - چنانکه از باگ کبیر، مرغان روحانی
کبوتر و از معلق زمان از هوا فرو می آمدند - آواز متین چنان میخواست، که گوشه
دیوار بازمی شد از ذوق آن سماع، تیغ زرین پوش نیز سر اندازی میکرد، تا بحد

کہ از جنیش او سر ہائے بہمنان و بت پرستان رقص کنان از گردن فرو میدوید،
و در پایہامی افتاد مصرعہ

قَدْ يَنْوَحُ كَشْكَلِي احْزَبُ شَيْطَانٍ

نسبت طلب و جواہر

خشت زر کہ سنگے نہ داشت، فرو می غلطید، و کلائیہ صندل، کہ آبیش نہ بود، فرو
میرنجیت۔ آن زر زرد و در خون طلی میشد، و آن صندل سفید چند سرخ می گشت
جائے کہ جوہر آبدار صیغ خشیدے، گوہر تا بدارتیغ می درخشید، و جائے کہ از گلاب
و مشک غلاب بودے، از خون و غوغا خواب میدوید۔ از زمینے، کہ بوئے
مشک آمدے، بوئے خون می آمد؛ و بر در و دیوارے، کہ گوئے زعفران نمودے
رنگ روین می نمود۔

نظم

ہم ازاں بوئے اہل ایمان مست
ہم ازیں رنگ اہل کفر خراب

نسبت بت پرست بت نگرید

بتان گین، کہ آن را رنگ ہما دیو گویند؛ دران زمین آن لنگ دیویان را بیچ گاہ
لکد مگر بسلام آنجا نہ رسیدہ، کہ لنگ ایشان را بشکند۔ مومنان صلب بنگ صلا

آن همه لنگمائی بزرگ را خرویشکستند، که لنگ مهادیو بزرگ ایشان خرد شد. و دیوانه را این از پائے درآمد. دیوانے که آنجا قدم استوار کرده بودند، چنان پامند گردید و بختند، که در یک نفس تا حصار لنگ بر سیدند. در آن سمیت لنگ نیز بگرفتند؛ اگرش پائے بود. و بلیس و پیرایے، که در آن دیو خانها اولاد آدم را پیش لنگمائی دیوان سجد میفرمود، سوئے سر اندیپ بطریقے برون شد، که در قدم آدم برید و سر نهاد. **نظم**

بنگر که چه حد بود در اسلام طفله
کاملین نند در قدم آدم سر
نسبت گوهر زر چون زر گوهر نگرید

چون بنائے بت خانه کان زربود، و بنیاد دیوارهای مَصَّع، کان گوهر برکنند. و آهستین را از جگر لعل آبدار آب دادند، و پولاد معمول را از لعل آشتین تاب و کلد را که نقش کلید دارد، از هر خنجر فتح بابے کشاد، و سیل، که غبار انگیز چشمهای خانه است، در عین دیوار مَصَّع در رفت و آب، مروارید فرو آورد. و در تمامی آن معموره خرابا هر کجا که زیر زمین گنجے خاک بر سر مانده بود، زمین را غریل کردند و به بختند و برکشیدند، چنانکه گبران را از زربز خاک زرا و از جوهر جز جوهر آتش، باقی نه ماند. چون آن همه زر بے وزن و جوهر بے بها به امینان حضرت تسلیم افتاد، سپاه و فیر و زمند، گران باز خزان

بیکران و سیلان گران، ع

بک سیر شد جانب بارگاه

باز نسبت ز روشنان سپهر

چون روز آفتاب از تاج آفتاب سر بر آورد و ماه ذی القعدة را که عیش بے نهایت داشت فرو پوشید مصرعه

یعنی که زمره سیزده و یک شنبه

غزاة منصوبه سایه بان همایون پیوستند، و خطائے خود آلوده پیشانی را از خاک آن ساحت والا سراب کرد. و تخته بید دھور، که سر نشان بدولاب سیر رسیده بود، و بنیادیه آب فرو رفته، بطریقے برگزیده، که از زیر سر بنیاد سیر دیگر تا ماهی برسید، و گنجائے آفتاب ناب که در هر منزل خاننا بطمانده بود، از حقیض خاک برگشیدند، که بشرف بیت المال رسانیدند چنان گرد از خانائے هتود بر آوردند که در و نه زحل پر غبار شد، شعہ

وَحَتَّ حَوَافِرُ حَيْلِمٍ مِنْ أَرْضِهَا

بَاهَلَّةٍ أَلْوَأَسَهَا وَتَجَوَّمَهَا

چون بعد از آن بدور و سایه بان سپروش از انجا جنبش نمود، و چون شمار ماه، که بالافته است، بحرزار رسید؛ و روز جبرئیل از آخر درجه روشن شد. مصرعه

یعنی که نخستین روز از ماه هفده روز

در شهر گیم منزل کردند. از آنجا به پنج روز در شهر ممقرا که برج استقامت برادر
سندرنیڈیا است نزول شد. آن شهر نیز از آن کیوانی بزرگ که ایوان عالی داشت
چون خانه مرتب منفر یافتند. راء بارانیان رفته بود، و دوسه پیل در تخانه جگنات
گذاشته. هر چند سهام سرگشته ز ایل بنات نعش طلب نمودند، همان دوسه بر
در نظر آمد و بس. دیگر نشان هیچ ازان سیارات بد اختر در پس و پیش آن دوسه
ابر روشن نگشت. ملک اسد سولت را شعله خشم چنان سر کرد که آتش در تخانه
جگنات زد، شعر،

کَمَا اسْتَعْلَتْ إِلَى الْأَفْلَاقِ

وَصَارَ النَّحْمُ ضَمًّا بِاجْتِرَاقِ

از آنجا ملک کوه استادان سیه کوه گران را از باد هبیت سلیمان عهد بران کرده،
به بیروت گاه رسانید. و بر عکس مثله که کوه به کوه نه رسد، با سپیان دیگر ضم کرد. چون
آن همه ابر هائے دریا جوش در شمار عارض درآمد، هنگام عرض طول صفا تا سه
فرنگ برسد، وزیر پائے پیلان فرنگ به فرنگ هم سوده شد و هم فرسوده،
پانصد و دوازده پیل که سید سکندر را چون قوی کاغذ بردند، تقوی فرمان
سکندر ثانی در سلسله کاغذ متعبد گشتند. گران همگیان که در خرامیدن پایشان
آواز نمی دارد، ولیکن زمین میخروشید و می گفت

نزلت الساعه شوق عظیم

•

وصف پیلان اژدها خرطوم
که بود کوه زیر پاشان موم

هم از پیلان ست اینک نسبت این جا

کوهها بران گونه سرافراز که از شکوف پشانی ابرهای سیاه را استقر سرخ پوشانند
و ابرهای میان بلند که آب از پشت شان بعد از دیر بر زمین آید؛ و
پیکرهای چنان په شکوه که با دارم شان زود و بدم زرد جراح اشتر آتش در
ایشان نهاده چون برقی در ابر و پیدایان کشر گیر کثر که برایشان داشته
چون تیغ کوه بر سر کوه - ابر آب ریزد و نبات رویاند طرفه ابر که آب نوشد و نبات
خورد - کوه سنگ دارد و ساکن بود؛ عجب گوهر که آب بے سنگ باشد و ره سپرد
اگر بیزان جلش سنجند، کوه هم سنگش نه بود؛ و بالان جلش نهند با دم سنگش نباشد شمش
حیران شده هر که مهست در پیکر او
کوهر بران و آومی لنگر او

مردم برگردنش چون فرشته موکل سحاب، و صندوق برپیش ماندگشتی برگرد
هنگام جنبش گوئی موج دریاست تند برداشته، و گاه ویستاد پنداری شه برج

حصار است بخاطر طومر خنقیق آراسته. اگر موج دریا از بادهاست تند در زنجیر افتد،
 این موج از بادهاست مستی خویش زنجیر دار. اگر شمع برج حصار را بصندوق چوب
 بیارایند، آرایش این شمع برج بصندوق زرنجاری؛ یا خور و گنبد نسبت
 بر چهار ستون، که کافران را زیر خود خاک کنند؛ و یا کوکبیت بر چهار کوه پایه که بخدا
 را از مینی ساره خود فرو دافند. نون دندانش را حرکت بدهد، که صیف خود را
 بیک تشدید در قاف نشانده؛ و الف خرطوش را تجویف کشش بجای که کفیف
 خود را بیک مد مضاعف گردانیده. سیاکن جنیده با چنان روانی، بیک رونده
 صبا چندان گرانی، شمع

تِلْكَ الْأَفْيَالُ إِذَا مَا وُصِفَتْ
 ثَقُلَ الْفِكْرُ مَجْدُضَمًّا

وصف نگاوران که از آسب شان بکار
 گردد آخرب آخر سنگین روزگار

هم ز اسپ است نسبت این جا هم

پیل چون سوئے پیل داران رفت عرض سماء فرس شماران رفت
 عارض آورد یک بیک بسمار باد افار بسته تیغ هزارا

مرکبانے یسانی و قشامی
بحریانے، کہ حون سوارہ کہ آب
درشتا بندگی چو برقی بہاں
اتک شان آدمی ز سرعت حال
دم شان ز کسین دام صبا
ہر یک آہر منے، کہ از تگ پائے
بر ہوا ایستادہ گاہ درنگ
رفتہ نوے بہ چشم خفتہ درون
سرہ کردہ چوراہ ناہموار
پست گیر انچنان کہ رفتن دفن
مرکبانے بدیں جمال و ہنر
ہمہ تسلیم پایگاہ شدند،
کہ اگر فتح فتح این شاہ است
با دودیتد این شر عالم

خواب گاہے روان بخوش گامی
ہمہ گنبد کنان روند بر آب
گل صفت، بادا صل نرم دہان
دنیا بد مگر بوسم و خیال
گوش بر رستہ سوئے بہ ہوا
سایہ خود گذاشتہ بر جائے
در شدہ ہجور آتش اندرنگ
کہ درون نقشش نہ بردہ برون
چشم سوزن بدیدہ در شب تار
ہجور شستہ بہ چشمہ سوزن
چون بہ عرض آمد سرتاسر
متعذیب جناب شاہ شدند
مزدگیر چنین در راہ است
اکڑہ خاک، بلکہ نہ کرہ ہم

صفت نقد جبری وکانی
باب تفسیر سلیمانی

این که این جا هم ز جوهر نسبت

و اگر در صف صند و قنای جوهر اوصاف نه در هیچ صندوق سینه گنجد، و نه در
 دوح و نه سنجید پانصد من جوهر که هر دم سنگی ازان برابر دینار مغربی خورشید
 بر توان کشید؛ هر یا قوتی بران گونه که آفتاب را قرنها دیده خیره باید کرد، تا
 یک نقش بدان زیبایی از کارگاه غار بکشد؛ و هر دره بران آب که ابر را سالها
 از پستانی خوی باید چکانید؛ تا یک تخمه ازان بابت بنجرانه دریا برساند؛ و هر
 لعلی بدان که کان مار و زنگار را از چشمه خورشید خون باید خورد؛ تا یک نگین بدان نمونه
 بدست آید؛ و هر زمره بدان که ملک مردی اگر خود را پاره پاره کند، پاره بدن
 نه نماید؛ و هر الماس از دوی خوش و روشنائی بدان لطافت، که پنداری قطره است
 از چشمه خورشید چکیده. جوهر دیگر از آنها که شعشع

تَجَاوَسَتْ حَدَّ الْبَيِّنَاتِ فَيَا وَصَا
 كَمَا فِي كَثِيرٍ مِنْ اَتَاءِ صَغِيرٍ

کیفیت اتمام مهم معبر
 فیروزی پیش باو شاه کشور

اینک این نسبت تعبیر طاعت

چون به نصرت معبود انس و جان، و گرفت صدق نیت امام محمد و خلیفه زمان،
غازیان با سنت جنگی معابد کافیه را به عزیمت صاوقه برضائے زمین در سجد
آورند، و احصاء سنگ را، بر سان دل نگیں پرستندگان، لشکرتند، زین بنیان
پاک که آن همه سنگهای آلوده را به سختی تمام خرد می کردند؛ و شیطان شیش پیش
خوش دیوار بر می آورد تا دلی متوهمین معنائی که در آن معبودان باطل فراغ کلی
یافت - و پیلائی که آستان بتخانه را به بینی رفعت، برائے احرام بندگی بیت تعقیق
اسلام قبار طلس لعل را جامه احرام هاقتند، و برائے سجد و عبودیت با و شاه هفت
اقلام پیشانی راست کردند - و ذخایر و اموالی که قیام آن جماعت بدایر بدان بود
بلکه قبله اقبال و کعبه آمال ایشان، همان برائے حضرت در جمع جامع آمد، و همگی مزاج
بها و که از جنگی فرایض بود به متابعت اسرار امیر المومنین اقامت پذیرفت - بلکه غازی
و سایر مجاهدان پیش منصور شکرانه، و مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ،
در مقام تعبیر و روی نیاز را از خاک تضرع تیم داوند، خاک را از عرق جبین تفضی کردند
و بعد از آن از دیار دولت خلافت دست امید را تا بحمد بالابرند، که بخیرانه اجابت

برسید، شعر

فَقَدْ وَضَعْتَ مِنَ الْمَعْبُودِ فَضْلًا مَطَا بِهَمْدٍ عَلَى يَدِهِمُ بِكَفٍّ

باز گشت لشکر منصور با شمع و ظفر
سوئے دالابارگاه بادشاه بحر و بر

باز نسبت ز علویات بنگر

چون در شب یک شنبه انجمن کو اکب سوئے سواد اعظم شاه رجوع کرد، سایبان شفق
دام را بر عزم القبال به برج آفتاب سلطنت کردند. و از شادی رجعت سوئے شهر
آواز برکندن چخما سرور اوق چون غفلت بیج اقا و دلما را در تهرت آورد. بامدادان
که روز آفتاب از سرافق روشن گشت، و شمار ماه بادل و لور سید یعنی کشتیه و زود و الهجه چاه

باز نسبت لشکر و شمشیر

سوئے درگاه بحر سلطت کوچ کرد. لشکر گران بار پیل بسیار و خزانه میثما و منزل
مسارعت می نمود، و ظفر با فقر تمام مژده پیش می برد، و فتح فتوحات آینده را
تدبیر می اندیشید، و نصرت در یکی امور یاری میداد، و حفظ خدائے پاسبانی میکرد

آرے سپہ کہ پاس عالم دارد

چون حفظ خدائے پاسبانش نہ بود

نظم

اصغار و کبار لشکر منصور، یُبَشِّرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ اَکْثَرُ از می نمودند و هزاران در کفره
کَلَّا لَنُفَاعِلَنَّ بِهٖمْ اَضَلَّ می افتاد. از بس که جمهور خلائق را قلعش خاک بوس درگاه مغلوب

گردانیده بود، آن همه عقبات گذشته بازمی گذشتند، و سهل مینمود. فی المثل که هائے
که از تصور آن اندام گران شود، به تیزی تگ و تگ تیزی می بریدند که هیچ گرانی
نمی آورد و معنا کمائے، که اگر مردم در خواب بیند از خواب بجهد، چنان بے خبری نوشتند،
که گوئی در خواب می جهند. خار هائے، که از یاد کردن موئے بر اندام زوین گرد و آن
زوین زیر پهلوی از موئے اندام ساز و اثر می آمد. آه هائے، که از خیال آن مردم
در بحر حیرت غرق شود، مانند شناوران کامل، که بر آب خفته آشنا کنند، باسانی جبره میکردند
تا میان هوا هائے گرم و بارانها و ژاله ها سخت و نرم، بابر و بر و تمام، و کف مظلمه
ظل الهی، این از تف و تاب، فارغ از پنج و عذاب، بجناب دولت آب پیوستند و تهر

فَقَدْ شَكَرُوا عَلَى نِعْمِ السَّلَامَةِ
وَرَفُوتِ ذِي الْأَوَامِرِ بِالْكَرَامَةِ

نسبت باریادشاه نکر

چون شجره روز را ز اول یامی گشت و آسمان سال از دین بے پایان بست، ماه را
هنوز اول دولت بود، نظم

یعنی دو شنبه و جماد دوم چهار
تا پنج عام یازده و هفصد و شمار

درین تاریخ آفتاب بلند آفتاب فرار زرین بارعام فرمود، و ذیل چتر الظل یزدان

بسیار است. شعاع چشم بدر دور باش میزد، و سواد حترق بختای خواب
 آلود را سرمه بیداری در چشم می کشید. دستارچه دور باش دستارک نور بر سر مرغ
 خوشنیز داده بود، و محال کمر شمشیر دوال در گردن آفتاب افکندند. سپهر با چندان خیره
 کشی از لعل نماند حربه بخورد، و زمانه با چنان چیر دستی از سد می کمانها هم زده میبافت
 ملوک در صفهای انبوه بران گونه کمر با کمر می سوختند که لعل زمر میفتد و زمر لعل - و
 جنبان در قطارهای باشکوه بران سان بعین لعل زمین میزد و دوند که خاک زرمی شود
 زر خاک. روئے زمین از سجده ملوک کبار پراشتتای کوه می نمود. و پشتتای
 خاک از سودن جبین رایان تکه دار از عفران رنگ شد و بود. از باغک بسم الله
 ملائک مادر می افتاد که سجود آدم علیه السلام را منشا گردانند، و از آواز من الله
 عز و ایل را سر آن می بود که بنی آدم را سجده اتحاد بجای آورد؛ چنانکه چاک و شان
 خسرو روم را جیشی می ساخت، و چوب هم الحشمان شاه رنگ را رومی میگردد انید
 صبائے تربیت به لطافت می وزید، که پرده توقف از جلگی مرادات مردم می ربود.
 و باد هیبت به تندی می رفت، که اگر نه پیلان را بارگران حضرت لنگر شد، ای که راتان
 یار انبوه. چون ترتیب بار بادشاهانه در سیمنه و میسر سر تگ گشت، ششها
 بسوئے تخت فلک خواند آینه الکرسی
 دسید چهار ملک چهار قل چهار ارکانش
 بند دهمکش بادشاه، که شرط بندگی چنانچه در تحریر نه گنج، بجای آورده بود، با ملک

و اکابرے، کہ نامردم جو زندہ و در احیائے تحت غرابان پاریا نموده، مستعد
 جو تختیشانی بخت کشا و در رسید و چهر و عبودیت را در صحن بارگاه نقش لباط
 ساخت آواز لیم اللہ چنان بلند بر رفت، کہ تحت خدائے بدان جبل متین از آسمان
 فرود آمد شمعها

أَلَا يُرِحُهُمُ الرَّحْمَنُ جِثًا مُثْقَلًا
 مَوَانِمِينَ دِينَ الْحَقِّ بِالْفَيْلِ وَالْمَلِ

نسبت جوهر و جسم حکمت

عرض غنایکے، کہ از طول مسافت چند آنکہ در عمق بحر محیط نہ گنجد آوردہ بودند
 آغاز شد اجسام گران پیل جوهر بیکران و بے علیل چشم بسیط خاک را فرو پوشید
 حمل جوهر بر پشت حیوان حال بہ بدیہ نظر اثبات میکرد، کہ جوهر بالاتر از چشم است،
 نشان کہ زیر پائے انسان و فرس، علی العکس چشم را بالاتر از جوهر می نمود۔ و جلگی مردم کہ
 رو چشم چنان آراستہ اند، کہ چشم بد و جوهر و جسم پیل و جوهر بے علیل حیوان بودند۔
 ہر تیز پیل را مادہ چون کوہ، و مادہ را نیز صورتے باشکوہ عجب جسمے بعدے قوی
 از پائے تاسر، و از خرطوم تا دم بُعدے انان در از تر، و از پشت تا شکم چین بعین
 نگاہ کنند بعدے دیگر ہمہ درین چشم تمام نتوان گفت۔
 باقی بہ قرب ست نہ بعدے

بادشاه جان بخش مرکیم جان ده و جان ستاں را، بنا بر یافتن این نعمتای جسم،
 ادای شکرے کہ آن را اجسام بسیط سموات محیط نتواند شد؛ بجای آورد۔ از آثار
 این شکر عجب نہ باشد کہ اگر ہمگی ابعاد جسم بیدار زمین را ہشت نقطہ شمیر او در گیر د۔
 زیر کہ اتمام تمامی نعمتای جسم بہ نقطہای شکر بستہ اس، مصرعہ
 کما اتمام جسم بالتقاط

چند حرفی در انتقام کتاب
 عند سہو و خطا برون حساب

فروحوان نسبت دیوان النشا

بفضل خالق قلم، این نسخ نامہ کہ نشا لے است از دیوان النشا کے خسروی
 مشوح بہ طفرائے ابو المنظر محمد شاہ السلطان، انتقام یافت۔ و کہ بیت نئے چند
 از مغانی این غازی در سواد و بیاض لیل و نہار تا ذیل یافت تا بحرام ہر شہر
 گردانیدہ شد بسبب اختصار این شرح و انحصار بر چند نسخ، آنکہ چون زدن
 طفرائے خدایگانی ساختہ اند بخت گرد آوردن گوئی زمین حقیقت است کہ نسخ
 قاصد برائے ان کار و بعمہ آفاق بخوابد و وید کہ فرمان ہر و قدر است با و شاہ قاف
 آفات برساند بہل باشد کہ در وجہ تصنیف بندہ چند جواہر منظم تواند بود، کہ

نشر چندین صحایف فتوح توان کرد پس ناچار از چندان نشر شامل شمه، و ازان همه تیغ گذاری حرفی، بر سر قلم کردم، و بلباس عبارتی که بر قد معنی بدستی و راستی کلام توان خواند، چند رقعہ دارے بران پوشیدم۔ و نخواستم کہ هیچ نظم بیگانه از عربی و فارسی بر سر قلم راسید بگرداند، و روی صنفه را البقی، زیرا کہ شعری

مَنْ يَسْتَيْطِيعُ عِبَادَةَ فِي بَيْتِهِ

يَهْدِيهِ لِيَتَعَوَّنَ الْخَيْرَ مِنَ الْحَيَاةِ

محقق گشت، کہ ترکیب این یکدو حرف کہ بر ہم بسته ام، بار مرکبات دو حرفی کو دوکان بے معنی تراست۔ و ترتیب این الفاظ، کہ آب دہان بروئے کار فرمودہ، از مصل کل غنہ، کہ نہ آب دهن کنند، است تر و آنکہ بحجاب خویش و قائل چون موئے باریک بر سر قلم آورده ام، بر ایشان ترا از خط است کہ موئے بر سر قلم باشند تا درین کتاب کاتبہ چون از توفیق نصر صریح استمداد و نوادہ ام، امید دارم کہ بدیع بدائع و در نظر سلطان اراکشان بیاراید چشمان بہ عنوان قبولش

مناجات در التماس قبول

و گزراستن مغفرت از نزل

نسبت قرآن نگر چون لوح نور

ای نگارنده هدیه هدایت بر تخته دل مومنان، این بیان قوارع ملک الکه از سوره
 فتح و آیات نصر خود محمدی مبنی است، بر ذات ختم الخلفاء امیر المؤمنین محمد، که نور
 اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ در لوح حین اولایح است و واضح نجسته و فخر خنده
 گردان. و اگر در صحف این اسفار قلم تالی را جاب بیرون از جبه دل اوب جولانی
 رفته باشد و گلهائی که شایان شان یا دشا بان دین پناه بود از سر جبل و سر
 غفلت به تحریر پیوسته، بران ضمیر ملهم، که نسخه ایست صحیح از لوح محفوظ، آیت
 وَالْعَافِينَ مِنَ النَّاسِ ثَبَتَ كُنَى، تا عفو عظیم خود را حافظ جان بنده گرداند. و اگر
 رقم خطائے نگاشته شده است که اهل معانی و بیان را بر حرف آن سجا انگشت
 نهادن تواند بود، پر تو قبولی از عالم غایت نامزد فرمائی، که صورت
 نقش در نور دان پوشیده ماند. و اگر در نظر و لطن این اجزای نتیجه بر خطاف
 ام الكتاب زاده است ختم کتاب برین کلمه می کنم، که لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ
 رَسُولُ اللَّهِ - و دعائے ختم این است، که تَوَسَّنِي مُسْلِمًا وَ اَحْقُقْنِي
 بِالصَّاحِبِينَ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى عَبْدِكَ وَ رَسُولِكَ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ وَعَلَى
 اٰلِهِ وَ اَصْحَابِهِ الطَّاهِرِينَ الْمُعْصُومِينَ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ
 الرَّاحِمِينَ (اصل این کتاب بعد از رحلت امیر خسرو بیاز ده سال
 تحریر واقع شده بود)



Khusrau emphatically expresses his willingness to recast his book according to the Sultan's wishes. But as Mohammed ibn-i Khawend Shah (Mirkhond), the author of *Rauzat-us Safa*, remarks, the official historian should by hints, insinuations, overpraise and such other devices as may come to hand, never fail to express his true opinion, which, while remaining undetected by his illiterate patron, is sure to be understood by the intelligent and the wise. Amir Khusrau had no liking for the *Malik Naib* Kafur-i-Sultani whom he abuses in the *Dewal Rani*. His keen sense of the religious and the poetic in life could not but revolt against the senseless vandalism of the Deccan campaigns. Hence the ghastly realism of his sketches. He may, or may not, have wept tears of blood over the fall of an ancient civilization; but his mode of expression leaves little doubt that the greed of gain and not the service of the Lord was the inspiring motive of the invaders. One thing alone was clear after the day of stormy battle: '*You saw bones on the Earth.*'

demonstrated to the idol-worshipping Hindus." "They saw a building (the temple of Barmatpuri) old and strong as the infidelity of Satan, and enchanting like the allurements of worldly life. You might say it was the Paradise of Shaddad, which after being lost, those hellites had found, or that it was the golden Lanka of Ram.....The foundations of this golden temple, which was the 'holy-place' of the Hindus, were dug up with the greatest care. The glorifiers of God broke the infidel building, so that 'spiritual birds' descended down like pigeons from the air. The 'ears' of the wall opened at the sound of the spade. At its call the sword also raised its head from the scabbard, and the heads of Brahmans and idol-worshippers came dancing to their feet at the flashes of the sword. The golden bricks rolled down and brought with them their plaster of sandal-wood; the yellow gold became red with blood, and the white sandal turned scarlet. The sword flashed where the jewels had once been sparkling; where mire used to be created by rose water and musk, there was now a mud of blood and dirt; the saffron-coloured doors and walls assumed the colour of bronze; the stench of blood was emitted by ground once fragrant with musk. And at this smell the men of Faith were intoxicated and the men of Infidelity ruined."

Is this the trumpet of a bloated fanaticism or the excruciating melody of the tragic muse? Was Amir Khusrau praising the idol-breakers or bewailing their lack of true faith? It must not be forgotten that a courtier presenting an official history to the Sultan had no freedom of opinion, and Amir

safe. "It is not permissible to injure a temple of long standing" was the *fatwa* (judgment) of a Qazi in the reign of Sikandar Lodi, and it undoubtedly expresses medieval Muslim sentiment on the matter. The Sultan could prohibit the building of a new temple or mosque, though apart from occasional vagaries the right was rarely exercised; but the destruction of a standing temple is seldom, if ever, heard of. It was, however, different with a temple standing in the dominion of another ruler; it had no Imperial guarantee to protect it and could be plundered with impunity because its devotees were not the Sultan's subjects and their disloyalty and sufferings could do him no harm. The outlook of the age was essentially secular. Religion was a war cry and nothing more.

A superficial reader of the *Khazainul Futuh* might be inclined to think it inspired by bigotry and fanaticism. But this would be a serious error. Amir Khusrau's religious outlook was singularly tolerant; an examination of his *Diwans* can leave no other impression on the critic's mind. Even in the most bitter expressions of the *Khazainul Futuh*, there is a veiled suggestion. Of what? "So the temple of Somnath was made to bow towards the Holy Mecca, and as the temple lowered its head and jumped into the sea, you may say the building first said its prayers and then had a bath. The idols, who had fixed their abode midway to the House of Abraham (Mecca) and way-laid stragglers, were broken to pieces in pursuance of Abraham's traditions. But one idol, the greatest of them all, was sent by the *maliks* to the Imperial Court, so that the breaking of their helpless god may be

the inclination to enrol converts, and they were too good soldiers to let an irrelevant consideration disturb their military plans. Of course the *name* of God was solemnly pronounced. The invaders built mosques wherever they went and the call to prayer resounded in many a wilderness and many a desolated town. This was their habit. Of anything like an idealistic, even a fanatic, religious mission the Deccan invasions were completely innocent.

But it would be a serious mistake to interpret the political movements of those days in the light of modern national feeling or the religious enthusiasm of the early Saracens. The fundamental social and political principle of the middle ages was loyalty to the salt. It over-rode all racial, communal and religious considerations. The Raja's Muslim servants followed him against the Sultan just as the Sultan's Hindu servants followed him against the Raja; neither felt any inner contradiction between their religion and their life. Loyalty to the salt (*namak halali*) was synonymous with patriotism; disloyalty to the salt (*namak harami*) was a crime blacker than treason. Irrational as the principle may seem, it prevented communal friction and worked for peace. Conversely, for the ruler all his subjects stood on an equal footing. The Hindu subjects of a neighbouring Raja were the proper and inviting objects of a holy war. But not so the Sultan's own Hindu subjects. They were under his protection and his prosperity depended on their prosperity. Learned writers may call them *zimmis* (payers of tribute) in books of religious law. But men of practical affairs know the ground they stood on and the power of the mass of the people. The temples in the Sultan's dominions were perfectly

stake to the terrible Sultan of Delhi. It was a mad dance of rapine, ambition and death. "The Hindu *rawats* came riding in troops but were laid low before the Turkish horses. A deluge of water and blood flowed forward in order to plead for mercy before the Caliph's troops. Or you might say that owing to the great happiness of the infidel souls the beverage of blood was so delicious, that every time the cloud rained water over it, the ferocious earth drank it up with the greatest pleasure. But inspite of the great intoxicating power of this wine, the *sagi* poured here clear liquid out of the flagon of the sky to increase its intoxication further. Out of this wine and beverage Death had manufactured her first delicious draught. *Next you saw bones on the earth.*"

If Amir Khusrau had been writing in the age of the Puranas, he would have represented Alauddin as an incarnation of Vishnu and described his opponents as malicious demons. That is how the Aryans blackened the character of their enemies and justified their aggression. A modern writer would white-wash the same cruelties by talking of liberty, justice, the duty of elevating backward races and, with solemn unconscious humour, advance the most humane arguments to justify the inhumanities of war. But Amir Khusrau was not a hypocrite; he saw life through plain glasses and the traditions of his day made hypocrisy unnecessary. The Deccan expeditions had one clear object—the acquisition of horses, elephants, jewels, gold and silver. Why tell lies? The Mussalmans had not gone there on a religious mission; they had neither the time nor

it is difficult to be certain that all the gaps have been filled.

Inspite of these serious shortcomings, the *Khazainul Futuh* is, for the critical student, a book of solid worth. Amir Khusrau exaggerates and we can make allowance for his exaggerations. He leaves blanks which other historians enable us to fill up. But he is too honest and straightforward to speak a lie, and we can safely rely on his word. He is exact in details and dates and enables us to make a fairly complete chronology of Alauddin's reign (7). Inspite of the artificiality of his style, his descriptions have the vivid touches of the experience of an Eye witness. He is a soldier at home in military affairs, in the construction of siege-engines and the tactics of the battle-field; and a careful examination of the *Khazainul Futuh* will enable us to obtain a fairly good idea of the art of war in the early middle ages. Even where he tells us nothing new, he serves to confirm the accounts of others. He did not sit and brood in a corner. He mingled with the highest and the greatest in the land, and when he took up his pen, it was to write with a first hand knowledge of affairs. The sections on the Deccan campaigns are a permanent contribution to Indian historical literature. They embody the romance of a jingoistic militarism, no doubt, but a romance none the less: long and heroic marches across 'paths more uneven than a camel's back,' temples plundered, *Rajas* subdued and the hoarded wealth of centuries brought at a sweep-

(7). Barni, our standard historian for the period, is very parsimonious and incorrect in dates.

was simply a current fashion and nobody attached any significance to the words used. Exaggeration is not a commendable habit, but understand it as a habit and it will no longer veil the true meaning of the author.

Ziauddin Barni complains that Kabiruddin simply confined himself to those events which were creditable to Alauddin. This is certainly true of Khusrau's work. He will not utter a lie, but neither will he speak 'the truth and the whole truth'. On the 16th Ramzan, 695, (July 9, 1296 A. D.) Sultan Jalaluddin was assassinated on the bank of the Ganges by the order of Alauddin Khilji, who was then Governor of Karra. It was an atrocious murder but Amir Khusrau simply ignored it. "As Providence had ordained that this Muslim Moses was to seize their powerful swords from all the infidel Pharoahs.....he mounted the throne on Wednesday, 16th Ramzan, 695 A. H." What else was there to say. He was not brave enough to defend his murdered patron nor mean enough to blacken his character after his death. He simply turned away his eyes. Similar omissions strike us in the chapter on the Mongols. Nothing is said of the campaigns in which Alauddin's armies were defeated. The Mongols twice besieged Delhi and Alauddin's position was extremely critical (6). But Khusrau has not even indirectly alluded to these momentous events. We are able to make up for some of the omissions with the help of Barni and other historians, but

(6). In the first invasion the Mongols were led by Kutlugh Khwaja and in the second by Targhi. Barni, who is brief and hasty in his accounts of wars, gives a detailed account of the two sieges of Delhi, probably because Kabiruddin and Amir Khusrau have preferred to be silent about them.

Khusrau, if a scholar, was also a courtier, and a courtier is devoted to the fashion of the passing hour. The fashion had been set by Kabiruddin and his predecessors. Khusrau blindly followed it.

The *Khazainul Futuh* is not merely a challenge to the *Fath-i-Nama* of Kabiruddin; it is also a continuation of it. Barni seems to imply that Kabiruddin was a survivor from the preceding age and he may not have lived to complete his voluminous work. If so, the disproportionate length of the Deccan campaigns in the *Khazainul Futuh* becomes intelligible. The *Khazainul Futuh* is essentially a history of the Deccan invasions. Alauddin may have asked Khusrau to continue Kabiruddin's work, but Khusrau's introductory remarks make it probable that he wrote on his own initiative and expected the Sultan to accept it as the official account of the reign. The *Fath-i-Nama* had made a detailed description of the earlier events unnecessary, and Khusrau merely summarises them to enable his book to stand on its own feet. But the Deccan campaigns are given in detail, probably after the manner of the extinct *Fath-i-Nama*.

Amir Khusrau wished his work to be an official account of Alauddin's reign and the *Khazainul Futuh* has, consequently, all the merits and defects of a government publication. It credits Alauddin with every variety of virtue and power and his officers also come in for their due share. All governments live on lies or, atleast, a partial suppression of truth. But Amir Khusrau's hyperbolic exaggerations are less deceptive and dangerous than the insidious propaganda of modern governments. His adulation and flattery neither deceived nor was intended to deceive; it

case, have made its preservation difficult. But Barni and Khusrau had the *Fath-i-Nama* before them and accomodated their histories to it. Barni, who was essentially a man of civil life, allowed Kabiruddin to speak of Alauddin's conquests, and confined his own history to an account of administrative and political affairs, merely adding a paragraph on the campaigns here and there for the logical completeness of his work. Amir Khusrau was more ambitious. He pitted himself against Kabiruddin's great, if transient, reputation and on Kabiruddin's own chosen ground. Hitherto his pen, "like a tire-woman, had generally curled the hair of her maidens in verse", but it would now bring "pages of prose for the high festival". Let not critics dismiss him as a mere poet, living in a mock paradise and incapable of describing the affairs of government and war. If he had wings to fly, he had also feet to walk. He would even surpass Kabiruddin, whom shallow critics considered 'the greatest of all prosaists, ancient and modern.' He would excel in all that Kabiruddin had excelled. The four virtues (or defects) which Barni deplorably attributes to Kabiruddin are all painfully present in Khusrau's work—an artificial style adorned with figures of speech, an exclusive devotion to wars and conquests, the elimination of all facts that were not complimentary to Alauddin, and, lastly, an exaggerated flattery of the Sultan. In the *Panj Gunj* he had imitated the *Khamsah* of Nizami and walked as far as possible in his predecessor's foot-steps. It was a mistake, but he repeated it once more in the *Khazainul Futuh*. We do not see Khusrau's prose in its natural dress; it is draped and disfigured into an imitation of Kabiruddin's extinct composition. For Amir

and modern. But of all the events of Alauddin's reign, he has confined himself to a narration of the Sultan's conquests; these he has praised with exaggeration and adorned with figures of speech, and has departed from the tradition of those historians who relate the good as well as the bad actions of every man. And as he wrote the history of Alauddin during that Sultan's reign and every volume of it was presented to the Sultan, it was impossible for him to refrain from praising that terrible king or to speak of anything but his greatness."

So Amir Khusrau, though the poet laureate, was not the court historian of Alauddin Khilji; that honour belonged to Kabiruddin who was considered to be the greatest prose writer of the day. The official history by which Alauddin expected to be remembered by posterity was not the thin volume of Amir Khusrau but the ponderous '*Fath-i-Nama*' which was prepared under the Sultan's personal supervision. The '*Fath-i-Nama*' has disappeared; its manuscripts may have been intentionally destroyed during Timur's invasions or under the early Moghul Emperors for it must have been full of contempt and arrogance towards the Mongol barbarians (5); Ferishta and the later historians do not refer to it and its great length would, in any

-
- (5) The same fate has overtaken other medieval histories, for example the first volume of *Baihaqi*, the *Autobiography of Mohammad bin Tughlaq* and the last chapter of Afif's *Turikh-i-Feroz Shahi*, which was a violent attack on Timur and is found torn or missing in most volumes.

no such massacre, and Khusrau himself goes on to assure us: "My object in this simile is not real blood but (only to show) that the sword of Islam purified the land as the sun purifies the earth." The *Khazainul Futuh* has to be interpreted with care, and in the light of other contemporary material; it would be dangerous and misleading to accept Khusrau's accounts at their face value. Still the labour of interpretation is well repaid by the new facts we discover.

The *Khazainul Futuh* naturally falls into six parts—the introduction, administrative reforms and public works, campaigns against the Mongols, the conquest of Hindustan, the campaign of Warangal and the campaign of Ma'bar. The space devoted to the various sections is surprisingly unequal. About two-third of the book is devoted to the Warangal and Ma'bar campaigns, while the other measures of Alauddin's reign are summarised in the remaining third. The reason for this is perhaps not impossible to discover. A remark of Barni (*Tarikh-i-Ferozi* page 361) seems to throw light on the real character of the *Khazainul Futuh* as well as the *Tarikh-i-Ferozi*. "The other great historian of the time (of Alauddin) was Kabiruddin son of Tajuddin Iraqi. In the art of composition, eloquence and advice, he exceeded his own and Alauddin's contemporaries, and became the *Amir-i-dad-i-lashkar* in place of his revered father. He was held in great honour by Alauddin. He has displayed wonders in Arabic and Persian prose. In the '*Fath-i Nama*' (Book of Victory) which consists of several volumes, he does honour to the traditions of prose and seems to surpass all writers, ancient

his prose would have "marched along routes quite different from those selected by Alauddin's generals. The reader, who wishes to discover the true historical fact, has first to analyse Khusrau's literary tricks and critically separate the element of fact from the colouring imparted to it by Khusrau in order to bring in the allusions. At times the literary tricks make us ignore the fact at the bottom. "*Allusion to virtue and vice*—Though the giving of water (to the thirsty) is one of the most notable virtues of this *pure-minded* Emperor, yet he has removed *wine* and all its *accompaniments* from *vicious* assemblies; for *wine* the daughter of grape and the sister of sugar, is the mother of all *wickedness*. And wine, on her part, has washed herself with salt and sworn that she will henceforth remain in the form of vinegar, freeing herself from all *evils* out of regard for the claims of '*salt*'" (4). This would have appeared a mere literary flourish if we had not been definitely told by Ziauddin Barni that Alauddin carried through a series of harsh measures for the suppression of drinking in Delhi. Conversely, the allusion may have no basis of fact at all. "*Allusions to sea and rain*—The sword of the righteous monarch completely conquered the province (Gujrat). Much *blood* was *shed*. A general invitation was issued to all the beasts and birds of the forest to a continuous feast of meat and drink. In the marriage banquet, at which the Hindus were sacrificed, animals of all kinds ate them to their satisfaction". This would seem to indicate a general and intentional massacre. But there was

(4) Wine and sugar may be both produced from the same grapes and the addition of salt turns wine into vinegar.

ted to shock and disgust. His one desire is to convince the reader of his own mental power and in this, so far as contemporaries were concerned, he certainly succeeded. But Amir Khusrau, for all his artistic talents, never comprehended that a book of prose, like a volume of verse, should be a thing of beauty and of joy.

The *Khazainul Futuh* very well illustrates the general character of Khusrau's prose. It is divided into small paragraphs; every paragraph has a heading informing the reader what allusions he is going to find in the next few lines. A single example will suffice. "*Allusions to water.* If the *stream* of my *life* was given the good news of *eternal existence*, even then I would not offer the *thirsty* any *drink* except the praises of the *Second Alexander* (3). But as I find that human *life* is such that in the end we have to *wash* our hands off it, the *fountain* of words will only enable the reader to moisten his lips. Since the achievement of my life-time, from the cradle to the grave, cannot be more than this, I did not think it proper to *plunge* to the bottom of endless *oceans*, but contented myself with a small quantity of the '*water of life*'. And so it goes on, wearisome and artificial, from beginning to end.

It is obvious that such a procedure detracts much from the value of an historical work. Only such facts can be stated as will permit Khusrau to bring in the allusion; the rest will be only partially stated or suppressed; and Khusrau's only resource was to make his paragraphs as small as possible, otherwise

(3) Alluding to the first Alexander's efforts to discover the water of immortality.

flocked to his door (2). He seems also to have beguiled his leisure hours in discovering new literary tricks and often sent them as presents to his friends. The *Ijaz-i-Khusrau* is the accumulated mass of these miraculous prose compositions which Amir Khusrau had been amassing for years and edited in the later part of Alauddin's reign. Most of the pieces are tiresome and frivolous, but others throw a brilliant light on the social life of the day. Amir Khusrau's second prose-work, the *Khazainul Futuh* is the official history of Alauddin's campaigns.

Amir Khusrau was a man of wit and humour. His fancies are often brilliant. Nevertheless nothing but a stern sense of duty will induce a modern reader to go through Khusrau's prose-works in the original. His style is artificial in the extreme; the similes and metaphors are sometimes too puerile for a school-boy; at other places the connecting link between the ideas (if present at all) is hard to discover. Prose is the natural speech of man for ordinary occasions, but Amir Khusrau's ideas seem to have come to him in a versified form. So while his poetry has all the beauties of an excellent prose, his prose has all the artificiality of very bad verse; it is jejune, insipid, tasteless and wearisome.

Failing to realise that the true beauty of prose lies in its being simple, direct and effective, he tries to surprise his readers by a new trick at every turn, attacks him with words the meaning of which he is not likely to know, or offers him metaphors and similes calcula-

(2) One of the letters has been translated in Elliot and Dowson. There are others of equal and greater value.

INTRODUCTION.

BY

MOHAMMAD HABIB,

Professor of History, Aligarh.

Poetry was Amir Khusrau's mother-tongue; prose he wrote with difficulty and effort and he would have been well advised to leave that region of literature to more pedestrian intellects. But it was not to be expected that such a consideration would serve to check his exuberant genius. Apart from the introductions to his *Diwans*, two of his prose-works, differing in volume and value, have survived to us. The first, *Ijaz-i Khusravi* (Miracles of Khusrau) is a long work in five volumes on figures of speech (1). It contains every variety of miracle known to the penman of the age—petitions to high officers composed of vowels only, verses which are Persian if you read them from right to left and Arabic if read from left to right, compositions from which all letters with dots are excluded, and many such artificialities of wit and style which may have delighted and consoled the author's contemporaries but fail to attract our modern taste. Some of the letters included in the volumes have a solid historical value. An application to a government officer requesting for a post or complaining against the misbehaviour of neighbours was sure to attract attention if drafted by Khusrau; and the poet was too inventive not to have a new 'miracle' ready for every occasion. It is easy to understand that supplicants

(1) Published with marginal explanations by
Newal Kishore Press, Lucknow.

M. Sultan Hamced M.A., LL.B., M. S. Kafil Ahmad Rizvi M.A., LL., B. and Qazi Ataullah Sahib M.A., who were kind enough to help me in the difficult task of proof-reading.

SYED MOINUL HAQ.

ALIGARH.

June 1927.

Khazainul-Futuh is really the continuation of a former book—a fact which Professor Habib is probably the first person to point out. Moreover his English translation of the work with appendices and foot notes is in the press. It would have been long and tiresome to explain Amir Khusrau's literary tricks, allusions and figures of speech ; for the trained Persian scholar such explanations are superfluous, and the Khazain-ul-Futuh is hardly the book to be recommended to a beginner in Persian. Amir Khusrau, though he is a conspicuous figure in the long line of Indo-Persian poets, wrote very little prose and the little that he wrote is incomprehensible to the average reader. At the beginning of the book he himself declares:—

اگرچه مشاطہ کلکم همواره برتافتن اشعار موشکاف بودہ است
و ابکار نثر را در پرده اوراق کم جلوه نمود باین ہستہ چون این عروس
روہ نیاز ہنار را ستہن دارد—ع

الی العیب مامل عین العالی

I take this opportunity of thanking Professors A. B. A. Haleem and Md. Habib for their valuable assistance. My grateful thanks are also due to my friends, Messrs Sh. Abdur Rashid M. A., LL.B.,

Publications of the Sultania Historical Society.



General Editor:

A. B. A. HALEEM.

*B. A. (Oxon), Barrister at Law,
Chairman Dept: of History,
Muslim University,
Aligarh.*

the Sultania Historical Society decided to get it published.

The text of the Khazain-ül-Futuh, now placed before the public for the first time, has been edited on the basis of the British Museum Manuscript Or. 1638, a rotograph copy of which was placed at my disposal by Professor Md. Habib, and a transcribed copy of a manuscript in the possession of Mr. Syed Hasan Barni, M. A., LL. B., Bulandshahr. The two manuscripts are almost indetical and the variations are so few and unimportant that I have not considered it worth while to indicate them. Judging from the handwriting, the British Museum Manuscript does not seem to be very old but it is accurate, complete and readable.

This manuscript was given to the authorities of the British Museum by Col. Yule and there is a note at the end of it to the effect that the original from which it was copied was written only eleven years after the death of Amir Khusrau.

It would be superfluous to add any comments and criticisms here. The introduction gives a critical study of the prose style and works of Hazrat Amir Khusrau and establishes the theory that the

P R E F A C E .

The Khazain-ul-Futuh of Hazrat Amir Khusrau of Delhi is one of the two prose works of that eminent poet. The 'Ijaz-i-Khusravi' treats of the figures of speech and other linguistic subtleties which, although insipid for modern taste, are an ample proof of the author's versatile genius. On the other hand, the Khazain-ul-Futuh, a brief history of the campaigns of Sultan Alauddin Khilji with special reference to his Deccan invasions, is an extremely valuable treatise. It is a contemporary production and is written by one who was himself an expert in the military art. From the occasional references to the book found in some of the medieval histories it appears that the classical historians knew of it but did not utilise it thoroughly. Manuscripts of the book being rare, modern scholars too have mostly confined their attention to the extracts given in Sir Henry Elliot's History. In view of its intrinsic worth and the scarcity of its manuscripts

When my colleagues and I started our labours in this field we did so light-heartedly regardless of the difficulties to be encountered. Even now, though chastened and sobered, we intend to persevere in our course. It is hoped that this series, though meant for the serious student of medieval India, will not be devoid of interest to the general reader. It is, furthermore, hoped that it will to some extent facilitate the task of re-constructing our national history and will inspire in the Indian youth of to-day something of that ardour for the collection and preservation of historical data which the historians of medieval India display.

A. B. A. HALEEM.

Muslim University,

Aligarh.

June, 1927.

FOREWORD

Very few countries have been so rich in historical records as India since the Muslim settlement. But wars, neglect and an unfavourable climate have deprived us of a substantial portion of the works of medieval historians. Even those that are still extant are found mostly in manuscript form in the private and public libraries of India and Europe. Indians, with a few notable exceptions, have done very little to rescue them from oblivion, and practically all that has been done so far has been the work of European scholars. The Royal Asiatic Society of Bengal has been a pioneer in the field and is entitled to the gratitude of every student of Indian History.

The present series is an attempt to place before the literary public of this country some of the most valuable histories bearing on Muslim India. Preference will be given to historians who lived contemporaneously with the events they have related and every effort will be made to collate all the available texts and to bring out reliable editions. Sir Syed Ahmad, the venerable founder of this institution, brought out an edition of Ziauddin Barani's *Tarikh-i-Ferozshahi* in 1864, and it is but meet that this work should be once more resumed at Aligarh.

To

Mian Sir Mohammed Shafi K. C. S. I.

Bar-at-Law, Lahore

Khan Mohammed Saadat Ali Sahib,

Rais, Lahore;

Nawab Samiullah Beg,

Chief Justice, Hyderabad,

Deccan

Whose munificence has enabled the Society to publish this valuable manuscript.

Muslim University, Sultanania Historical Society,



ALIGARH.

—:O:—

President :—

A. B. A. Haleem,

Vice-President :—

Mohd. Habib,

Treasurer :—

Syed Naushey Ali.

Secretary :—

Syed Moinul Haq.



THE KHAZAINUL FUTUH

OF

HAZRAT AMIR KHUSRAU

OF DELHI

Persian Text.



EDITED BY

SYED MOINUL HAQ M. A.

MUSLIM UNIVERSITY,

Aligarh, U. P.

Publications of the Sultania Historical Society.

THE KHAZAINUL FUTUH

OF

HAZRAT AMIR KHUSRU

OF DELHI

Persian Text.

EDITED BY

SYED MOINUL HAQ, M. A.

MUSLIM UNIVERSITY,

Aligarh, U. P.

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

۲۰/۱۱/۵۰

۱۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۲۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۳۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۴۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۵۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۶۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۷۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۸۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۹۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ
 ۱۰۔ اگر کوئی شخص اس کتاب کو پڑھے تو اس کا دل
 جلاں نہ جلائے اور اس کا دل نہ بھڑکے اور اس کا دل نہ

